

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ANTROPOLOJİ ANABİLİM DALI
SOSYAL ANTROPOLOJİ BİLİM DALI

BELLEĞİN DİJİTAL ÇAĞDA GÜNDELİK KULLANIMI

Yüksek Lisans Tezi

Canimen KARACA

Ankara, 2025

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ANTROPOLOJİ ANABİLİM DALI
SOSYAL ANTROPOLOJİ BİLİM DALI

BELLEĞİN DİJİTAL ÇAĞDA GÜNDELİK KULLANIMI

Yüksek Lisans Tezi

Canimen KARACA

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Ceren AKSOY SUGİYAMA

Ankara, 2025

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ANTROPOLOJİ ANABİLİM DALI
SOSYAL ANTROPOLOJİ BİLİM DALI**

BELLEĞİN DİJİTAL ÇAĞDA GÜNDELİK KULLANIMI

Yüksek Lisans Tezi

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Ceren AKSOY SUGİYAMA**

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

- 1- Doç. Dr. Ceren AKSOY SUGİYAMA**
- 2- Prof. Dr. Meryem BULUT**
- 3- Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fuat LEVENDOĞLU**

Tez Savunması Tarihi

07/02/2025

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Doç. Dr. Ceren AKSOY SUGIYAMA danışmanlığında hazırladığım “ **Belleğin Dijital Çağda Gündelik Kullanımı (Ankara, 2025)** ” adlı yüksek lisans tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

20/02/2025

Canimen KARACA

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	iii
GİRİŞ	1
Araştırmanın Problemi.....	6
Araştırmanın Amacı	6
Sınırlılıklar	7
Yöntem	7
Araştırmanın Önemi	10

BİRİNCİ BÖLÜM

BELLEK

1.1. FELSEFEDE BELLEK	12
1.1.1 Sokrates ve Platon’da Bellek	13
1.1.2 Aristoteles’te Bellek.....	15
1.1.3 Augustinus’ta Bellek.....	17
1.1.4. Aydınlanma Dönemi ve Sonrasında Felsefede Bellek	18
1.2. PSİKOLOJİDE BELLEK.....	27
1.2.1. Otobiyografik Bellek	32
1.3. TOPLUMSAL BELLEK	35
1.4. KÜLTÜREL BELLEK	40

İKİNCİ BÖLÜM

MODERNİTE VE BELLEK

2.1. MODERNİZM	43
2.2. YATAY TOPLUM.....	50
2.3. KİTLE KÜLTÜRÜ	52
2.4. YİRMİNCİ YÜZYILIN KİTLE İLETİŞİM ARACI TELEVİZYON	55
2.5. TÜKETİM TOPLUMU	65

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
DİJİTAL ÇAĞDA BELLEK NE İŞE YARAR

3.1. SÖZLÜ, YAZILI VE GÖRSEL KÜLTÜRDE BELLEK	73
3.2. DİJİTAL ÇAĞ	81
3.2.1. Ağ İletişimi	87
3.2.2. Dijital Çağda Tarihsel ve Mekansal Bellek	89
3.2.3. Dijital Çağda Aile	101
3.3. SOSYAL MEDYA	110
3.4. SONSUZ ŞİMDİ	119
SONUÇ	122
KAYNAKÇA	125
EKLER	130
EK-1: Alan Araştırmasında Gönüllü Katılımcılara Sorulacak Soru Örnekleri	130
EK-2: Tarihsel Belleğe İlişkin Sorular	133
ÖZET	134
ABSTRACT	136

KISALTMALAR

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

ADSL : Asymmetric Digital Subscriber Line

TDK : Türk Dil Kurumu

TUİK : Türkiye İstatistik Kurumu

GİRİŞ

“Sürekli hafızadan söz etmemizin bir tek nedeni olabilir: Artık hafıza yok.”*

Bellek, kişinin enformasyon ya da bilgiyi saklama ve kullanma becerisi olarak tanımlanmaktadır. Bellekten söz ettiğimizde ilk olarak zihnimizin içini yoklamaya çalışıp anımsama gücümüz üzerine düşünecek olsak da ardından hemen unuttuklarımızı da düşünmeye başlamaktayız. Bir tarih öğretmeni olarak mesleğim dolayısıyla gün boyunca 14-18 yaş aralığındaki gençlerle birlikteyim. Bugüne kadar gözlemlediğim ve önemli olduğunu düşündüğüm şey ise gençlerin bilgiyi öğrenmek konusunda isteksiz ve her şeyi çok çabuk bir şekilde unutmalarıdır. Gençlerden öğrenme konusundaki isteksizleri için en sık duyduğum şey ise “bu bilgileri neden öğrenmek zorundayız, artık internet var, bütün sorularımıza oradan cevap alabiliyoruz” şeklinde olmaktadır. Neden bilgiyi öğrenmek istemiyorlar ve her şeyi bu kadar çabuk unutuyorlar sorularına cevap arayışım bu çalışmayı yapmaktaki en önemli sebeplerimin başında gelmektedir.

Günümüzde hem gençlerden hem de diğer yaş gruplarından insanların sürekli olarak her şeyi unuttuklarından yakınır olduklarını, belleklerinin artık eskisi gibi iyi durumda olmadığından dertlendiklerini duymaya başladım. Son yirmi yılda teknolojik olarak yaşanan gelişmeler toplumsal hayatı kökünden sarsan bir şekilde değiştirmeye başladı, bizler artık dün ne yaşadığımızı hatırlamaz hala geldik. Her şey bir süreklilik içerisinde çok hızlı akan bir ırmak gibi geçip gidiyorken bize sadece izlemek düşüyor. İzlemeyi bıraktığımız an ise toplumsal hayatın dışına çıkacağımızı, varoluşun anlamını kaybedeceğini düşünmekteyiz.

Bellek, hem bireysel hem de toplumsal açıdan bireylerin ve toplumların kendilerini var etmesi, tarih ve geçmişinin kültürel mirasına sahip çıkması bakımından önemlidir. TDK’ye göre bellek, “öğrenilmiş ya da yaşanmış konuları, bunların geçmişle

---

* Pierre Nora, *Hafıza Mekanları*

ilgisini bilinçli olarak zihinde saklama gücüdür”. Sarp Erk Ulaş tarafından hazırlanan Felsefe Sözlüğü’nün bellek maddesi ise şöyledir: “Geçmişte yaşananları gerçek somut varlıkları olmadığı halde tasarımları, imgeleri, görüntüleri yoluyla şimdiye çağırarak düşünmeyi sağlayan zihinsel işlev; deneyimleri, duyuları, izlenimleri, algıları, kavrayışları yeniden canlandırmak üzere saklayarak tutma yetisi; geçmişi şimdiye taşıma gücü; geçmişte tanık olunanların saklanıp tutuldukları varsayılan zihinsel yer” (Ulaş,2002:193). Bellek bu iki tanımda farklı veçheleriyle karşımıza çıkıyor. Bellek bir yandan bireyin ve toplumun kendini var ettiği zemin, geçmişin birikiminin nesilden nesile aktarıldığı yer; bir yandan da bireyin; izlenimlerini, algılarını, deneyimlerini depolama kapasitesi ve anımsama gücüdür.

Düşünce tarihinde belleği açıklamak için kullanılan kavramlar genellikle zaman, inceleme, bilinç ve benlik kavramları ve bunlarla yakından ilişkili diğer kavramlar olmuştur. Bu noktada bellek, duyularımızdan bilincimize akan şeylerin tutulabilmesi ve onların tekrar bilince ister iradi isterse de irade dışı biçimde geri getirilmesi veya gelmesi olarak da tarif edilebilir. Zihnimizde bulunan imgeler ve düşünceler dünya ile etkileşimimizle beraber sürekli olarak çalışmaktadır. Belleğimizde sakladığımız anılar; algılarımızı, beklentilerimizi, hayallerimizi ve bizi oluşturmaktadır. Dolayısıyla belleğimiz benliğimizi oluşturan en önemli unsurların başında gelmektedir.

Bellek kavramı Antik Yunan’dan başlayarak ilk önce felsefenin daha sonra psikoloji, sosyoloji, tarih ve nörolojinin konusu olmuştur. “Bilişsel psikoloji konuyu ele almış, ezberlenen bilgi türleri ve bellekte tutma süresiyle nitelendirilen değişik bellek türleri tespit etmeyi başarmıştır. Duyusal bellek, kısa süreli bellek, uzun süreli bellek, örtük bellek ile açık bellek, işlemsel bellek, anısal bellek, ileriye dönük bellek, semantik bellek...”(Abensour,2022:15). Aslında bellekten söz ettiğimizde tek bir şeyden söz etmiş olmayız. Ama belleğin temel noktasını içinde ne olduğu ve zamandan nasıl

etkilendiği oluşturmaktadır. Belleğin temel dört kavramı vardır: zaman, imgelem, bilinç ve benlik.

Bellek bireyin bilgiyi saklama ve anımsamasıyla tanımlanan bilişsel bir süreç olarak değerlendirildiğinde, bellekte saklanarak ve hatırlanan bilginin önemli ölçüde geçmiş zamana ait bilgilerden oluştuğunu dile getirmek mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla bireylerin belleğinin işleyişini bir anlamda, geçmişte yaşananları, öğrenilenleri şimdiki zamana taşıma şeklinde gerçekleşen bir hatırlama süreci olarak görmek mümkündür. Belleğin diğer bir edimi de unutmadır, daha evvel öğrenilmiş bir bilginin kaybı olarak da nitelendirebiliriz. Elbette hayatımız boyunca öğrendiğimiz, gördüğümüz, duyduğumuz, yaşadığımız olayları sonsuza kadar hatırlayabilmemiz söz konusu değildir. Fakat geleneksel hayatın ya da geleneksel üretim yöntemlerinin sonlanmaya başlayıp sanayi devriminin başlamasıyla beraber toplumsal hayatta da büyük değişimler yaşanmaya başlamıştır. Sanayi devriminin başlaması ile beraber hız kavramının ortaya çıkması, modern hayatın süratle yaratmış olduğu değişime ayak uydurma çabası içerisinde kalan bireylerin belleğini de zorlayan bir durum ortaya çıkarmıştır.

Modern günlük hayat, belleğin düzgün çalışmasına engel olan teknolojinin git gide yaygınlaşması sonucu belleğin yükünü artırmış fakat içeriğinin daha az yoğun olmaya başlaması ise modern hayatta belleğin daha az hüküm sahibi olmasını kolaylaştırmıştır. “Modern yaşamdaki zamansal temponun durmaksızın artışı ile anıların yalnızca istiflendiği ancak onlar üzerine düşünülemediği, bu durumun da zihinsel anlamda sağaltımı zorlaştırdığı gözlemlenmiştir” (Özgöçer,2022:3). Hayatın her alanında varlık gösterip yayılan ekran teknolojisi, kullanım alanlarını genişletmesi sonucunda toplumda her yaş grubundan insanı kendisine çekmiştir. Gittikçe artan yaygın kullanımın sosyal, kültürel ve toplumsal etkileri bulunmaktadır. Bu etkilerden en önemlisi ise kişisel belleklerde yaşanmaktadır. Sürekli olarak akıllı ekranlardan gelen

görüntü ve bilgilerle uyarılan bireyler hem bir ekranın içinde hem de ekranın karşısında yaşayarak kendilerine yeni sanal dünyalar oluşturmaktadırlar. Ekranlardan bireylere sürekli ve hızlı bir şekilde enformasyon, bilgi akışı gerçekleşmektedir. Sık kullanılır hale gelerek kullanım alanı da yaygınlaşan ekranlar sadece görüntü izlemek için değil bilgi almak, politik düşünce belirtmek, eğlenmek, vakit geçirmek ve sosyalleşme için de kullanılmaktadır. Ekrandan yayılan bilgiler ve görüntüler insanlara sanal dünyalar sunarak onların “mı” gibi yaşamlarının önünü de açıyor. Bellek, hatırlama ve unutma kavramlarıyla beraber anılmaktadır. Günümüzde tıp literatüründe bir hastalık olarak yer alan bellek yitimi “amnezi” geçmişi anımsamama, hatırlama yeteneğinin ortadan kalkması olarak geçse de yaşadığımız çağda bireyler maruz kaldıkları hızla akan görüntüler karşısında adeta iradelerini yitirerek donuklaşmaktadırlar.

İnsanoğlu, sözlü kültürden yazılı kültüre geçerken yitirmiş olduğu belleğinin bir kısmını da moderniteyle kaybetmiştir. Sanayi devrimi ile kalabalıklaşan ve hızlanan kentlerde yaşamaya başlayan insanlar artık gelişme ve ilerleme düşüncesiyle birlikte geleneksel yaşamdan uzaklaşarak hareket etmeye başlamışlardır. Dijital çağ ile beraber bilgiye erişimin kolaylaşması, enformasyonun çok ve hızlı bir şekilde ekranlar aracılığıyla avucumuzun içinde olması biyolojik belleğe atılacak yeni şeylerin varlığını da imkansız kılmaya başlamıştır.

Çalışmamın birinci bölümünü çalışmanın temel kavramı olan “bellek” oluşturmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde farklı disiplinlerin de odağına yerleşen bellek kavramının Antik Yunan’dan günümüze, felsefeden psikolojiye nasıl kavramsallaştığını değerlendirmeye çalıştım. Zaman içerisinde belleğin farklı disiplinler altında farklı içerimlerle anıldığını; (“toplumsal bellek”, “kolektif bellek”, “kültürel bellek”, “otobiyografik bellek”) görmekteyiz. Birinci bölümde bellek ile ilgili temel kavramlar açıklanmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde sanayileşme ve modernizm kavramları ve bu iki kavramın bellek üzerine etkileri araştırılmıştır. Özellikle modern hayatın sürekli ilerleme, gelişme ve yenilenme üzerine kurulu olduğu dünyamızda, yaşamın teknolojinin sınırsız ilerlemesiyle beraber özellikle televizyonun yaygınlaşması ile matbuat dünyasının yerini almaya başlaması, medyanın değişmesi ve toplumu dönüştürme konusunda etkin bir rol oynamaya başladığını görmekteyiz. İkinci bölümde tüm bu süreci modernizm perspektifinden açıklamaya çalıştım.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise araştırmamın tezimin ana konusunu oluşturan birinci ve ikinci bölümde aktarılan çalışmalar ışığında “dijital çağ”, “enformasyon toplumu”, “ağ toplumu”, “sosyal medya” kavramlarına değinerek günümüz gençlerinin kullandıkları ekranlar ve sosyal medya uygulamalarının gençlerin bilgiyi arama ve saklama pratiklerini nasıl şekillendirdiğini, geçmiş ve tarihe dair anlamlandırmalarını nasıl biçimlendirdiğini ve sahip oldukları dünya görüşünün kendi çevreleri ile olan nesiller arası diyalogu ve bu yolla gerçekleşen kültürel mirasın/sermayenin aktarımını nasıl dönüştürdüğünü gözler önüne sermeye çalıştım.

Tez çalışmamda bellek kavramı üzerine yapmış olduğum çalışmamı, görüşme tekniği ile 20 kişi ile yarı yapılandırılmış olarak yaptığım görüşmelerden elde ettiğim niteliksel verileri, niteliksel analiz yöntemiyle analiz ederek kavram araştırma ile desteklenmiştir. Araştırmada gençlerin ekran ile kurdukları ilişki; televizyon, bilgisayar, akıllı telefon kullanma sıklıkları, aile içi ilişkileri, yaşadıkları şehrin tarihsel dokusunun farkında olma, kültürel miras varlıklarını ziyaret etme, şehrin tarihçesini bilip bilmedikleri, tarihsel bir bilince, belleğe sahip olup olmadıkları gibi sorular yöneltilmiştir.

Araştırmanın Problemi

Dijital çağ ya da enformasyon çağı olarak tanımladığımız günümüz dünyasında genç nesillerin belleklerini kullanmaya gerek görmemesi neticesinde küresel belleklere dönüşen akıllı teknolojiler biyolojik belleklerin yerini almaya başlamıştır. Günümüzde okul çağındaki genç kuşakların, dijital aygıtlar ile gündelik hayatlarında kurdukları sürekli temas, akılda tutmaya değer gördükleri şeyler ve her an ulaşılabilir olduğu gerekçesi ile bilgi ile kurdukları ilişkileri de farklılaştırmıştır. Bu bağlamda araştırma kapsamında öğrencilerin neleri belleğe aktarmaya gerek gördükleri neleri bilmemeyi tercih ettikleri sorgulanmıştır. Hem kendi mesleki gözlemlerime dayanarak hem de lise çağındaki öğrencilerle gerçekleştirdiğim detaylı görüşmelerde özellikle bilgi ile kurdukları ilişkiye ve bilgiye yönelik seçici tutumlarının sınırlarını ortaya koymaya yönelik sorular sormaya çalışarak, bilgi ile kurulan ilişkinin genç nesillerin bellek, hafıza, hatırlama pratiklerinde nasıl bir dönüşümü beraberinde getirdiğini öğrenciler üzerinden somutlaştırmaya çalıştım.

Araştırmanın Amacı

Modernleşme ile beraber değişen toplumsal hayat özellikle yirminci yüzyılın son çeyreğinde yaşanan teknolojik gelişmelerle beraber ivme kazanarak değişimin hızının artmasına neden olmuştur. Toplumun kısa süre içerisinde dönüşmesini sağlayan teknolojik ilerleme sonucu “ağ toplumu” “sosyal medya” gibi kavramlar ise son yıllarda sıkça kullanılan kavramlar arasında yer almaktadır. Özellikle “dijital nesil” olarak adlandırılan gençlerin bu teknolojinin içine doğmuş olmaları onların yaşam pratiklerinin farklılaşmasına neden olmuştur. Dijital çağın, sosyal medya dünyasının ya da teknoloji kullanımının; gençlerin “aile içi ilişkileri ve aile büyükleri ile etkileşimleri”, “bilgiye ulaşma ve saklama yöntemleri”, “tarihsel ve mekânsal bellek algıları” gibi konular üzerine etkileri araştırılmıştır. İnternet ve akıllı ekranlar aracılığıyla şekillenen gündelik hayatın bireylerin yaşamlarını şekillendirdiğini görmekteyiz. Her şeyin sayısallaşarak

dijitalleştigi günümüzde toplumun geçmişe dair belleğinin, bu belleğin bir parçasını oluşturan bellek mekanlarının bile bir nevi yok olmaktan kurtulamadığını söyleyebiliriz. Hızla akan zamanın teknolojik dünyası bilgiyi erişimi kolaylaştırırken bilgiye duyulan öğrenme isteğini azaltmış, biyolojik belleğin yerine dijital belleğin inşasına doğru giden bir süreci başlatmıştır. Bellek inşasında önemle üzerinde durulan sözlü, yazılı ve görsel kültür kavramları tez kapsamında tartışılmış olup kültür endüstrisinin ve tüketim kültürünün yaratmış olduğu yüzeysellik, yabancılaşma, hız ve dikkat dağınıklığının bellek üzerine etkileri soruşturulmuştur.

Sınırlılıklar

Araştırma nitel bir çalışma olduğu için katılımcılar, İstanbul Üsküdar ilçesinde yaşayan 17-18 yaş aralığında bulunan 12. Sınıf erkek ve kız öğrencilerinden oluşan 20 kişi ile sınırlanmıştır. Birçok okul türü bulunduğu için araştırmada katılımcı olacak öğrencilerin bir kısmı Anadolu Lisesinden bir kısmı da Meslek Lisesinden seçilmiştir.

Arama motorlarında ve kütüphanelerde Türkçe ve İngilizce olarak; bellek, toplumsal bellek, kültürel bellek, modernleşme, sözlü ve yazılı kültür, sosyal medya, dijital kültür, internet, ağ toplumu, tüketim toplumu kelimeleri ile yapılan aramalarla sınırlanmıştır.

Yöntem

Bir Sosyal Antropolojik alan çalışması olarak bu tez, nitel araştırma yöntemlerinden derinlemesine mülakat tekniği ile gerçekleştirilmiştir. Sınıf içi gözlemlerim ve mülakat tekniği ile günümüz lise çağı gençlerinde nelerin hafızaya kaydedilmeye gerekli görüldüğü, nelerin hafızaya dahil edilmesinin gereksiz görüldüğü, hangi gerekçelerle unutulduğunu, geriye kalan hafızaya dahil edilenlerle geçmişe dair ve dolaylı olarak kendi varoluşsal konumlandırmalarının çerçevesinin bu tarihçe ile nasıl

inşa edildiğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Bunu yapabilmek için de uygun sorulara verilecek cevaplar önem kazanmaktadır.

Ben alan araştırması esnasında hem öğretmen kimliğim hem de araştırmacı kimliğim hem de daha önceki bir jenerasyondan gelen bir birey olarak aynı zamanda kendi kültürel geçmişimiz, kavramlarımız ve değerlerimizle dopdolu iken günümüz gençlerini anladığımızdan nasıl emin olabiliriz problemi ile yüzleşmeye çalıştım.

Alanda öğretmen olarak hep hazır ve nazır olarak olmam öğrencileri kendi doğal ortamlarında gözlemleyebilme avantajımı hesaba katarsak araştırma yöntemimi etnografiye yaklaştırırken, daha konu odaklı bir sorgulama çerçevesi kurgulayabilmek adına açık uçlu sorularla gerçekleştirdiğim mülakatlar da nitel araştırma yöntemlerine ağırlığın kaymasını gerektirdi. Etnografik çalışmanın doğasına uygun bir şekilde zaman zaman kendi tarih derslerimde karşılaştığım olayları da yeri geldiğinde kendi araştırma çerçevem ile sınırlı olacak şekilde kullandım. Bu nedenle de odak grup olarak kendi öğrencilerimden yola çıkmanın daha samimi sonuçlara ulaşmam konusunda bana yöntemsel bir avantaj sağlayacağını düşündüm.

Öğrencilere yönelttiğim cevabını almak istediğim temel soruların yanı sıra katılımcının vermiş olduğu bilgiler ışığında derinlemesine sorularla görüşmeleri katmanlaştırmayı amaçladım. Ayrıca tüm katılımcılara tarih derslerinde mutlaka öğrenmiş olmaları gereken ve tarih derslerinde öğrenmemiş olsalar dahi mutlaka bilmeleri gereken toplam sekiz adet soru yönelttim. Özellikle seçtiğim sorular zaman zaman derslerde sorup cevabını alamadığım sorulardan oluşmaktadır. Bu sorular EK1 ve Ek2 olarak araştırmanın son kısmında yer almaktadır.

Nitel araştırmanın derinlemesine mülakat tekniği ile gerçekleştirilen araştırma tematik olarak analiz edilmiştir, 17-18 yaş aralığında bulunan dijital nesil olarak adlandırdığımız örgün eğitime devam eden gençlerle gerçekleştirilmiştir. Ağ toplumuna

dönüştüğümüz, teknolojinin ve internetin ülkemizin her yanında olduğunu düşünürsek aynı yaş aralığında bulunan tüm gençlerin hemen hemen benzer durumlar içerisinde olduğunu düşünebiliriz. Araştırmaya katılan katılımcıları, İstanbul'un Üsküdar ilçesinde yaşayan ve okuyan 17-18 yaş grubundaki 12.sınıf lise öğrencileri oluşturmaktadır. On iki yıllık zorunlu eğitimin son basamağında yer alan gençlerin daha donanımlı olma olasılıklarını da hesaba katarak özellikle 12.sınıf öğrencileriyle görüşmeler yaptım. Birbirinden farklı birçok okul türü bulunduğu için araştırma için iki okul türü ve katılımcılarda denge olsun diye eşit sayıda kız ve erkek öğrenci ile görüşmeler gerçekleştirdim. Ülkemizde farklı birçok okul türü olsa da bu okullarda okutulan kitaplar ve hazırlanan yıllık planlar aynı olmaktadır. Bu sebeple de herhangi bir lise öğrencisinin görmüş olduğu müfredat okul türü değişse de aynı kalmaktadır.

Erkek İmam Hatip Lisesi'nde çalıştığım için sadece erkek öğrencilerle çalışma yapmamak ve belirli bir cinsiyet eşitliğini de göz önünde bulundurmak açısından kendi okulum haricinde yine Üsküdar semtindeki Anadolu Lisesinden öğrencilerle de görüşmenin uygun olacağını düşündüm. Görüşmeleri İmam Hatip'ten 10 erkek öğrenci Anadolu Lisesinden 10 kız öğrenci ile gerçekleştirdim.

Her ne kadar analiz ettiğim ayrıntıları Türkiye'nin geri kalanındaki aynı yaş grubundaki gençlerin hepsine mal edecek kapsamlı bir nicel araştırma yapmamış olsam da benzer bir milli eğitim müfredatında ve benzer yaş grubu özellikleri gösterdikleri için çoğu durumun aslında aynı yaş grubunda ve aynı eğitim seviyesindeki pek çok genç için de bir açıdan anlamlı olduğu da söylenebilir. Türkiye'de bu yaş aralığında olup örgün eğitim gören gençlerin durumu ile ilgili önemli noktaları genel hatları açısından bir fikir vereceğini söyleyebiliriz.

Araştırmanın Önemi

Dijital çağ olarak adlandırdığımız günümüz dünyasında, hiç şüphesiz bütün yaş grupları yoğun bir ekrana maruz kalma durumu yaşamaktadır. Akıllı ekranlar sunmuş oldukları eğlence, sosyalleşme, öğrenme, alışveriş gibi imkanlarla her yaş grubunu kendisine çeken bir özelliğe sahiptir. Sürekli akışkan bir ekran karşısında kalan bireylerin en önemli faaliyetlerinin başında ise sosyal medya platformları içerisinde vakit geçirmek oluşturmaktadır.

İnternet aracılığıyla sürekli yeni bir bilgi ve enformasyonla karşılaşan bireyler, her sordukları soruya cevap alabilmektedirler. Bireylerin internette kolayca erişilebildikleri bilgileri edindikten kısa bir süre sonra hatırlamaması “Google etkisi” ya da “dijital amnezi” olarak tanımlanmaktadır. Bilgiye kolayca erişebilme imkanı bilginin bir o kadar hızla unutulmasını kolaylaştıran bir etki yaratmaktadır. Bilginin çabucak erişebilir olması belleğe kaydedilmesinin önündeki en büyük engel olarak görünmektedir.

Bellek ile ilgili çalışmaların kapsamı bugüne kadar toplumsal bellek-kültürel bellek ile sınırlı kalmıştır son yıllarda Psikoloji disiplini ise otobiyografik bellek çalışmaları yapmaktadır. Özellikle dijital nesil olarak adlandırdığımız genç nesillerin, kendilerinden önceki kuşaklarla ilişkileri ve iletişimleri, aile bağlarının nasıl bir seyir gösterdiği, neleri kıymetli bulup belleğe kaydettikleri neleri unutulacak bilgi olarak değerlendirdikleri, geçmişle ve tarihle olan ilişkilerinin kendilerini ortaya koyuşlarında nasıl bir varoluş geliştirmelerine neden olduğu araştırmanın sonucunda ortaya çıkmış bu da araştırmanın bugüne kadar yapılan bellek çalışmalarına yeni bir alan oluşturacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BELLEK

Dijital Çağ'da akıllı cihazlar, internet ve sosyal medyanın da etkisiyle bir anlamda belleklerimiz yapay belleklere devretmiş bir durumdayız. Genç neslin dijital ortamlarla ilişkisi, bellek kavramı, bilgiyi alımlama hali, hatırlama mekanizmaları ve bilgiye erişim imkanlarındaki değişim üzerinde durdum bu çalışmada. Belleğimize en çok ya daha evvel öğrendiğimiz bir bilgiyi anımsamak için ya da daha evvel yaşadığımız bir olayı hatırlamak için başvururuz. Bellek kavramı, çalışmamın ana eksenini oluşturduğu için bellek kavramı, kavramın ilk kullanıldığı dönemlerden başlayarak günümüze kadar gelen seyri bu ilk bölümde ortaya konulmuştur.

Foucault'nun yöntem olarak kullandığı arkeolojik yöntem ile bellek kavramı ilk olarak ortaya ne zaman çıkmıştır, hangi literatürde yer almaktadır ve sonrasında nasıl bir seyir izlemiştir, bellek ve bilgi arasında nasıl bir ilişki vardır, farklı bellek türleri mümkün müdür soruları bölümde temel meseleyi oluşturmaktadır. “Bilgi (savior), her tür bilgiyi içinde barındıracak genişliğe ve derinliğe sahiptir. Bir kültür içerisinde ifadenin ortaya çıkışını ve yok oluşunu, olayların ve şeylerin sürekliliklerini, paradoksal varoluşlarını belirleyen kurallar oyununa arşiv adını veren Foucault, bir düşünce tarihçisi olarak bilginin içinde her biri ayrı ifadeler bütünü olan söylemsel oluşumları, pozitiflikleri, ifadeleri, bunların oluşum koşullarını, özel bir alanı ortaya çıkarmaya çalışmakta, yani bir arşiv araştırması yapmaktadır” (Urhan, 1999:8). Bellek kavramı, çalışmamın ana eksenini oluşturduğu için kavramın düşünce tarihi içindeki seyri de önem kazanmaktadır.

1.1. FELSEFEDE BELLEK

Antik Yunan öncesinde ne Çin’de ne de Hindistan’da bellek ve anımsama gibi kavramlara karşılık olabilecek tek bir sözcük bulunamamıştır. Antik Yunan dünyasında ise “Mnemosyne” bellek anlamına gelmektedir, “Uranos ile Gaia’nın kızıdır. Efsaneye göre Zeus Pieria dağlarında dokuz gece yatmış ve Mnemosyne de dokuz Musaları doğurmuş” (Erhat, 2002:207). Yunanca “mousa”, akıl, düşünce, yaratıcılık gücü kavramlarını içerir. Yaratıcı gücün ve sanatın temsilcisi olan Musaların her biri bir sanat dalını temsil etmektedir. Antik Yunan’da Sokrates öncesi felsefede de bellek üzerine düşünülmediğini söyleyebiliriz. Sokrates’ten başlayarak hafıza problemi üzerinde durulduğunu Platon tarafından yazılan diyaloglarda görüyoruz. Platon’un yazmış olduğu Theaitetos ve Philebos diyaloglarında bellek üstüne yapılmış ilk diyalektik soruşturma kaleme alınmıştır. Platon’un *duyu deneyinin yetersizlikleri olmaksızın bilginin anımsanarak elde edildiğine yönelik açıklaması*, felsefe tarihinin bilenen ilk bilgi açıklaması olduğu kadar belleğe yönelik ilk felsefi değerlendirmedir de aynı zamanda. Platon’un konuştuğu Sokrates en başından beri *bilginin anımsama olduğunu* savunmaktadır. Platon, gerek felsefenin gerekse filozofun başlıca görevini insanlara unuttukları bilgileri yeniden anımsatmak olarak tanımlamıştır.

Ricoeur (2020), eski Yunanlıların hafızanın geçmişe bağlılık ile ilgili olduğunu bunu açıklamak için de iki kelime kullandıklarını söyler. “Mneme, beliriveren, edilgen bir biçimde ortaya çıkan anıdır; akla geliş bir duygu, bir pathos gibidir. Anamnesis ise genelde hatırlama, zihinde toparlama adı verilen bir arayışın nesnesi olarak anıdır.” (Ricoeur, 2020:22) Bu iki kavram akla geliş ve hatırlama Platon’dan başlayarak günümüze kadar gelmiş ve bellek çalışmalarının merkezini oluşturmuştur.

1.1.1 Sokrates ve Platon'da Bellek

Sokrates, çağının en büyük filozoflarından biridir. Felsefenin, Sokrates ile başladığı söylenmektedir. Platon, Sokrates'in en büyük öğrencisi ve Sokrates'in konuşmalarını kaleme alarak, hocasını bir nevi ölümsüzleştiren kişidir de aynı zamanda.

Bellek kavramıyla karşılaştığımız ilk metin, Platon tarafından kaleme alınmış olan, Sokrates'in Philebos ile haz ve acının ne olduğunu tartıştıkları Platon tarafından yazıya aktarılan "Philebos" diyalogudur. Diyalog, Sokrates'in Philebos'un "bütün canlılar için iyi olan şeyin hazdan, eğlenceden ve bütün bu çeşitli şeylerden oluşur" önermesini, Protarkhos'a yöneltmesi sonucu görüşlerini tartışmaya açmasını istemesiyle başlamaktadır. Sokrates, Philebos'un bu düşüncelerine karşı çıkarak,

"Bilgelik, zeka, bellek ve aynı özden olan her şeyin, düzgün düşünce, doğru karşılaştırmayla bunlardan pay almanın haz ve eğlenceden daha değerli olduğunu ileri sürmüştür". Belleği olmadan yaşayan insanın, bir sünger gibi ya da deniz hayvanları gibi ömür süreceğini söyleyen Sokrates, "kişinin geçmişini-öncesini hatırlamadığı için karşılaştırma yapamayacağını, bu nedenle de haz duyup duymayacağını bilemeyeceği önermesini ileri sürer". Sokrates'e göre haz duyumu için de öncelikle belleğe ihtiyaç vardır.

Sokrates, düşüncelerin, kanıların oluşması için öncelikle belleğe ihtiyaç olduğunu belirtir. Bunun için Philebos diyalogunda: "Kanaat ve kanaat edinme, ekseriya, bizde hafıza ve duyumdan doğmaz mı?" (Platon,1998:58) sorusunu sorar. Sokrates, ruhun bedenle birlikte duyduğu şeyi, beden olmadan sonradan hatırlamasına hatırlama, ruhun bir bilginin ya da anın hatırasını kaydedip, kendiliğinden hatırlamasına ise anımsama denileceğini söyler.

Sokrates'in Theaitetos, Terpsion, Eukleides ile yaptığı konuşmalarını ele alan "Theaitetos" adlı diyalogda da bellek, ruhta yer alan balmumundan yapılmış olan bir levhaya benzetilmiştir. Sokrates:

"...Bu levha, bazısında daha büyük, bazısında daha küçük olsun, bazısında daha saf, bazısında daha karışık. Birininki daha sert, ötekini daha yumuşak veya orta nitelikte olsun. Bu levha bize Musa'ların anası Mnemosyne'nin bir bağı olsun. Bu levhanın algılarımız ile düşüncelerimiz için bir dayanak olduğunu düşünerek, gördüklerimizden, işittiklerimizden veya düşündüklerimizden hatırdaki kalmalarını istediklerimizi, tıpkı yüzüklerdeki kabartma resimler gibi, bunun üzerine basalım. Bu basılan şeyin izi bu levhada kaldıkça onu hatırlar, biliriz. Fakat bu iz silinir veya hiçbir iz bırakmazsa onu unuttur, artık bilemeyiz" (Platon,1986:244-245) demiştir.

Sokrates, balmumundan yapılmış levhanın kimilerinde daha küçük ve yumuşak kimilerinde ise daha büyük ve sert olacağını belirtir. "Bir insanın ruhundaki balmumu derin, bol, düz ve kusursuz ise duyguların yardımıyla, kazanılan hayaller bu ruhun balmumuna veya ruhun kalbine kendileri kazır, böyle bir ruhta da izlenimler çok temiz ve derin olduğundan, uzun zaman dayanır. Bundan başka buruşuk ve katı bir balmumuna sahip olanlar taş gibidirler aynı zamanda katı balmumu derine gitmeye elverişli olmadığı için, izlenimleri karışık olur. Sonra çok yumuşak balmumu ile de izlenimler karışık olur; çünkü hayaller çabucak birbirine karışıp açıklıklarını yitirirler" (Platon,1986:248-249). Burada dikkat çekmek istediği nokta bellekte kalıcı olan anılardır. Bilginin ruhta yer aldığını söyleyen Sokrates, bilginin anımsama ile geri çağrılırsa hatırlanacağını, ruhta yer alan bilginin ortaya çıkması için doğru soruların sorularak, bu bilgilerin gizlendikleri yerden çıkarılması gerektiğini belirtmiştir. Sokrates bu tekniğe "doğurtma" yöntemi adını vermektedir.

Sokrates, Platon'un yazmış olduğu Menon-Erdem Üstüne (1942) diyalogunda, "kişi erdemli davranarak başka şeyler üzerinde edindiği bilgiyi saklar, yaşamın her alanı

birbirine bağılı olduğu için ruh, daha önceden edindiği bilgiyi gizli olduğu yerden ancak anımsamayla geri çağırır, bu bir öğrenmedir. Bunun için Sokrates: “araştırma ve öğrenme anımsamadan başka bir şey değildir.” (Platon, 1942:28) demiştir.

Platon’un anımsama kuramı yani anamnesis, daha evvelden edinilmiş bir bilginin yeniden hatırlanmasına denir. Platon’a göre ruh ölümsüzdür, duyular yoluyla ruhta bulunan bilgi yeniden anımsanır. Platon tarafından yazılan Sokrates diyaloglarının konusunu “bilgi anımsamadır”, “öğrenmek anımsamadır” sözleri yani anamnesis, anımsama kuramını oluşturur.

Platon açıkça “*bilmek*” ile “*anımsamak*” edimleri arasında yakın bir bağlantı olduğunu ileri sürerek, bilme sürecinin anımsama süreciyle benzer olduğunu, dolayısıyla belleğin en önemli bilme ve anlama yetisi olduğunu savunmuştur (Ulaş,2002:193). Platon’un bilgiyi belleğin öteki yüzü olarak dillendirmesi, felsefe tarihinde bellek konusuna duyulan ilginin de ana nedenlerinden biridir.

1.1.2 Aristoteles’te Bellek

Sokrates ve Platon’dan sonra bellek konusuna Aristoteles de katkıda bulunmuştur. Aristoteles, Platon’un öğrencisidir. Ama “Platon’un tersine bilgi nesnelere var olma alanının tam olarak belli olmayan idealar dünyası değil, bildiğimiz, tanıdığımız, her gün deneyimlediğimiz gerçek dünya olduğunu ileri sürer. Aristoteles, bir yandan deneysel gözleme dayanırken, öbür yandan mantık yasaları doğrultusunda yürünerek doğal dünyanın araştırılmasını savunan yöntemiyle, pek çok bakımdan yalnızca felsefenin değil, çağdaş dünyada halen yürürlükte bulunan pek çok bilgi dalı ile araştırma alanının da temellerini atmıştır” (Ulaş,2002:195). Platon da ölümsüz olan ruh, Aristoteles’te bedenle birlikte yok olur. Platon, idealar aleminde bilginin kendisinin bilgi (episteme) olduğunu ve bu bilginin asla yanlış olmayacağını iddia ederken, Aristoteles’e göre bilgi de yanlış da mümkündür. Aristoteles insanın

algılama yetisine sahip olduğunu, insanların bazılarının ruhta bu duyuları özümseyerek, tekrarlamayla kalıcı hale getirerek aklın oluştuğunu söyler.

Ricoeur (2020), kitabının hafıza bölümünde Aristoteles'e ayırdığı bölümün başlığına "hafızanın konusu geçmiştir" ifadesini yerleştirmiştir. "Hafızanın konusu geçmiştir. Bu temel nitelermeyi dayatan şey, tahminin ve beklentinin gelecek zamanıyla, bir de duyumsayışın (ya da algılayışın) şimdiki zamanıyla geçmiş zaman arasındaki karşıtlıktır" (Ricoeur,2020:34). Yani bir şeyin öncelikli olarak ruhta duyulduğu, hissedildiği ve düşünüldüğü belirtilmektedir. Bu biçimde yapılan vurguyla nesnelere olmadan gerçekleşen bir anımsama ve hafızanın da zaman geçince ya da kısaca zamanla ortaya çıktığını belirtir.

Ricoeur (2020)'a göre Aristoteles'in, "Hafıza ve Anımsayış" başlığıyla vermiş olduğu derse iki başlık kullanmasının sebebi: "anının sürekliliğini, hatırlanmasından değil, akla basitçe gelivermesini arayış anlamındaki hatırlamadan ayırt etmek için. Bu özel anlamıyla hafıza/hatıra duygu (pathos) olarak nitelenir, bu da onu hatırlamadan ayırır" (Ricoeur,2020:34). Birisi basit bir akla gelişken öbürü hatırlama çabasıdır. Anımsama için zamanın akıp geçmesi yeterlidir. Hatırlamada ise, ilk izlenim ile bu izlenimlerin geri getirilmesi arasındaki zaman aralığının kat edilmesi gerekir.

Aristoteles, "şey ortada olmadığı halde duygu mevcut olduğunda, namevcut şeyi nasıl anımsayabiliriz" sorusuna apaçık görünen bir olguyla yanıt verir, "yani duyum sayesinde. Ruhta ve onu yönlendiren bölümde oluşan duygulanımın "hafıza" dediğimiz bir tür resim olduğunu söyler" (Ricoeur,2020:35).

Aristotelesçi bellek yaklaşımında yalnızca geçmiş duyular belleğin gerçek nesnelere arasında görülmektedir. Bellek, her durumda duyulur nesnelere olanaklı kılınan duyumdan sonra gelmesi nedeniyle, geçmiş zaman duyumunu, dolayısıyla da geçmiş zamandan belli bir süreliğine uzaklaşmışlık duyumunu gerekli kıldığından,

Platon'un dediği gibi belleğin duyumu olanaklı kılan ruhsal bir yeti olarak görölmesine olanak yoktur (Ulaş,2002:195). Aristoteles, düşünme etkinliklerinin tümünün imgeleri kullandığını, düşünce tarafından kullanılan bütün imgelerinse duyum yoluyla sağlandığını öne sürmektedir.

Orta Çağ, Batı Roma'nın yıkılmasıyla Avrupa'da merkezi otoritenin kaybolmasıyla başlayan "yeniden doğuş" olarak adlandırılan Rönesans hareketine kadar devam eden nerdeyse bin yılı aşan bir dönem için kullanılır. Neredeyse bin yıllık bir sürece hakim olan bu düşünce sistemi, Tanrı bilimsel yönelimli metafizik felsefeye ağırlık verdiği için batı felsefe tarihinde "duraklama" ya da "geriye gitme" çağı olarak görölmüştür.

1.1.3 Augustinus'ta Bellek

Augustinus büyük Hristiyan filozofların ilkidir ve çok uzun süre boyunca da Hristiyan tanrıbilimi için tek otorite olarak kalmıştır. Augustinus'un belleğe ilişkin düşündükleri "*zaman*" anlayışıyla ortaya çıkar.

"Tanrının biricikliği karşısında yaratılmış olanların "hiçliği", en açık olarak, Tanrının zamanın ötesinde (öncesiz-sonrasız) oluşuna karşılık yaratılmış olanların zamanın içinde (önceli-sonralı) oluşlarında görülebilir... Zaman çok bir boyutu olmayan "şimdi" ile, artık var olmayan "geçmiş" ve var olmamış "gelecek" arasında bulunan, dolayısıyla da ancak hatırlama (geçmiş) ve bekleme (geleceği) biçiminde var olabilen bir şeydir (Gökberk,1980:154).

Augustinus, "şimdinin yalnızca şu andan oluşmadığını, içinde geçmişte kalmış anlarla gelecekte olacak anların da içerimlendiğini" bildirmiştir. Peş peşe birbirlerini izleyen anlar akışı olarak "çizgisel" ya da "birikimli" zaman geçirdiği köklü sarsıntıya bağlı olarak, geçmiş gerçekliği salt anımsama yoluyla tanımlayan, geçmişi hep bellek yoluyla diriltme gereksinimi duyan ölü bir ceset olarak tasarlayan, buna karşın geleceği

de günü gelince ölecek bir ölü olarak gördüğünden geçmiş olasılığı dışında göz önünde bulundurmeyen şimdiki zaman belleği resminin geçerliliği tartışmalı bir konuma düşmüştür (Ulaş,2002:195).

“Gerçek şeyler anlatıldığında geçmişte olan biten şeylerin kendileri değil, bellekten çekilip çıkarılan, ama zihinde duyular aracılığıyla işlenmiş olan onların imgelerinden oluşan sözcükler. Artık var olmayan benim çocukluğum bu şekilde artık var olmayan geçmiş zaman içindedir. Oysa anımsadığım ya da anlattığımda onun imgesini şimdiki zaman içinde görüyorum, çünkü halen benim belleğimin içindedirler.” (Aristoteles, Augustinus ve Heidegger,1996:53).

Augustinus bellek yaklaşımını zaman üzerinden açıklayarak yapmaktadır. Şimdi’yi açıklarken de geçmiş ve gelecek arasında yer alan “*hatırlama ve bekleme*” biçiminde var olan bir şeydir demektedir.

“Rönesans, Orta Çağ’dan Yeni Çağ’a geçişte köprü vazifesi görür. Rönesans’ın en önemli özelliği yeniyi aramasıdır. Bu büyük işi başarırken rönesans, antik çağa dayanmıştır. Özgürlüğü arayan rönesans antik çağ düşüncesine hep köle gibi bağlanıp kalmamış, bu düşünceyi yeni bir dünya anlayışına varmak için bir dayanak olarak değerlendirmiştir” (Gökberk, 1980:249).

1.1.4. Aydınlanma Dönemi ve Sonrasında Felsefede Bellek

17. yüzyıl felsefesinin temelinde akıl ve bilim vardır. “Rönesans sonrasında hızla ilerleyen matematik ve fizik, doğanın yapısını matematiksel kavramlarla anlayabileceğimizi göstermiştir. Bu anlayışın neticesinde öyle doğa kanunlarına ulaşılmıştır ki, bunlar kesin kavramlara dayanırlar; bu kavramlar da zihinden türetilmişlerdir, doğadan çıkarılmamışlardır” (Gökberk,1980:250).

Descartes'ın yeni çağ felsefesinin “kurucusu” ve “babası” olduğu söylenmektedir. Açmış olduğu ilk sistematik felsefe okulu ile modern Batı düşüncesinde derin bir etki bırakmıştır.

Şüphe, Descartes felsefesinde oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Matematik de bulunan kesin bilgi gibi doğru ve apaçık bilgiye ulaşıncaya kadar devam ettirilmelidir. Descartes'ta şüphe yöntemsel bir araçtır, doğru bilgiye ulaşmak için kullanılır.

“Şüphe etmekle, şüphe diye bir şeyin olduğunu, dolayısıyla da şüphe eden “ben” imin var olduğunu apaçık olarak bilirim; şüphe etmekte olduğumdan, böyle bir şeyin bilincinin bende bulunduğundan artık şüphe edemem... Şüphe etme bir çeşit düşünmedir, düşünmenin bir durumudur ve bu durumun bütün düşünme için geçerliliği vardır; çünkü düşünürken ben düşünmemin varlığını apaçık olarak yaşayıp bilmekteyimdir (Gökberk,1980:263).

Böylece Descartes ünlü önermesine ulaşmış olur: *Cogito ergo sum* - Düşünüyorum, öyle ise varım. Bu bilincimizi bilmemizdir, bilincimizin en sağlam varlık olduğu üzerine bizde bir bilinç, bir bilgi olmasıdır. Varlık ile ilgili bütün güvenilir bilgilerimiz bilincin kendi üzerine eğilmesinden, bu kaynaktan devşirilecektir.

Descartes, “Aklın İradesi için Kurallar” adlı yapıtının 12. Kural'ında, “ister basit önermelerin açık görüşünü elde etmek, ister aranan şeyleri onların keşfetmek maksadıyla bulunan şeylerle mukayese etmek için, isterse, birbiriyle mukayese edilmesi gereken şeyleri bulmak için olsun anlayış, imgelem, duyular ve bellek olmak üzere dört yetiye ihtiyaç bulunduğunu belirtir. Anlayış tek başına hakikati kavrar, imgelem, duyular ve bellek ise anlayışa yardımcı olmaktadır” (Descartes,1945:58).

Descartes, Platon'un anamnesis kuramına gönderme yaparak, “ortak duyunun cisimsiz olarak ve dış duylardan sıyrıldığını, kendine gelen aynı şekil ya da fikirleri bir balmumuna basar gibi, fantazya ya da imgelem hakketmek için bir mühür rolünü

oynadığını da tasavvur etmek lazımdır; sonra bu imgelem de vücudun gerçek bir parçasıdır ve çeşitli bölümleri birbirinden ayrı birçok şekillerle örtülebilecek büyüklüktedirler, ve genellikle bu şekilleri uzun zaman saklarlar, işte o zaman bellek adı verilir”(Descartes,1945:58).

Descartes “Ruhun İhtirasları” adlı yapıtının Madde 42’sinde, “Hatırlanmak istenen şeyler bellekte nasıl bulunur?” diye sorar. Ruhun bir şeyi hatırlamak istediğinde; beyinde bulunan epifiz bezinin, ruhun hatırlanmak istenen nedenin izlerine rastlayıncaya kadar zihnin çeşitli yerlerine doğru ittiğini belirtir. Hayvan ruhlarının belleğin izlerine rastlanmasında önemi büyüktür. Daha önceden bu nesnenin varlığını bildikleri, bu deliklerden aktıkları için bu delikçikler bu akıntı sayesinde kendilerine doğru gelen hayvan ruhları ile aynı tarzda açıklamak için büyük bir kolaylık kazanmışlardır. “Deliklere rastlayan bu hayvan ruhları başkalarından daha kolayca bunların içine girerler ve bu vasıta ile bezde özel bir hareket meydana getiriler, bu hareket te ruha aynı şeyi gösterir ve tasvir ve temsil eder ve ona hatırlamak istediğinin bu olduğunu bildirir” (Descartes,1972:36-37).

Descartes’ın belleğe bakışı hem anatomik bir inceleme hem de felsefi olarak tartışmaya dayanır. Belleği somutlaştırmak isteyen Descartes, bilincin bellek süreçlerini açıklamıştır.

17. yy. filozoflarından Thomas Hobbes, Descartes’in felsefesinin etkisi altında kalmakla birlikte aynı zamanda onu eleştirenlerden biridir. Hobbes’un felsefesinde kilise ile bağlarından kurtulmuş, özgür, modern devletin bilimsel temellendirmesi yatmaktadır. Hobbes’un yöntemini; kilise ve dini değerleri reddeden, matematik ve fiziği temel alan bir yöntem oluşturur. En önemli eseri 1651 yılında yazmış olduğu Leviathan’dır. Devlet öğretisinin önemli bir kısmı burada anlatılmaktadır. “Leviathan, “kutsal kitapta adı geçen bir canavardır ve Hobbes’ta mutlak devletin simgesidir. Bu

yapıtta egemenlik kavramı natüralist bir temel üzerinde sonuna kadar götürülür (Gökberk,1980:280-281).

Hobbes'un kitabının birinci bölümü algı üzerinedir. "Algı, bizim dışımızdaki, genellikle nesne denilen bir varlığın bir niteliği veya bir başka özelliğinin simgesi veya görüntüsüdür. Bu nesne, gözler, kulaklar ve insan vücudunun diğer kısımları üzerinde iz bırakır, bu iz bırakmaların çeşitliliği nedeniyle bir görüntüler çeşitliliği yaratılır. ...insanın zihninde ilk olarak tümüyle veya kısmen duyu organlarında vücuda gelmemiş hiçbir algılama yoktur. Algının nedeni ilgili organı duylulara doğru iten dış varlık veya nesnedir" (Hobbes,2023:23).

Hobbes buradan tahayyül kavramına geçer. "Bir cisim hareket halinde iken, başka bir şey onu engellemedikçe, sonsuza kadar hareket eder; ve onu engelleyen her ne olursa olsun bir anda değil, zaman içinde ve tedrici olarak durdurulabilir; ve suda olduğu gibi, rüzgar dursa da, dalgalar uzun bir süre daha devam eder: insan görürken, düş kurarken, vs. onun içinde oluşan harekette de aynı şey olur. Çünkü nesne görüş alanından çıktıktan veya göz kapandıktan sonrada, onu gördüğümüzdekinden daha belirsiz de olsa, hala görülen şeyin bir imgesi bizde kalmaya devam eder" (Hobbes,2022:25).

Buradan şöyle bir sonuç çıkıyor, bir nesnenin görülmesi ve algılanmasından sonra ne kadar uzun bir zaman geçerse, o nesnenin imgesi o kadar zayıflar. Hobbes, algının solduğunu, eskiyip geçmişe karıştığını ifade etmek istediğinde buna, anı der. Ancak belleğinde yapacak olduğu bir arama işlemi ile zihnin daha evvel sahip olduğu olduğu o imgeyi arayarak bulabileceğinden de söz eder.

"Bazen, insan kaybettiği bir şeyi arar; ve ona nerede ve ne zaman sahip olduğunu bulmak için; yani, aramaya başlayacağı belirli ve sınırlı bir zaman ve yer bulmak için, zihninde, onu kaybettiği yer ve zamanda geriye doğru gider. Buradan

hareketle, hangi iş nedeniyle veya başka hangi vesileyle onu kaybetmiş olduğunu bulduğu için, düşünceleri bu yer ve zamanlar üzerinde gezinir. Buna hatırlama veya akla getirme deriz: Latinlerin buna, sanki geçmişte yaptığımız işlerin bir yeniden öğrenilmesi gibi, *reminiscentia derler*” (Hobbes,2022:35).

Hobbes'ta bellek, duyu organlarımız ile algıladığımız şeylerin ve deneyimlerimizin zihnimizde ve bedenimizde oluşturduğu tahayyül ve imajların bütünüdür.

Aydınlanma Felsefesinde aydınlanmak isteyen insanın kendisi, aydınlatılmak istenen ise insan hayatının anlamı ve düzenidir. Gökberk'in tanımıyla aydınlanma, “insanın düşünme ve değerlemede din ve geleneklere bağlı kalmaktan kurtulup kendi aklı, kendi görgüleri ile hayatını aydınlatmağa girişmesidir” (Gökberk,1980:325). Kant'ın kısaca ifade ettiği “aklını kendin kullanma cesaretini göster” bu yüzyılın parolasıdır.

“Aydınlanma yüzyılının ideali, bilginin ilerlemesine dayanan entelektüel bir kültürdür. Aklın aydınlattığı doğrular ile beslenecek olan bu kültür sonsuz bir ilerlemeye adaydır. Akla karşı beslediği bu güven yüzünden Aydınlanma düşüncesi geleneklerin köleliğinden kurtulacağına, kaderini kendisi kendi eliyle düzenleyeceğine, insanın özgürlük ve mutluluğunun boyuna aratacağına inanır” (Gökberk,1980:327).

Aydınlanma Felsefesi, bilimin kesin anlatım biçimini kullanmaz, her türlü yazı şekline başvurur; düşünürleri de sistemli düşünüp çalışan filozoflar değil, daha çok büyük yazarlardır:

John Locke, İngiliz aydınlanmasını dolayısıyla da Avrupa'daki aydınlanmayı başlatan düşünürdür. Yazılarıyla düşünme özgürlüğünü ve eylemlerimizi akla göre düzenlemek anlayışını en geniş ölçüde yayan düşünürdür. Savunduğu ilkeler, klasik aydınlanmaya özgü olan düşüncelerdir: Birey özgür olmalıdır, akıl hayatın kılavuzu

yapılmalıdır, kültürün her alanında -bilimde, dinde, devlet ve eğitimde- gelenek ve otoritenin her türlüünden kurtulmalıdır. Nitekim onun devlet felsefesi siyasi liberalizmi hazırlamıştır. Başlıca felsefi yapıtı “İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme”dir. Kitabın konusu Locke’un kendi sözleriyle “insan bilgisinin kökü, kesinliği ve genişliği üzerine bir araştırmadır (Gökberk.1980:330).

Locke, Descartes’in aksine her insan bilincinde bulunan tasarımların, idelerin doğuştan geldiğini kabul etmez. Locke’a göre bilinç boş bir levha, beyaz bir kağıt (tabula rasa) gibidir. Ruhta doğuştan yetiler var olsa da ideler bilgi ve deneyden elde edilmektedir. Deneyi ise dış duyum ve iç duyum oluşturur. Sevme, dokunma, tat alma, haz, acı bu gibi duyumlar deneyler sonunda elde edilir.

Locke, bilgiye götüren ilk adım olarak algılamadan söz eder. “Algılama bilginin giriş kapısıdır, insanda duyular ne denli azsa, onlardan yapılan izlenimler ne kadar az ve cansızsa ve bu izlenimler üzerinde kullanılan yetiler ne kadar sönükse, bunlar kimi insanlarda bulunan bilgiden o denli uzaktır” (Locke,1996:115).

Locke’da bilgiye götüren ikinci adım ise “Zihinde Tutma”dır. “Benim zihinde tutma dediğim, duyumdan ve düşünümünden edinilen yalın ideleri saklama yetisidir. Bu iki yolla yapılır. Birincisi, zihnin, kendine gelen ideyi bir süre için edimsel olarak göz önünde tutmasıdır ve buna iç gözlem denir. Bellek ise zihinde tutmanın ikinci yoludur. Bellek, zihnimize işlendikten sonra yok olan ya da sanki gözden ırak bir köşeye atılmış olan ideleri yeniden canlandırma gücüdür” (Locke,1996:116).

“Geçmişteki var oluş bellek ile bilinir” der Locke. “Tıpkı bir nesnenin duyularımızı etkilediği durumda onun var oluşunu bildiğimiz gibi, belleğimizin, bize, duyularımızı daha önce etkilediklerini bildirdiği şeylerin daha önce var olduklarını da bilebiliriz” (Locke,1996:367).

Böylece, belleğimizin, duygularımızı etkilemiş olduklarının idelerini saklamış olduğu birçok şeylerin eski var oluşlarının bizde bilgisi vardır ve iyi anımsadığımız sürece bundan da kuşku duymayız.

Zihnin birçok durumda eskiden edinmiş olduğu algıları canlandırma gücü vardır. Zihnimizdeki yeti, onları yeniden canlandırma ve sanki bunların kendisi için bir resmini yapma yetisidir ve kimileri bu işi daha kolay, başkaları daha zor, kimileri daha canlı, kimileri daha silik olarak yapar. Dikkat ve yenilenme bir idenin bellekte yerleşmesine çok yardım eder. Locke, belleğe ilişkin iki önemli kusurdan bahseder. Bunlar unutma ve yavaşlıktır.

“Belleğin ideyi tümüyle yitirip artık tam bilgisizlik doğurması unutmadır. İde gidince bilgisiz kalırız. Belleğin yavaş çalışıp edinmiş olduğu ambarlanmış ideleri, gerektiğinde zihne sunmak üzere yeterli hızla canlandıramaması yavaşlıktır” (Locke,1996:118)

Locke ile başlayan İngiliz aydınlanması Hume ile son erecektir. Hume, İngiltere'nin yetiştirmiş olduğu düşünürlerin en açığı, filozof olarak en derini, düşüncelerinde hiç çekinmeden tutarlı olarak en sonuna kadar gidenidir” (Gökberk,1980:344).

Hume ilkin “tasarımların kaynağı” sorusunu ortaya koyar. O da bilincin içindekileri ikiye ayırır: “izlenimler” ile “ideler”. “İzlenimler deyince Hume, iştirken, görürken ya da sever ve nefret ederken, arzularken, isterken duyduğumuz canlı izlenimleri, yani duyuları, duygulanımları anlar. İdeler ise, izlenimlerden daha az canlı olan hatırlama ve hayal gücü tasarımlarıdır; bunların bilincine ancak herhangi bir izlenime yönelip onun üzerinde durduğumuzda varırız. Düşünmenin yapıcı gücü duyularla edindiğimiz gereçleri, birleştirmek, değiştirmek, genişletmek ya da daraltabilmekten ileri geçemez” (Gökberk,1980:346).

“Bütün idelerimiz, izlenimlerimiz temeli üzerinde meydana gelir ve canlı izlenimlerimizin soluklaşmış yansılardır. İzlenimlerin ideler haline gelmesi, birinci planda bellekte olur. Hatırlama, eskiden edinilmiş olan izlenimlerin yeniden ortaya konmasıdır. Bu arada da izlenimlerin ilk güçleri, canlılıkları kaybolmuştur. Hume’da canlılık izlenimlerin, solukluk idelerin özelliğidir. Yanlış bir hatırlama, herhangi bir idenin, gerçekte hiçbir ilgisi olmadığı bir izlenimle bağlanmasından ya da tersine olarak, bir izlenimi başka bir izlenimin idesine bağlamaktan doğar. Başka bir deyişle yanlış: izlenimlere aykırı ideleri, idelere de aykırı izlenimleri bağlamaktan ileri gelir” (Gökberk,1980:346).

Nietzsche (1994) ’e göre bellek ile ilgili düşüncenin temelini unutmamak oluşturmaktadır. Acı içinde yaşayan insanın en büyük problemi unutmayı öğrenememesidir, geçmişe bağlı kaldığı için ne kadar hızlı ve ileriye doğru yürürse yürüsün zinciri ile birlikte yürür. Belleğin olmamasını da tarih dışı olarak adlandırır.

“Hızla akıp geçen olaylar, an, birden burada, birden yok, daha önce bir hiç, daha sonra bir hiç, yine de bir hayal gibi yeniden gelir ve daha sonraki bir an’ın rahatını kaçıır. Zaman tomarından boyuna bir yaprak çözülür, düşer, uçup gider-birden insanın kucığına geri döner. İşte o zaman insan “anımsıyorum...” der oysa hayvan ne dünü bilir ne bugünü, sabahtan akşama, bugünden öbür güne, kısacık yaşamının haz ve acılarıyla bağımlı, an’ın tepeliklerinde yaşar durur, bu yüzden ne bir üzüntü ne de bir bıkkınlık duyar. Bunu görmek insana ağır gelir ve hayvanın mutluluğunu kıskanarak izler” (Nietzsche,1994:62)

19. yy. felsefesi filozoflarından olan fenomenolojinin kurucusu Alman Edmund Husserl’in bellek üzerine yapıtları, felsefede bellek tartışmaları için bir dönüm noktasıdır denilebilir. Felsefesinin temel konusu zaman, bellektir. 20. yy. felsefesi için Henri Bergson önemlidir. Sezgiciliğin kurucusu olan Bergson’ın bellek ve zaman konularında yapıtları bulunmaktadır.

Bergson, bilimin olgularını, bilimsel olmayan gerçeklik anlayışı sezgiye dayanarak açıklamaya çalışmıştır. Bergson, sezgiye dayalı bilginin önemi üzerinde durarak, insanın gerçekliğe zeka ve sezgisiyle gidebileceğini belirtmiştir. Zeka ile bilimsel bilgi edilirken, sezgi ile elde edilecek bilgi metafizik-felsefi bir bilgidir. Bergson, Madde ve Bellek adlı eserini beyni bellek organı yapan, hatta sonunda ruhun bulunduğu organ da sayan bilimsel psikolojinin eleştirel çözümlemesi üzerine kurmuştur. Bergson, belleğe ilişkin cevaplar bulmak için geçmiş ve şimdi üzerinde durmuştur. Tam tamına şimdi nedir? diye sorar. “Bilincimiz diyor ki, eğer şimdiki anımızdan söz ediyorsak, bu düşündüğümüz bir süre aralığıdır. Hangi süre? Onu tam olarak sabitlemek olanaksız, oldukça oynak bir şey. Şimdimiz ve geçmişimiz arasında yaptığımız ayırım keyfi değilse bile en azından yaşama olan dikkatimizin kapsayabileceği alanın genişliğiyle ilintili olacaktır. Şimdi tam da bu çaba kadar yer işgal eder. Kısaca, şimdimiz ona güncel bir ilgi atfetmeyi bıraktığımız zaman geçmişin içine düşer” (Cuvillier,2003:154). Bergson felsefesi süreç felsefesi olarak da tanımlanmaktadır, bilinçli kişi geçmiş tüm tarihini sürekli hareketli olarak şimdinin içinde taşıyacaktır. Burada süregiden bir şimdi söz konusudur.

“Beyin maddi dünyanın bir parçasıdır, maddi dünya beynin bir parçası değildir.” der. Bunu bir imge olarak algıladığımız bedenimiz için de söyleyebiliriz. Beden hem dışarıdan hareket alabilir hem de dışarıya hareket iletebilir. Beynimizdeki hareketler de maddi dünyadaki hareketlere ayrılmaz bir biçimde bağlıdır. Bedenimiz bir merkezdir ama hareketi yalnızca yansıtan matematiksel bir nokta değildir bu, hareketle boğuşan ve hareketi emen bir noktadır. Bilinçten ve imgelerden muaf maddi dünya maddenin devamlı titreşimlerinden ve devamlılık içinde iletilen hareketinden ibaretse neden maddeyi imgeler şeklinde algılıyoruz veya neden madde bize kendisini imgelerle veriyor? Bergson maddenin böylece bölünmesinin bizim ihtiyaçlarımızdan dolayı olduğunu yazar. Algı, maddenin genel kütlelerini insan eyleminin yararına ayrı cisimlere

böler ve böylece ortaya insanın içinde ihtiyaçlarını karşıladığı, eylediği bir dünya çıkarır. Fakat sezgi, algıdan çok farklıdır. Algı da zekâ gibi alışkanlıklarla örgütlenmiş olarak ihtiyaçlara göre yönlendirilir. Algı imgelerle, zekâ ise temsillerle işler; oysa sezgi temsil etmez.

Bergson'a göre sezgi hafızadır. Madde ve Bellek'te madde ile bilinç arasındaki ilişkiyi hafıza kurmaktadır. Bergson belleği ikiye ayırır. Alışkanlık belleği, beden algısına, hareketlerin tekrarına dayanır ve otomatik bir biçimde davranabilmemizi sağlar. Onun sayesinde duyuşal-motor mekanizmalarımızı ediniriz. Örneğin, bisiklete alışkanlık belleği sayesinde birtakım duyuşal motor becerileri kazandığımız için binebiliriz. Yüzme ve dans etme de buna benzer. Dans etmeyi de yüzmeyi de öğrendikten sonra, çok uzun bir zaman boyunca yapmasak bile unutmayız. Öte yandan, bir de hakiki veya "saf" bellek vardır ki onda kişisel anılarımız saklıdır. "Bu bellek zamansaldır. Bir yetkinliğin elde edilmesi değildir. Yaşanmış geçmişe dalıp orada kendisiyle buluşma gücüdür. Gerçek bellek, bizzat zamanın derinliğini kavramak için her zaman eyleme dönük olan şimdiyi terk edebilme kapasitesidir" (Abensour,2022:80). Bergson Madde ve Bellek'te iki belleğin bağlantısını sivri ucu aşağıda duran bir koni imgesiyle gösterir. Düzlem benim evrenimi simgeler, koninin ucu algılayan ve eyleyen bedenimi, koninin havada duran geniş zemini ise en eski anılarımı. Onun altında yeri şimdiden uzaklığına göre belirlenmiş çeşitli geçmiş bölgeleri vardır. Koni baş aşağı durduğu için bu anılar kendiliğinden şu andaki algıma doğru hareket etmekte, ona doğru ilerlemektedir. Şimdi bu koniyi hareket ettirelim. Dünyada bir imge algılanmış, ona yönelik bir eylem başlamış olsun. Anılar, daha doğrusu bir bütün olarak hafızanın hareketi bu eyleme yönelir, onu temaşa eder bir bakıma.

1.2. PSİKOLOJİDE BELLEK

Felsefede bellek tartışmaları, Antik Yunan'a kadar gitmekte iken psikolojide bellek konusunun ele alınması 19. yy. sonlarını bulmuştur. "Bilimsel psikolojinin

kurulduğu ve Ebbinghaus tarafından ilk deneysel bellek araştırmalarının yapıldığı 19.yy'dan bu yana uzun bir süre, bellek araştırmaları hatırlama ve unutma (algılanan uyarıcıları hatırlama ve unutma miktarı) ile sınırlı kalmıştır” (Cangöz,2005:54). Bu nedenle 19.yüzyılda psikolojideki bellek yaklaşımında felsefenin de izleri görölmektedir. Psikoloji tarihinde bellek; algı, beden ve zihin ekseninde tartışılmıştır. “Psikolojinin zihne bakışını etkileyen İngiliz filozofların görgülcü ve çağrışımçı felsefi yaklaşımları olmuştur. İngiliz görgülcü ve çağrışımçılarına göre, bilginin kaynağı duyumlardır. Zihnin temeli ise, duyumların zihindeki kopyaları olan fikirlerdir (idea). Fikirler duyumların sönük ve/veya kötü birer kopyasıdır. Bir uyarıcı başka bir uyarıcı ile zaman ve mekanda duyum alanına birbirine yakın olarak girerse, aynı yakınlık onların zihinde oluşturduğu fikirler arasında meydana gelir ve bu fikirler arasında bağ kurulur. Kurulan bu bağa çağrışım denir. Farklı bir ifadeyle, bellekteki bir fikir, bağlı olduğu başka bir fikir, duyum yoluyla uyandırıldığında, zihinde canlanır. Dolayısıyla, hatırlamayı sağlayan çağrışımlardır. Zamanda ve mekanda yakınlık, benzerlik, zıtlık, şekil-zemin ilişkisi gibi ilkeler çağrışımı sağlayan faktörlerdir. Fikirler çağrışımların kuvvetine bağlı olarak zihinde yeniden canlandırılır. Bu bağlamda, çağrışım kuvveti fazla olan fikirler hatırlanırken, çağrışım kuvveti zayıf olanlar unutulur” (Cangöz,2005:55). Özellikle Alman deneysel psikologlar, belleğe deneysel yaklaşmış, belleğin de analiz edilip, ölçüleceğini kanıtlamak için araştırmalar yapmışlardır. “Ebbinghaus’un deneysel bellek araştırmalarının temelinde hatırlama ve unutma yer almıştır. Ebbinghaus, benimsemiş olduğu çağrışımçı felsefe öğretisiyle uyumlu olarak, hatırlamanın özünün çağrışımlar olduğunu kabul ederek; çağrışım bağlarını kuvvetlendiren çevresel koşulların belirlenmesine hizmet edecek deneysel düzenekler oluşturmuştur. Farklı bir anlatımla, uyarıcılar arasında yeni çağrışımlar kurulması ve aradan belirli bir süre geçtikten sonra kurulan çağrışımların hatırlanmasını kolaylaştıran ve zorlaştıran çevresel değişkenlerle, bunların etki derecesini, kendisinin denek olduğu

araştırmalarla belirlemeye çalışmıştır. Bu araştırmalarda, hatırlama performansını etkilediğini düşündüğü değişkenlerin başında, tekrar sayısı, tekrar ve hatırlama arasında geçen süre ve hatırlanacak malzeme miktarı gelmektedir” (Cangöz,2005:54).

Bartlett, Ebbinghaus’dan farklı olarak, bellek tarafından hatırlanan ürünün sadece duyuma değil, algılama esnasındaki beklenti, tutum ve önceki öğrenme stratejilerine de bağlı olduğunu iddia etmiştir. Ona göre, hatırlanan bilginin orijinal deneyimle birebir örtüşmesi zorunlu değildir. Hatırlanan bilgi, hatırlama sırasında var olan ipuçlarının doğasına, önceden edinilmiş bilgilerin doğasına ve organizmanın hatırlama sırasındaki psikolojik durumuna bağlı olarak yeniden düzenlenebilir, biçim değiştirebilir ya da bozulabilir. Farklı bir ifadeyle, hatırlama sunulanın aynen iadesi değil, algılanan malzemenin yeniden yapılandırılmış halidir. Bartlett’nin deneyleri, zihnin sunulan malzemeyi işlemden geçirerek kendi ihtiyaç, duygu, beklenti ve tutumlarına uygun bir şekle dönüştürdükten sonra depoladığını göstermiştir” (Cangöz,2005:55)

Sigmund Freud’un geliştirdiği psikoanalitik yöntemle bellek; bastırılan, saklanan gizli bir bölme olarak adlandırılmıştır. Anı, bilgi ve yaşamdaki deneyimler, Freud’a göre hiçbir zaman unutulmaz, belleğin gizli bölmelerinde saklı durur. Saklı olan yerden çıkarılmaları için psikoanalitik yönteme ihtiyaç vardır.

Psikoanalitik kurama göre bilinç katmanlardan oluşmaktadır. Freud, bilinci bir buzdağına benzeterek, bilincin; bilinç, bilinç öncesi ve bilinç dışı olarak  katmandan oluştuğunu ifade etmiştir. Bilinç katmanında; düşünce ve algılar yer alır ve bunlar egoyu (benlik) oluşturur. Bilinç ncesi katmanda anılar ve bilgi bulunur. Buna da süper ego (st benlik) denilmektedir. nc katman ise bilinç dışıdır. Burada korku, cinsel dürtüler, ahlak dışı dürtüler, utanç verici deneyimler ve mantık dışı istekler bulunmaktadır. Bu da idi (alt benlik) oluşturur. “İd” bilinç dışına, “ego” bilince, “süper ego” ise bilinç öncesine denk gelir. Süper egoda anılar bulunduğundan bunlar istenildiği

zaman kolayca hatırlanabilir. Freud bunu buzdağının görünen kısmı olarak belirtir. Ona göre insan bilincinin gizemli tarafını bilinçaltı oluşturmaktadır.

Freud'un tedavisinde bellek önemli bir rol oynamaktadır. Yaşamdaki her anı, deneyim, bilgi, bilinçaltında yer alan bellekte muhafaza edilir. Freud (1996)'a göre, hatırladığımız önemsiz çocukluk anılarımız hatırlamak istemediğimiz anıları örtmek için kullanmış olduğumuz bir yöntemdir. Sıradan anılar korunmuşluklarını içeriklerine değil de kendi içerikleriyle bastırılmış bir içerik arasındaki çağrışımsal ilişkiye borçludurlar. Freud bu anıları “perde anılar” olarak adlandırır. Kötü şeyleri çağrıştıran olayların ve isimlerin unutulması, hoş olmayan anıların yadsınması, rahatsız edici izlenimlerin anımsanmasına ve rahatsız edici düşüncelerin oluşmasına bir dirençle karşı konulması, tasarımlar, yanlış kullandığımız dil sürçmesi kelimeler, değiştirdiğimiz anılar hepsi itici güçler ve karşıt düşünceler tarafından yapılmaktadır. Hiçbirinin altında gerçek bir unutma söz konusu değildir. Freud, unutmayı kendinde ve klinik olarak incelediği vakalarda gözlemlendiği olguları bir araya getirerek çözümlenmiştir. Freud, bellek ile ilgili çözümlenmelerde bulunmamış genel olarak unutma ve hatırlama özellikle de yanlış hatırlama ile ilgili açıklamalarda bulunmuş bununda bilinçaltı süreçlerle ilgili olduğunu ifade etmiştir.

“Bilişsel psikoloji, karmaşık bir soyutlama olan belleğin yapı ve işlevlerinin deneysel yöntemle incelenmesi için uygun bir zemin olmuştur. Bu bağlamda, hatırlama ara-bul-getir işlemlerini içeren bir süreç; bellek ise, kayıt-depolama-geri getirme süreçlerinden oluşan bir işlev olarak tanımlanmaya başlamıştır. Bilişsel psikoloji alanının resmen tanındığı 1956 yılından 2000'li yıllara kadar uzanan zaman diliminde, Bilgi İşleme Yaklaşımının, bilişsel psikoloji araştırmalarına damgasını vurduğu görülmektedir. Bilgisayarların yapı ve işleyişiyle insan zihninin yapı ve işleyişi arasındaki benzerlik üzerine inşa edilen bilgi işleme yaklaşımı, bilgisayarların insan zihninin incelenmesi için iyi bir model olabileceğini önermektedir. Bu yaklaşım

çerçevesinde üretilen ampirik araştırma bulguları ciddi bir bilgi birikimi oluşturmuş ve sonuçta (1) Bilginin aşamalardan geçerek işlendiğini savunan seri bilgi işleme ve (2) Bilgilerin paralel ve eşzamanlı olarak işlendiğini, aynı anda değişik işlemlerden geçtiğini savunan paralel bilgi işleme modelleri geliştirilmiştir” (Cangöz,2005:57).

Richard Atkinson ve Richard Shiffrin 1960’lı yıllarda “Üç Evreli Bellek Modeli” isimli bir model geliştirmişlerdir. Bu modele göre bellek, duyu, kısa ve uzun süreli olarak üç aşamadan oluşmakta, bilginin uzun süreli belleğe gönderilmesi yani kalıcı olması için bu üç aşamadan geçmesi gerekmektedir. “Dış dünyadan yani çevreden alınan bilgi, ilk aşamada duyuşsal kayıta kayıt edilir. Bu görsel, işitsel ya da dokunma yoluyla alınan bilgi olabilir. Buradan kısa süreli belleğe gönderilir. Bu belleğe geçici çalışma belleği denilmektedir. Tekrarlama, kodlama gibi kontrol süreçlerinden sonra uzun süreli belleğe gönderilen bilgi, burada kalıcıdır ve uzun süreli depolanabilir. Geri çağırma ile depolandığı yerden çıkarılır ve böylece hatırlama gerçekleşmiş olur. Bütün bilgiler sonunda, duyuşsal kayıttan kaybolur ve uzun süreli bellekte bilgiler kalıcı iken kısa süreli bellekte geçicidir” (Eyrek,2019:37).

Psikolojide son yüzyılda ortaya çıkan sınıflandırmaya göre süreye bağlı olarak yapılan ayırmda bellek en geniş olarak “kısa süreli bellek” ve “uzun süreli bellek” şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Kısa süreli bellek, basitçe ifade edilirse, insanın bilinç akışını ve şimdiye dair algısını yaratan şeydir. Daha açık bir ifadeyle, çok kısa bir zaman zarfında deneyimlenen duyumun kısa süreliğine saklandığı bellek türüdür. Buradaki bilgiler sözel olarak kaydedilir. Gelen uyaran görsel de olsa kayıt akustik ya da sözel olarak yapılır. Tekrarlanmayan ya da buradan uzun süreli belleğe aktarılmayan kayıtlar silinir. “Uzun süreli bellek ise duyuşsal algısından gelen bazı verilerin kısa süreli bellekten işlenerek daha uzun süre muhafaza edilmek üzere geçtiği bellek türü olarak geçmişini depolama görevini üstlenmektedir. Uzun süreli bellekte veriler anlamına göre kodlanır. Buradaki veriler işlem görürse kalıcı hale gelirse uzun süreli belleğe girmiş

demektir. Uzun süreli bellek, bir iki dakika öncesinden, bir ömür kadar eski zamana uzanan hatıralar, bilgiler, duygular ve izlenimlerle doludur. İleride hatırlama gerektiğinde içeriği uzun süreli bellekten çağırmak için kaydın bozulmadan, kaybolmadan saklanması gerekir” (Özarpınar’dan aktaran Rigel,2012:18).

Kısaca uzun süreli bellek, doğumdan sonra öğrendiğimiz tüm bilgilerin ve yaşadığımız tüm deneyimlerin depolandığı yer olarak düşünülmektedir. “Ancak her öğrenilmeye çalışılan bilgi ve veya her deneyim oraya yerleştirilmez ve yerleştirilenler de daha sonra kaybolabilir. Uzun süreli bellek kapsamında birbirleriyle ilişki içinde ama kısmen bağımsız çalışan iki yapının olduğu izlenimi ortaya çıkar. Bu yapıları hatırlamak ve bilmek sözcükleriyle de ayırabiliriz” (Gülgöz,2023:13).

Endel Tulving, belleği, depolanan bilginin içeriğine göre ikiye ayırır. Episodik (olaysal) bellek ve semantik bellek. Kısaca ifade edilirse episodik bellek, geçmişle ilgili ilk elden deneyimlenmiş yaşanmış olayları verirken; semantik bellek ise bilgiyi vermektedir. (Ece, Gülgöz ve Öner,2023).

Bilmek; Türkiye’nin ilk Cumhurbaşkanı’nın kim olduğunu bilmek, Hindistan’ın başkentini bilmek ya da bir kelimenin anlamını bilmek bilgi olarak tanımlayabileceğimiz bellek içeriklerini kapsayan yapıya semantik (anlamsal) bellek adı verilmektedir. Hatırlamak fiiliyle ortaya çıkan daha çok yaşadığımız olayların kaydını koruyan bellek türüne episodik (öyküsel) bellek adı verilmektedir.

1.2.1. Otobiyografik Bellek

Kişinin uzun süreli belleği aynı zamanda otobiyografik belleğini de oluşturmaktadır. “Otobiyografik bellek, kişilerin yaşamları boyunca deneyimledikleri olaylar ile kendiliklerine ilişkin bilgileri kapsayan dinamik bir sistem olarak tanımlanmaktadır” (Tulving’den aktaran Öner,2023:71). Yaşamımızın ilk yıllarından çocukluk anılarına tutun da bugün başımızdan geçen bir olay bile otobiyografik bellek

sisteminin bir parçası olarak düşünülebilir. “Otobiyografik olayların hatırlanmasında kişi, kendisinin geçmiş bir zamanda o olayı yaşayan kişi olduğunu duyumsar. Geçmişteki olayı deneyimleyen kişinin kendisi olduğu farkındalığı, o olayın olduğunu bilmek ile o olayı hatırlamak arasındaki, yani semantik bellek ile episodik bellek ayrımının en önemli yönüdür. Kendini bilme farkındalığının, bu ayırmadan başka, kişilerin gerçekten yaşadıkları olaylar ile hayal ettikleri veya rüyalarında gördüklerini birbirinden ayırma işlevi de vardır. Hayal edilen veya rüyada görülen olayların hatırlanmasında bu tür bir farkındalığın olmadığı düşünülür” (Gülgöz,2023:15)

Otobiyografik bellek ile ilgili bizi en meraklandıran soruların başında Ne Hatırlıyoruz, Nasıl Hatırlıyoruz ve Neden Hatırlıyoruz gelmektedir. Bazı şeyleri hatırlarken bazılarını unutuyoruz. Hatırlanan şeyler ile unutulmuş şeyler arasında nasıl farklar var. Kişiler kötü anıları unutma eğilimindeyken iyi anıları hatırlamak eğiliminde mi olurlar. Anımsamak kişinin karakteri ile mi ilgilidir, bazı olayları daha farklı hatırlamak, hatıraları değiştirmek hafızanın yaptığı bir oyun mudur. Tüm bu soruların cevabı için otobiyografik bellek ile ilgili psikoloji biliminin yapmış olduğu sayısız araştırma mevcuttur.

Bu araştırmaların en önemli cevaplarından biri ise hatıralarımızın en önemli işlevinin “benlik algısının” yaratılması olduğunu söyleyebiliriz. “Kendimizi tanımlayan, kendimizle ilişkili ya da kendiliğimizi oluşturan anılar olarak tanımlanabilecek benlik işlevi otobiyografik belleğin de temelini oluşturmaktadır” (Öner,2023:71). “Benlik algısı olumlu bireyler için başarılı, mutlu oldukları olaylar benlik algılarıyla tutarlı olarak kolayca erişilebilir ve canlı anılar olarak muhafaza edilirler” (Öner,2023:73). Olumlu hatıraların daha canlı, daha erişilebilir, duygusal olarak daha yoğun canlı hatırlandığı birçok çalışmada gösterilmiştir. Kişinin başından geçen bütün olaylar otobiyografik belleğin bir parçası olsa da her anının benlik işlevi olamayacağı da muhakkaktır. Kişi için belirli bir anlamı olan önemli sonuçlar doğurmuş olaylar benlik

işlevini besleyen olaylardır. Hatırladıklarında kişilerin kendilerini daha iyi hissetmelerini sağlayan bu anıların bellek sisteminde daha belirgin ve canlı tutulmaları önemlidir. Olumlu anıların hatırlanması, kişinin kendini daha iyi hissetmesine yarayarak kişinin duygu durumunu da etkileyerek kendisini daha iyi hissetmesine neden olmaktadır.

(Gülgöz,2023) Otobiyografik hatırlamalarda ortaya çıkan en önemli özelliklerin başında kişinin hatırladığı olayı yeniden yaşıyor gibi hissetmesi gelmekte ikinci olarak da hatırlanan olaya ilişkin imgelerin canlanmasıdır üçüncü bir özellik ise hatırlanan olayın yaşanan olayın gerçek bir kopyası olarak algılanması yani kişi olayı hatırladığında nadiren hatırladığından şüphe duyar hatırladıklarının doğruluğuna inanır son olarak da hatırlanan olayın bizzat kendimiz tarafından yaşandığına olan inancımızdır. Yani bir başkasının anlattığı ya da bir şekilde okunan bir olayın da bizzat baştan geçen bir olay olduğuna inanılması ve bundan dolayı otobiyografik belleğin parçası olması durumu söz konusudur. Hatırlanan olaylar yanlış hatırlansa da kişinin kendisi değil bir başkası tarafından yaşanmış olsa da bellekteki tüm bu hatıralar otobiyografik belleği oluşturmaya devam eder. Çocukluğumuza ilişkin ailemizin bize anlattığı hayal gücümüzün yardımıyla zaman içinde gerçekten hatırladığımızı sandığımız olaylar vardır. Bu hatıraları sürekli anlatıldığı için aslında hatırlamasak da çok dinlediğimiz için biliriz.

Bireylerin bilgi işleme kapasitesi ve kaynakları kısıtlı olduğu için, insanlar, hatırlanacak şeyler arasında bazılarını öncelik vermek durumunda kalmaktadırlar. Bu öncelik verme durumu bazı içeriklerin kaybolmasına ya da bastırılmasına da neden olmaktadır. Zihnimizde her bilgiyi her hatırayı saklamamız mümkün değildir. Bellek, duruma, ihtiyaçlara, ilgilere ve zevklere göre verileri saklar. Verileri pasif bir şekilde tutmaz, onlara anlam yükler ve kendi işine yarayacak şekilde tutar.

Bireylerin otobiyografik belleklerine ilişkin yapılan araştırmalarda dikkat çekici iki kavram ortaya çıkıyor “çocukluk amnezisi” ve “anı tümseği” kavramları. Pek fazla olayın hatırlanmadığı 3,5-4 yaş öncesi döneme çocukluk amnezisi denirken, hatırlanan anıların büyük çoğunluğunu içeren 15-30 yaş arası döneme ise anı tümseği adı verilmektedir (Aydın,2023). Anı tümseği kavramının açıklanmasında benlik ve kimlik kavramlarına odaklanıldığını görmekteyiz. Bu yaş aralığı aynı zamanda kişinin çocukluktan ergenliğe geçtiği, ilk bireysel deneyimlerini yaşadığı, yeni tecrübeler edindiği, kimliğini oluşturmaya başladığı yaş aralığıdır. Tüm bu sebeplerle bu yaş aralığında daha fazla anı hatırlandığı öne sürülmüştür.

1.3. TOPLUMSAL BELLEK

Bellek her zaman için bireye aittir, ama bu bellek toplumsal olarak belirlenir. Bu yüzden “toplumsal bellek” mecazi bir ifade olarak algılanmamalıdır. Kuşkusuz toplumlara ait bir bellek yoktur, ama toplumlar üyelerinin belleğini belirler. En kişisel anılar bile sadece sosyal grupların iletişim ve etkileşimi üzerinden oluşur. Sadece başkalarından öğrendiklerimizi hatırlamayız, aynı zamanda onların anlattıklarını, anlamlı diye vurguladıklarını ve yansıttıklarını da hatırlarız. Her şeyden önce başkaları tarafından sosyal açıdan belirlenmiş anlamları bağlamında algılarız. Çünkü “farkındalık olmadan hatırlamak mümkün değildir” (Assmann,2001:40).

Halbwachs, “toplumsal bellek” kavramını ele aldığı “Kolektif Hafıza” ve “Hafızanın Toplumsal Çerçevesi” adlı kitapları yazarak bellek konusuna yeni bir başlangıç yapmıştır. Kolektif Hafıza adlı kitabı ölümünden sonra 1950 yıllarında kitap haline getirilmişse de yapıtın 1930 yıllarında kaleme alındığı tahmin edilmektedir. Halbwachs, belleği psikoloji ve nörolojinin tanımlarına dayanan fizyolojik bir eylem olarak açıklamaz. Ona göre bireysel belleğin oluşması için de “toplumsal çerçeve” gereklidir. Çocukluktan başlayarak yetişkinlik dönemine kadar kişinin pek çok

toplumsal çerçevesi vardır ve bu çerçeveler olmazsa hatırlama eylemi de gerçekleşemez.

“Hatıralarımız genellikle kolektif olarak kalır ve yalnızca bizim müdahil olduğumuz olaylar ve yalnızca bizim gördüğümüz objeler söz konusu olduğunda bize başkaları tarafından hatırlatılır. Bunun sebebi aslında hiçbir zaman yalnız olmamızdır. Bizden fiziksel anlamda ayrı olan diğer kişilerin orada bulunması şart değildir: çünkü birbiriyle karışmayan bazı kişileri kendimizle birlikte ve kendi içimizde daima taşıyoruz” (Halbwachs,2017:10).

Halbwachs (2017)’ın, özellikle vurguladığı asla yalnız olmadığımız düşüncesinin altında da bizde kalan izlenimlerin, hatıraların ve duyguların önemli bir payı vardır. Bir şehri görünüşte tek başımıza gezerken dahi, daha evvel şehirle ilgili okuduklarımız, arkadaşlarımızın bize anlattıkları hem bize eşlik eder hem de düşüncelerimizi, bakış açımızı etkiler. Halbwachs (2017), düşünsel olarak bir şehri gezerken kendimizi belki bir romancının ya da daha evvel arkadaşlarımızın bize aktardıklarını zihnimize oluşturduğumuz bir grup içerisine yerleştirerek yalnız başımıza olmadığımızın vurgusunu yapar ve oluşturduğumuz grupların belleğimizde hatırlama konusunda önemli bir yeri olduğunu vurgular. Halbwachs (2017), grubun hatırlama üzerinde büyük bir etkisi olduğunu “kimi zaman, bir ya da birçok kişi, anılarını bir araya getirerek, onlarla aynı zamanda gördüğümüz olayları ya da objeleri kesin biçimde betimleyebilir ve hatta biz tüm bunlar hakkında bir şey hatırlamazken, bizim davranışlarımızın ve sözlerimizin devamını belirli koşullar altında bütünüyle yeniden şekillendirebiliyor” sözleriyle de vurgular. Grubun içerisinde yer alan tanıkların, hatırlama konusunda oldukça büyük bir etkisi vardır.

“Biz ve tanıklar aynı grubun bir parçasını oluşturduğumuz ve bazı benzerlikler çatısı altında ortak olarak düşündüğümüz andan itibaren bu grupla iletişim halinde

kalırız, kendimizi grupta birlikte tanımlayabiliyor ve kendi geçmişimizi grubunkıyla karıştırabiliyoruz” (Halbwachs,2017:13).

İçinde bulunulan grubun hatırlama üzerinde büyük etkisinin olduğunu söyleyen Halbwachs, gruptan ayrıldıktan ve bu gruba tekrar girmemiş olduğumuzda, bize anlatılanları hatırlayacağımız ölçüde korumamış olabiliriz de der. Gruptan ayrılınca gerçekleşen bir unutuş söz konusudur. “Ne var ki, hep şimdi de yaşadığı söylenen, bir başka deyişle, yalnızca o anda aralarında yer aldıkları insanlarla ya da şeylerle ilgilenen ve faaliyetlerinin, işlerinin veya eğlencelerinin mevcut nesnesiyle temas halinde olan insanlar vardır. Böyle insanlar, bir mesele sonuçlandığında, bir yolculuk bittiğinde, onlarla ortaklık ya da arkadaşlık yapmış kişileri artık hiç düşünmezler; ilgilerini hemen başka şeyler cezbeder ve başka gruplara katılırlar. Bu tür yaşamsal dürtü onlara, düşüncelerini o esnada meşgul oldukları konudan alıkoyabilecek her şeyden kaçmalarını emreder” (Halbwachs,2017:17).

Halbwachs (2017), “eğer ilk çocukluğumuzu hatırlamıyorsak, bunun sebebi, henüz sosyal bir varlık olmadığımız” (Halbwachs,2017:24) diyerek geçmişimizin iki çeşit unsur içerdiğini fark etmekle yetiniriz der. Birincisi istediğimiz zaman zihnimize canlandırmamız mümkün olanlar ve ikincisi çağrımıza itaat etmeyenler.

“Gerçekte, ilk çeşidi oluşturanların, bizim için bu şekilde tanıdık ya da kolay erişilebilir olanın diğerleri için de aynı ölçüde olduğu doğrultuda, ortak alanda bulduklarını söyleyebiliriz. O halde, bu hatıralar bu ölçüde “herkese” ait ve diğerlerinin hafızasını temel alabildiğimiz için her zaman ve her istediğimiz de onları hatırlayabiliyoruz. İkinci çeşidi oluşturanlar içerisinde kendi irademizle, daha ziyade kolayca hatırlayamadıklarımızın, onları önceden yalnızca biz anımsadığımız için, diğerlerine değil bize ait oldukları doğal olarak söylenebilir. Çok tuhaf ve çelişkili görünebilse de, zihnimizde en zor canlandırdığımız hatıralar, yalnızca bizimle ilgili

olan, bizim de bir şekilde kendimizden ve diğerklerinden gizlediğimiz, en mahrem parçamızı teşkil edenlerdir” (Halbwachs,2017:37).

Kolektif hafıza, gücünü ve müddetini bir grup insanı bir araya getirmek için sahip olduğu şeyden alıyorsa, o halde bu kişiler, grup üyeleri olarak, hatırlayan bireylerdir. Ancak, her bireysel hafızanın kolektif hafıza üzerindeki bir görüş açısı olduğunu, bu görüş açısının benim onda işgal ettiğim yere göre değiştiğini ve bu yerin de bizzat, benim başka ortamlarla sürdürdüğüm ilişkilere göre değiştiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Halbwachs (2017), kolektif hafıza bireysel hafızaları kuşatır fakat onlarla karışmaz diyerek belleği ikiye ayırır. Bireysel (otobiyografik) bellek ve tarihsel (kolektif) bellek. Birey bu iki tür hafızaya dahil olur.

“Bireysel hafıza, tamamen izole ve kapalı değildir. Bir insan kendi geçmişini hatırlamak için sıkça başkalarının hatıralarına başvurmaya ihtiyaç duyar. Kendisinin dışında var olan ve toplum tarafından onanmış referans noktalarına geri gider. Üstelik bireysel hafızanın işleyişi, bireyin türetmediği ve çevresinden ödünç aldığı kelimeler ve fikirlerden ibaret bu enstrümanlar olmadan mümkün değildir” (Halbwachs,2017:46).

“Tarihsel hafıza, hayatımın seyri boyunca içinde yer aldığım ulusal grup, hatırladığımı söylediğim ama sadece gazetelerden ya da olaylara doğrudan karışmış olanların tanıklıklarından bildiğim birtakım olayların tiyatrosudur. Bu olaylar ülkenin hafızasında bir yer işgal ediyor. Ancak ben bu olaylara bizzat tanık olmadım. Onları zihnimde canlandırdığımda, diğerklerinin, benimkini tamamlamak ya da güçlendirmek için hep yanımda olmayan fakat tekrar etmek istediklerimin yegane kaynağı olan hafızasına tamamen yerleşmek zorundayım” (Halbwachs,2017:46).

Bu iki hafızayı biri içsel ya da iç, diğeri dışsal ya da dış olarak da adlandırmak mümkün. Yaşamımızın tarihi genel tarihin bir parçası olduğundan, otobiyografik bellek

tarihsel bellekten yardım alır. Tarih, hiç kuşkusuz soyut bir dizi kavrama indirgenir. Belli bir döneme ait yaşam tarzlarının izlerini o dönemde çıkmış kitaplarda, resimlerde, tiyatrolarda, eğlence anlayışını düşündüğümüzde ancak onları tamamlayabilir, fikirlerin yerine imgeleri ve izlenimleri koyabiliriz. Halbwachs (2017), belleğimiz, öğrenilmiş tarihe değil, yaşanmış tarihe dayanır diyerek bir tarih tanımını da yapmıştır.

“Tarih dendiğinde, olayların ve zamanların kronolojik olarak birbirini takip etmesi değil, bir dönemin diğerlerinden ayırt edilmesini sağlayan ve genellikle kitapların ve hikayelerin bize sadece şematik ve eksik bir tablosunu sunduğu her şey anlaşılmalıdır” (Halbwachs,2017:53) der.

Biz, hatıralarımızı çocukluk yaşantımızda nasıl muhafaza edeceğimizi yetişkinlerden öğrendik. Yetişkinlerle olan temaslarımızla çok sayıda hatırayı bulmaya ve belirlemeye yönelik epey yöntem geliştirdik ki bunu yapmasaydık, bu hatıraların tamamını ya da bir kısmını sıkça unutmuş olurduk. Fakat bize kaldığını düşündüğümüz hatıraları zaman geçtikçe yeniden inşa da edebiliriz.

“Hatıra, çok büyük ölçüde, şimdiki zamandan ödünç alınan veriler yardımıyla yapılan, geçmişin bir yeniden inşasıdır ve bu yeniden inşa zaten, eskinin imgesinin epey değişmiş olarak yeniden çıktığı önceki zamanlara aittir” (Halbwachs,2017:66).

Halbwach’ın bellek tartışmalarına en önemli katkısı kuşkusuz belleğin salt bir bireysel ve içsel dinamik olduğunun aksine dışsal boyutuna dikkat çekerek, belleğin grup içinde oluşabildiğini belirtmesidir. Bir toplumun belleği içinde barındırdığı grupların belleğinin ulaşabileceği yere kadar yayılır der. Unutmalar da bu olayların hatıralarını taşıyan grupların ortadan kaybolmasıdır. Halbwachs’ın savunduğu temel düşünce, bireysel belleğin, kişinin dâhil olduğu gruplarla iletişime girdiği, içinde bulunan sosyal bellek çerçeveleri sayesinde belleğin oluştuğu, belleğin canlı ve dinamik, aile, sosyal çevre, din ve ulus gibi gruplar içine dâhil olma durumudur.

Assmann (2001), “Kültürel Bellek” adlı kitabında bellek ve hatırlamanın öznesi her zaman bireylerdir, ama onların anılarını kurgulayan “çerçeveye” bağımlıdırlar diyerek hem hatırlama edimini hem de unutmayı açıklamıştır.

“Bireysel bellek, belli bir kişide, onun iletişim sürecine katılımı sayesinde gelişir. Bu olgu, kişinin, aileden, dini ve ulusal topluluklara kadar çeşitli sosyal gruplara dahil oluşunun bir sonucudur. Bellek canlıdır ve sürekli iletişim içinde varlığını sürdürür, bu alışveriş duraksarsa veya alışveriş içinde olunan gerçekliğin çerçevesi değişir ya da kaybolursa unutma ortaya çıkar. İnsan sadece alışveriş içinde olduğu ve ortak belleğin çerçevesi içine yerleştirebildiği şeyleri hatırlar” (Assmann,2001:41).

Bu bağlamda bireysel olan, çeşitli gruplarla kurulan ilişkiler sonucunda ortak belleğin mekanı olarak toplumsal bellekle kurulan ilişkidir. Burada bireysel olan sadece algılardır, anılar değil. Çünkü “algılar vücudumuzla sıkı ilişki içindedir”, anılar ise kaçınılmaz olarak “içine girdiğimiz çeşitli grupların düşüncesinden kaynaklanırlar” (Assmann,2001:41).

1.4. KÜLTÜREL BELLEK

Assmann (2001), daha ziyade hatırlama kültürü üzerinde durur ve hatırlamanın ancak zaman içerisinde gerçekleşeceğini belirtir. Hiçbir şey geçmişin olması kadar kolay değildir -zamanın geçmiş olması yeterlidir- ancak geçmiş, ilişki halinde olunması durumunda ortaya çıkar. “Geçmiş hatırlanarak yeniden kurulur. Geçmişin ancak kendisiyle ilişki içinde olduğunda var olabileceği tezi ile bu kastedilmektedir. Geçmişle ilişki içinde olmak için, geçmişin “geçmiş” olarak bilincimize yerleşmesi gerekir. Bunun için de geçmiş tamamen kaybolmamalı ve bugüne göre karakteristik farklılık göstermelidir” (Assmann,2001;36).

Assmann (2001), hatırlamak için üç önemli figüre ihtiyaç duyduğumuzu söyler. Bunlar; zaman ve mekana bağlılık, gruba bağlılık ve tarihin yeniden kurgulanmasıdır.

Hatırlama edimi her zaman somut bir mekana ve zamana dayanır. Gruba bağlılık ise ancak toplumsal belleğin gerçek ve yaşayan bir grupla ilişkilendirilmesidir, tarihin yeniden kurgulanmasıyla kastedilen ise, hiçbir belleğin geçmişi olduğu gibi korumasının mümkün olmadığı, grubun her dönemde kendi bağlamına özgü olarak yeniden kurabildiği biçiminin kalacağıdır.

Assmann (2001), birbirinden temel noktalarda ayrılan iki tür belleğe işaret eder. İletişimsel bellek ve kültürel bellek. “İletişimsel bellek yakın geçmişe ilişkin anıları kapsar. Bunlar kişinin çağdaşları ile paylaştığı anılardır. Bu bellek tarihi olarak grupla bağlantılıdır, zamanla oluşur ve zamanla yok olur, taşıyıcıları ile sınırlıdır. Bu doğrudan bireye bağlı olarak var olan ve iletişimsel deneyimle kazanılan belleğin mekanı 3-4 kuşağı kapsar. Kültürel bellek ise geçmişin belli noktalarına yönelir. Kültürel bellek için, gerçek değil hatırlanan tarih önemlidir. Hatta kültürel bellekte gerçek tarihin, hatırlanan tarihe ve ardından efsaneye dönüştüğü söylenebilir “(Assmann,2001:54-55).

Kültürel bellekte katılımın zorunlu olduğunu, dinin etkisinin, bayramların, kutlamaların yer aldığını görüyoruz. Kültürel belleğe katılım belirsiz değildir, iletişimsel belleğin aksine kültürel bellek kendiliğinden yayılmaz. Bu belleğin yayılmasında katılım yükümlülüğünün olduğunu görüyoruz. Kutlamalardaki amaç kökensel geçmişin canlandırılmasını sağlamaktır. “Grup, tarihini hatırlayarak ve kökenine ait hatırlama figürlerini belleğinde canlandırarak kimliğinden emin olur. Bu kimlik gündelik yaşamın ötesinde toplumsal bir kimliktir.” Oysa grubun iletişimsel belleğe katılımı belirsizdir. Bazıları daha az diğerleri daha fazla bilgiye sahiptir, yaşlıların belleği gençlerin belleğine göre daha geriye gider.

“Kültürel belleğin hep özel taşıyıcısı oldu. Bunlara şamanlar, kelt ozanları, griotlar, rahipler, öğretmenler, filozoflar, mandarinler... kendilerine bilgiyi taşıma yetkisi tanınmış olanların tümü dahildir. Anlamın gündelik biçiminin ötesine taşınması ve kültürel belleğin korunması altına alınması, bu işle görevlendirilenlerin, gündelik

sorumluluklar ve işlerle ilgilenmemelerini de beraberinde getirmiştir. Yazı kültürüne sahip olamayan toplumlarda bellek aktarıcılarının uzmanlaşması, bu belleğe yüklenen sorumluluğun gereğidir. Burada insan belleği “veri taşıyıcısı” olarak yazının bir ön biçimi olarak kullanılır. Bu biçime özellikle ritüel bilginin aktarılmasında rastlanır” (Assmann,2001:57).

Kültürel ve iletişimsel bellek arasındaki temel farklar, gündelik ve törensel, geçici ve kalıcı, kısmi ve genel arasındaki ilişkisidir. Kültürel bellek, gündelik olmayan olayları hatırlama organıdır. İletişimsel bellekten ayrıldığı en temel nokta ise biçimlendirilmiş ve törensel olmasıdır. Kültürel belleğe katılım belirsiz değildir, iletişimsel bellek kendiliğinden yayılırken kültürel bellek kendiliğinden yayılmaz, son derece özenli talimatlara bağlıdır. Kültürel belleğin yayılmasında hem katılım yükümlülüğü veren hem de katılım hakkını sınırlandıran bir kontrol ortaya çıkar. Kültürel belleğin etrafında az ya da çok sınırlar vardır. Bayramları kültürel belleğin ‘ilk örgütlenme biçimi’ olarak adlandıran Assmann (2001) bayramların kültürel yapının devamlılığını sağladığını ve grup kimliğini koruduğunu ileri sürmektedir.

“Kültürel bellek gündelik dünyayı yadsıyıcı ve potansiyel öğeler katarak dünyayı genişletir ve tamamlar, ve bu şekilde varlığını, gündelik yaşama bağlı olarak kaybettiklerini yeniden kazanmasını sağlar” (Assmann,2001:60).

İletişimsel bellek, bireye ve dahil olduğu gruba bağlı olduğu göz önünde tutulursa doğal olarak anılar belli bir süre için bellekte tutulabilir. Halbwachs’ın teorisinden yola çıkan Assmann bellek teorisinin aynı zamanda bir unutma teorisi olduğuna da dikkat çekmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

MODERNİTE VE BELLEK

Bellek, ister bireysel ister toplumsal/kolektif bellek olsun, nesilden nesile aktarılacak canlı tutulan bir geçmişe gönderme yapar. İnsanlık tarihinin birinci devrimi olan tarım devriminden sonra yaşanan en büyük ikinci devrimi sanayi devrimi olmuştur. Geleneksel yaşamı tümünden değiştirecek bir güce sahip olan sanayi devrimi, üretim biçimlerini değiştirmesiyle tüm yaşamın değişmesine etki etmiştir. Geleneksel yaşamın yerini alan modernizm düşüncesi de ancak bu devrimden sonra değişen tüm yaşam pratikleri için kullanılan bir kelime olmuştur. Eskiden yeniye geçişi ifade etmek için kullanılan modernizm kavramı, teknolojik ilerleme ile beraber geleneksel yapıdan uzaklaşan yeni bir toplumsal yapıyı, bireyselleşmeyi, yaşam tarzlarının farklılaşmasını, kentleşmeyi ifade etmek için kullanılan bir kelimedir. Değişen yaşam koşulları iktisadi faaliyetlerdeki değişimle beraber; şehirlerin kalabalıklaşmasına, gündelik hayatın ritminin hızlanmasına ve yirminci yüzyıla gelindiğinde ise yeni icat olunan teknolojik aletlerle beraber insanları çekirdek aileleriyle yaşadıkları evlerin içine konumlandırmıştır. Televizyonun ve kitle kültürünün yaymış olduğu düşünceler neticesinde toplum bir tüketim toplumuna dönüşmüştür.

2.1. MODERNİZM

Sanayi Devrimi sonrasında dünya hiç görülmedik bir şekilde hızlıca değişmeye başladı. Değişen üretim biçimleri, hem yaşam koşullarında hem siyasal hem de kültürel alanda değişimleri beraberinde getirdi. Dünya, makinelerin hareketiyle telaş içerisinde oradan oraya koşuşturmaya başlayan insanlarla beraber neredeyse artık daha hızlı dönmeye başladı da diyebiliriz. Avrupa’da sanayi devriminin ardında yatan temel felsefe 17.yüz yılda başlayan Rasyonalizm akımıdır. “Aydınlanma dönemi düşünürleri, dinsel otoriteyi eleştirmiş, insanlığın ilerlemenin ancak eşitlik ve özgürlük arayışlarıyla,

rasyonel düşünce ve bilimsel yöntemlere bağlılık ile olacağını söylemişlerdir” (Giddens ve Suttan,2014:28). Geleneksel hayatta büyük bir değişime neden olacak bu düşüncelerin ürünü olan her şey için modern kelimesi kullanılmıştır. O yıllarda modern kelimesi çağcıl bir şeyi ifade etmek için kullanılmış 19.yüzyıla kadar da yozlaşma olarak algılanmıştır.

Modernizm, kısaca on yedinci yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar Batı Avrupa’da ve Kuzey Amerika’daki toplumsal, ekonomik ve siyasi sistemlerde meydana gelen değişimin bir ürünüdür. Merkez Avrupa’da başlayan değişim hareketleri daha sonra diğer Avrupa ülkelerine yirminci yüzyılda Asya, Afrika ve Güney Amerika kıtalarına yayılmaya başlamıştır. Geleneksel toplum yapısının çözülüşünü ifade eden ve buna bağlı olarak gelenekselliğe karşıtlık içerisinde kendini üretmeyi başaran modernizmin ortaya çıkış nedenleri çeşitlilik göstermektedir. Modernizmin oluşumunda ve sürecin devamında; fikri olarak Aydınlanma Çağı, politik olarak Fransız Devrimi ve ekonomik olarak da Bilimsel Devrim ışığında gerçekleşen Sanayi Devrimi belirleyici olmuştur. Huberman (2019)’a göre, Fransız İhtilali feodalizme öldürücü darbeyi vurmuştur. “Burjuvazi on sekizinci yüzyılın sonunda artık eski feodal düzeni yıkacak kadar güçlenmişti. Feodalizm yerine malların serbest mübadelesine dayanan, öncelikle kar etme amacını güden değişik bir toplum burjuvazi tarafından kuruldu” (Huberman,2019:174). Kapitalizm diye adlandırdığımız bu sistemde sermaye birikimini sağlayan burjuva sınıfı üretim ve mübadele biçimlerini değiştirilmesini sağlayarak endüstri devriminin gerçekleşmesini sağladı. Bu değişim toplumun her kurumunda kendini göstermiştir: bilim, eğitim, hukuk, yönetim ve din. Değişimler zorunluydu.

On dokuzuncu yüzyıl tarihe “Devrimler Çağı” olarak geçmiştir. “On dokuzuncu yüzyılda daha önceden olan her şeyi aşan bir dinamizm vardır. Avrupa daha önce asla olmadığı kadar güçle titremekteydi: Teknolojik güçle, iktisadi güçle, kültürel güçle, kıtalar arası güçle. Bu yüzyılın başlıca simgeleri motorlarıydı; lokomotifler, gazhaneler,

elektrik dinamları. Avrupalılar kendilerini yalnızca güçlü değil aynı zamanda üstün hissetmeye başlamışlardı” (Davies,2011:807). Motorların ve lokomotiflerin icadıyla birlikte uzaklar yakınlaşmaya, güç ve hırs duygusuyla sömürüler artmaya başlamıştır.

Köker (1995), modern toplum kavramının içinin hangi unsurlarla doldurulduğu, modernleşme kuramına doğru ve sağlıklı şekilde yaklaşılması gerektiğini ortaya koymaktadır. “Modern toplum kavramı, belirli bir insan tipini, insanla doğa ve insanla insan arasındaki ilişkilerin belirli bir kavranış biçimini, belirli bir ekonomik ilişkiler sisteminin ve sonunda bunların toplamının oluşturduğu toplumsal ve ekonomik temel üzerine bina edildiği düşünülen bir siyasal yapıyı içermektedir” (Köker,1995:40-41). Tarihçi Davies (2011), modernizm ve modernizasyon kavramlarını kullanarak modernizasyonu bir süreç, toplumların geçişler sırasında yaşadıkları bir dizi dönüşümü ifade etmek için kullanırken modernizmi, kültür ve sanat olaylarında yaşanan kültürel eğilimler için kullanmaktadır.

“Modernizasyonun çıkış noktası, geleneksel kırsal, köylü tabanlı toplumdur. Burada halkın çoğu toprak üzerinde çalışarak kendi gıdasını üretir. Varış noktası ise, modern tip kentleşmiş ve sanayileşmiş bir toplumdur. Burada halkın çoğu yaşamını kentlerde ve fabrikalarda kazanır... İnsan yaşamında, Yeni Taş Çağında, tarımın ve metalurjinin ve kentlerin icadından bu yana, hiçbir şey endüstrileşmenin başlaması kadar etkili olmadı” (Davies,2011:812). Modernite kavramı genelde endüstri devrimiyle beraber anılmaktadır ve feodalite sonrası ortaya çıkan toplumların ayırt edici tüm yönleri için kullanılır ve geçmiş yaşantıların bundan önceki çağların hepsinden çok farklıdır.

“Modernlik; endüstrileşmeyi, kapitalizmi, kentleşmeyi, sekülerleşmeyi, demokrasinin inşasını ve yayılmasını, üretim yöntemlerinde bilimsel ölçütlerin kullanımını içermektedir. Modernlik, yaşamın her alanında eşitliğe odaklanan geniş bir harekettir. Modernlik aynı zamanda dünyayı duygusal ve dinsel yönelimler çerçevesinde

tanımlayan geleneksel anlayışla taban tabana zıt olan, dolayısıyla duygulara yer vermeyen “gerçekçi” bir duruş olarak görülen rasyonel düşünce eylemlerde artışa neden olmuştur” (Giddens ve Suttan,2014:29).

Modernite, gelişme ve ilerleme kavramlarını da beraberinde getirerek yeni olanın peşinden gitmektedir. Fakat modernite daima yeni bir hayat, yeni imkanlar ve fırsatlar sağlarken bunu toplumu temelinden sarsarak yapmaktadır. 19.yüzyılın önemli düşün insanlarından olan Marx, Goethe, Baudelaire sanayi devrimi sonrası değişen ekonomi, toplum ve kent görüntüsü hakkında önemli yazılar kaleme almışlardır. Berman (2001), Marx’tan aldığı ilhamla kitabına “Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor” ismini vermiştir. Marx’ın modern burjuva toplumunu tasvir etmek için kullandığı bir ifadedir bu aynı zamanda. Sürekli akışkan, eriyik halde ve her an değişime açık. Burjuvanın en büyük başarısını insanın gelişme, sürekli değişme, kişisel ve toplumsal hayatın her alanında sürekli altüst oluş ve yenilenme kapasite ve güdüsünü özgürleştirmesinde olduğunu söyler Marx. Bu demektir ki burjuvazi, üretim araçlarında sürekli devrim yapmaksızın var olamaz. Üretimde yoğun ve acımasız baskı Marx’ın deyimiyle üretim koşulları ve onlarla birlikte toplumsal koşul ve ilişkilere yayılmaya ve onları dönüştürmeye mahkumdur.

“Üretimin sürekli dönüştürülmesi, tüm toplumsal ilişkilerin durmaksızın sarsılması, dinmek bilmeyen belirsizlik ve kaynaşma... Bunlar tüm burjuva çağını öteki tüm devirlerden ayırt ediyor. Tüm yerleşik, donuk ilişkiler, arkalarında sürükledikleri saygıdeğer düşünce ve kanaatler silsilesiyle birlikte süpürülüp atılıyor. Yeni olan her şey daha kemikleşmeden miyadını dolduruyor. Katı olan her şey buharlaşıp havaya karışıyor, kutsal olan her şey dünyevileşiyor. İnsanlar nihayet yaşamlarının gerçek koşulları ve diğer insanlarla ilişkileriyle ciddi olarak yüzleşmeye zorlanıyorlar” (Marx’tan aktaran Berman,2001:135).

Fakat sürekli değişim ve her şeyin bir anda varken yok olması akla bazı soruları da getiriyor. “Bu sürekli devrim ne türden insanlar üretiyor? Hangi sınıftan olursa olsun, insanların modern toplumda varlıklarını sürdürebilmeleri için kişiliklerin de bu toplumun akışkan ve açık biçimine girmesi gerekiyor. Modern insanlar değişimi arzulamayı öğrenmek, kişisel ve toplumsal hayatlarında değişikliğe açık olmaktan öte, onu pozitif anlamda istemek, aktif olarak peşinden koşmak ve ona uymak zorundadır. Gerçek ya da fantazileşmiş bir geçmişin “yerleşik, donuk ilişkileri” ne nostaljik gözyaşları dökmek yerine hareketlilikten haz duymayı, yenilenme peşinde koşmayı; yaşam koşulları ve diğer insanlarla ilişkilerinde ileriye, gelecekteki gelişmelere bakmayı öğrenmek zorundadır” (Berman,2001:136).

Modernleşme, kurumlarıyla beraber yaşama yerleşirken toplumu ve bireyi de değiştirmektedir. Yeni bir kimliğin inşasıdır da diyebiliriz modernite için. Toplumsal değişimler hedeflenirken de bireylerin içselleştireceği gündelik hayatlarında kabul edebileceği fikirler ve kavramlarla yola çıkılmaktadır. Gündelik toplumsal hayatın doğasının da modernite ile beraber kökten değiştirdiğini ve bu değişimden bireysel yaşantılarımızın da etkilendiğini söyleyebiliriz. Modern toplumlarda bireyler geleneksel topluma göre daha fazla imkana sahip olabilmekte bunun sonucunda da daha farklı toplumsal süreçlere dahil olabilmektedir. Modernleşmeyle beraber kültürel alanda yaşanan değişim neticesinde bireylerde de yeni kişisel eğilimler, yetenekler ve davranışların ortaya çıkması söz konusudur. Değişen kurumlar ve gündelik hayat bireyi de değiştirmiştir. “Bireysel kimlik kişinin kendi hayat tarzından hareket ederek refleksif olarak kavradığı benliktir. Birey olmak sadece refleksif bir aktör olarak yorumlanmamalıdır. Bireyin kendine ve başkalarına uyguladığı birey fikri ile hareket etmesidir. Farklı kültürlerde insanların birey fikrinden ne anladığı değişmekle birlikte, kişinin kendi yüklediği anlam da büyük önem taşımaktadır. Ben terimi her toplumda

farklı bağlamlarda kullanma yeteneği refleksif kişilik algısının belirleyici özelliğidir” (Giddens,2010:75).

“Marx, kapitalizmin modern hayatın her veçhesine yaydığı gözü kara sürat ve delice ritmi betimlemekle kalmayıp gözler önünde canlandırmakta, sahnelemektedir. Bizim de aksiyonun bir parçası olduğumuzu, akıntıda sürüklendiğimizi, ona adım uydurup koşturduğumuzu, kontrolü kaybettiğimizi, bu akışın içinde başımızın döndüğünü ve ürktüğümüzü hissettirir bize” (Berman,2001:131).

Modernite önce kent yaşamındaki insanları ardından akınlar halinde fabrikalarda çalışmak üzere şehre göç eden insanları akıntılar içinde sürükleyerek onlara hiç alışık olmadıkları bir hayatın içinde kontrolsüz bir şekilde bırakmıştır. Baudelaire, 19.yüzyılda Paris şehrinin değişimini anlatır düzyazı şiirlerinde. III. Napoleon döneminde Haussmann planlarıyla değişen kentin görüntüsü tam da modernist rüzgarlar eserken kaleme alınmıştır Baudelaire tarafından. “Yeni Paris bulvarı, 19.yüzyılın en gösterişli kentsel icadı ve geleneksel şehrin modernleşmesinde en belirleyici unsur olmuştur” (Berman,2001:205). Bulvarların açılabilmesi için Paris’in mahalleleri yıkılmış şehrin boyutları değişmiştir. Daha önceki kent yaşamından daha ışıltılı ve heyecanlı olan bulvarlar, şehrin trafiğinin ana noktası ve alışverişin kalbi konumuna gelmiş bir yandan da yaya gezenler için tehlikeli ve korkutucu olmaya başlamıştır.

“Telaş içinde,...devingen bir kaosun ortasında, her yanımda ölüm dört nala koştururken karşıdan karşıya geçiyordum”. Arketipik modern insan, burada gördüğümüz gibi modern şehir trafiğinin girdabına sürüklenmiş bir yaya, ağır hızlı ve ölümcül bir kütle ve enerji yığına tek başına karşı koymaya çalışan bir insandır. Hızla gelişen sokak ve bulvar trafiği hiçbir zaman ve mekan sınırı tanımaz; her kentsel mekana dalar, kendi temposunu herkese dayatır, tüm modern çevreyi “devingen kaosa” dönüştürür” (Berman,2001:216)

“Baudelaire, modern hayatın ayırt edici simgeleri olarak akışkanlık (yüzer gezer varoluşlar) ve gazsılık (bizi bir atmosfer gibi sarıp yutuyor) niteliklerini kullanması çok önemli. Akışkanlı ve gazsılık 19.yüzyılda ortaya çıkacak; kendi bilincine varmış modernist resim, mimari, tasarım, müzik ve edebiyatta asli nitelikler olarak görünecektir. Baudelaire, modern sanatçı “evini çokluğun yüreğinde, devinimin ağında ve akışında, kaçışan ve sonsuz şeylerin ortasında kurmalıdır. Onun tutkusu ve mesleği kalabalıkla yek vücut olmaktır” (Berman,2001:198-199).

Yirminci yüzyılın sonuna doğru geldiğimizde ise yeni yeni başlayan bellek çalışmalarının bu denli değer kazanmasının altında, yirminci yüzyılın insanlara yaşatmış olduğu büyük yıkımlar gelmektedir. Özellikle savaş yaşayan kuşakların, soykırım olaylarının mağdurlarının yaşamlarının son noktalarına doğru ilerlemesi bellek çalışmalarının hız kazanmasında belirleyici önemdedir. Nora (2022) ‘ya göre özellikle 1980’li yılların sonuna doğru ulusal hafızalar hızla kaybolup gitmektedir.

“Ulusal hafızamızın hızla kaybolup gittiğini gördüm ve hafıza mekanlarının sayımına giriştim; hafıza bu mekanlar içinde ortaya çıkar ve insanların iradesine ya da yüzyıllara bağlı olarak en çarpıcı simgeler de buralarda görülür. Bayramlar, amblemler, anıtlar ve anma törenleri, ayrıca övgü söylevleri, sözlükler ve müzeler” (Nora,2022:9). Ulusal hafızalar, özellikle Fransız ihtilali sonrası oluşmaya başlamış büyük savaştan sonra ise yeni kurulan devletlerin yeni bir ulus yaratmak için kullandığı bir araç haline gelmiştir.

“Geçmişin ya da daha çok kişinin çağdaş deneyimini önceki kuşakların deneyimine bağlayan toplumsal mekanizmaların yok olması geç yirminci yüzyılın en karakteristik ve ürkütücü fenomenlerinden biridir. Yüzyılın sonunda çoğu genç erkek ve kadın, içinde yaşadıkları zamanın geçmişiyle her tür organik ilişkiden yoksun bir tür sürekli şimdiki zaman içinde yetişti” (Hobsbawn,2018:3). Yirminci yüzyılın sonuna doğru toplumsal belleğe, ulusal hafızalara bu kadar vurgu ile önem verilmesinin altında

yatan tek bir sebep vardır o da artık hafızadan söz edemeyecek duruma gelmiş olmamız. Geçmiş ile bağı kopmuş, zamanın nasıl geçtiğinin farkında olamayan dijital çağ insanları için ise artık yalnızca şimdiki zamandan söz edebiliriz.

Modernite barındırmış olduğu yenilik kavramı ile tüm yıkıcılığını göstermiştir. Modernleşme ile başlayan değişim süreklilik arz etmektedir, bu da toplumda çeşitli gruplar arasında toplumsal sorunların yaşanmasına neden olmaktadır. “Düzensizlik ve bozulma modernleşmenin temel ögesini oluşturur; her modern ve modernleşmekte olan toplum onlarla başa çıkmak zorundadır” (Eisenstadt,2007:40). Modernite ile beraber hayat tarzı kavramının da öne çıktığını görüyoruz. “Gelenek gücünü yitirdikçe ve gündelik hayat yerel ve küreselin diyalektik etkileşimi temelinde yeniden inşa edildikçe, seçenekler çeşitliliğine sahip bireyler hayat tarzı seçimlerini daha fazla gözden geçirmek zorunda kalıyorlar” (Giddens,2010:16). Hızla değişen dünyada hayatlar bu değişimin hem etkileneni hem de en büyük destekçisi konumundadır. Connertan(2021)’a göre, modernitenin unutturma kaynaklarının başında; toplumsal yaşamın yerellikten uzaklaşması, insanüstü bir hız, akılda tutulamayacak kadar büyüyen şehirler, sürekli değişen yıkılıp yeniden yapılan kent mimarisi, emek süreciyle bağı koparılmış tüketicilik, içinde yürünebilir şehirlerin ortadan kalkmasıdır.

2.2. YATAY TOPLUM

Modern toplumda kadınlar ve erkekler hem eşit haklara hem de insanlarla çeşitli düzlemlerde ilişkiler kurma özgürlüğüne sahiptir. İnsanlara bu imkanları olanaklı kılan şey teknolojidir. Friedman (2002)’a göre modernleşme toplumu gelenekçi yapısından uzaklaştırıp yataylaştırmış, kimliklerde de dikey kimlikten yatay kimliğe bir kayış gerçekleştirmiştir. Modernleşmeyi bir bağlantı süreci olarak gören Friedman, “insan yaşamının küçük, moleküler birimlerini daha büyük birimlere bağlama süreci” olarak tanımlamaktadır. Bağlantı süreci, geç on dokuzuncu ve erken yirminci yüzyıllarda

hızlanmış ve şimdi, yirmi birinci yüzyılın eşliğinde, tehlikeli bir hızla ileriye doğru fırlıyor” (Friedman,2002:17).

Friedman’a göre “yatay toplumu” yaratan şey yalıtılmışlığın yani eski geleneksel toplum düzeninin yok olmasıdır. Yalıtılmışlığı ortadan kaldıran şey ise teknolojidir. Teknoloji, küresel kitle kültürünün en önemli taşıyıcısıdır da. “Her şeyden önce, insanların telefon-bilgisayar, jet uçaklar, antibiyotikler- kullandığı bir toplum, üzerine birkaç yeni cihaz yapılandırılan eski toplum değildir. Kültürüyle, kişiliğiyle, sosyal yapısıyla farklıdır -geçmiş toplumlardan ve geçmiş yaşayış, düşünüş ve davranış tarzlarından temelden farklıdır” (Friedman,2002:18).

Yirmi birinci yüzyılın yatay toplumu, oldukça devingen bir toplumdur. “Tüm dünyada insanlar hareket halindedir. Öncekinden daha fazla göç, daha fazla ziyaret, daha fazla turizm ve daha fazla gezi vardır. Hatta hep evde oturan kişi bile, bir tür sanal geziye kapılır -siz dünyaya gitseniz de gitmeseniz de dünya size gelir. Gelişmiş dünyanın her tarafında ve ötesinde anında iletişim, yirminci yüzyıl sonunun sıradan bir olayıdır” (Friedman,2002:20).

“Modern toplum, sözcüğün birçok anlamında yoğun bir biçimde devingendir. İnsanlar, oradan oraya dolaşıp durmaktadırlar; doğdukları, büyüdükleri, acı çektikleri ve öldükleri küçük bir çamur parçasının içinde bir unsura bağlı değillerdir. Bu çağ, bir göç çağıdır -köylerden kentlere, küçük kentlerden büyük kentlere, büyük kentlerden diğer büyük kentlere ve ülkeden ülkeye kitlesel hareketler çağıdır... devingenlik kültürel anlamda da anlaşılabilir. Bir kişi, evinden hiç dışarı çıkmadan da önemli bir anlamda devingen olabilir. Bir kişi, bir değişim- mekanın, biçimin, düşüncelerin, kültürün- olasılığını tasavvur edebiliyorsa devingendir. Modern erkekler ve kadınlar, erken çocukluktan itibaren değişime, yeni düşünce tarzlarına, yeni ürünlere, yeni eğilimlere açıktırlar. Ve evlerinden dışarı hiç çıkmaları da bu böyledir” (Friedman,2002:73).

2.3. KİTLE KÜLTÜRÜ

Kitle kültürü, genel anlamıyla kitle iletişim araçlarıyla yığınlar üzerinde hakim olan yüzeysel ve tüketime yönelik davranışlarla belirginleşen kültür şeklinde tanımlanabilir. Hatta bugün genel olarak kullandığımız Popüler kültür tanımını da içine alır. Kitle kültürü kavramını Frankfurt Okulu düşünürlerinden Adorno ve Horkheimer'ın ilk olarak "Aydınlanmanın Diyalektiği" adlı kitaplarında dile getirdiklerini görmekteyiz. Kitle kültürünü sanayileşme sonrası kapitalist sistemin bir tezahürü olarak gören Adorno bu kavramın ismini daha sonra kültür endüstrisi olarak değiştirmiştir ve kapitalizm ile kültür endüstrisinin kol kola yığınlar üzerinde etkili olarak ilerlediğini söyler. Kültür endüstrisi kavramında yer alan endüstri kelimesi; dar anlamda üretim süreçlerine değil, kültürün standartlaştırılmasına ve yaygınlaştırılma tekniklerinin rasyonelleştirilmesine karşılık olarak kullanılmıştır (Adorno, 2021). Adorno; kültür endüstrisini yaratan çevrelerce, kitle kültürü kavramının; yarattıkları kültürün sanki kitleye ait ve kitleden kendiliğinden doğmuş bir kültür biçimiymiş gibi aksettirebileceğini görmüştür. "Günümüzde kültür her şeye benzerlik bulaştırır. Filmler, radyo ve dergiler bir sistem meydana getirir. Bu alanların her biri kendi içinde ve hep birlikte söz birliği içindedir" (Adorno,2021:47).

Kitle kültürü ve kültür endüstrisi kavramlarının ortaya çıkışında; Frankfurt Okulu'nun geliştirdiği eleştirel teorinin yanı sıra, endüstri toplumunda insanların birbirlerine yabancılaşması ve kültürel öğelerin üretim ve tüketimin konusu haline gelerek metalaşmasının etkisi vardır. Kültür endüstrisi aracılığı ile üretilen kültürel ve sanatsal ürünler kitlelere tüketim odaklı bir yaşam biçimini ve kapitalist ideolojiyi sunmaktadırlar. Bu yaşam biçimi ve ideoloji zamanla kitlelerce benimsendiğinden reklamlarda gösterilen yaşam biçimi toplumun genel yaşam biçimine dönüşmektedir.

"Kitle kültürü, kitle kültürünün ürünleri, bu ürünlerin tüketicisi olan bizlerin dışında uzağında, bizim denetimimizin dışındaki kuruluşlarda, karar odaklarında,

işletmelerde tasarlanır, dizayn edilir, yazılır, görüntülenir, basılır, yayımlanır” (Oskay,2014:152). Kitle kültürü ürünlerinin üretiminde, tasarımında edilgin bir konumda olan toplum, potansiyel müşteri konumundadır. Kitle kültürü ürünleri olan kitapları, müzikleri, filmleri, dizileri, giysileri, esprileri ve yeni deyişleri üreten insanlar için olası müşterileriz hepimiz. Bizim nelerden hoşlanmamız gerektiğine, nelerden korkmamız gerektiğine, neleri uygun bulup neleri yok sayacağımıza, kimlere hayranlık duyup kimleri beğenmemiz gerektiğine karar veren de yine bu kitle kültürünün üretilmesini gerçekleştiren kuruluşlardır. “Kültür endüstrisi, medya alanını kültür ürünlerini pazarlamak için ve reklam yayıncılığı yapmak için kullanmaktadır. Kültür endüstrisinin medya üzerindeki ağırlığı günümüz medya kurumlarını, toplumsal sorumluluk ve kamusal fayda ilkelerinden uzaklaştırmış, bir eğlence ve oyalanma medyasına dönüştürmüştür. Bu durumda yalnızca kar amacı taşıyan ve sistemi meşrulaştıran günümüz medya kurumları bir kültür endüstrisi oluşturarak hemen her kültür ürününü pazarlamaktadır. Kültür endüstrisi, günden güne kültürel alanı kendi talepleri doğrultusunda belirleyerek çeşitlendirmektedir” (Akkol,2019:51).

Kültür endüstrisinin başlıca ürünleri olan; film, dizi, müzik, video klip, v.b. günlük yaşantının birer parçası olmuştur. Özellikle yüzeysel, derinliği olmayan, ticari karı hedefleyen bu ürünler geniş kitlelere çok kolay bir şekilde ulaşmaktadır. Sosyal medya alanı kültür endüstrisinin etki alanı içindedir. Kültür endüstrisinin üretimi olan film, dizi, müzik ve video klipler sosyal medyada ağırlıklı bir yere sahiptir.

Kültür endüstrisinin amacı yalnızca kar elde etmek ile sınırlı değildir. Aynı zamanda mevcut ve olması istenen zihniyeti yeniden üretmekte ve güçlendirmektedir. “Kültür endüstrisi kitlelerle ilişkisini manipüle ederek, kapitalist ideolojiyi doğru olan tek ve değişmez yaşam biçimi olarak aktarır ve güçlendirmeye çalışır. Kültür endüstrisi kitlelere sağladığı uyum ölçüsünde varlığını sürdürebilir. Ancak kitleler kültür endüstrisi açısından ideolojik birer nesne olmanın ötesine geçemezler” (Adorno, 2003, s.77).

Kültür endüstrisinin çok güçlü bir ideolojik etkisi vardır. Bu ideolojik etkinin gücüyle bilincin ve özgünlüğün yerini uyma davranışı almıştır. Kültür endüstrisinin ürünleri yapaylığın, uydurmaların ötesine geçememekte, bu biçimleriyle de bilinçlerin uyandırılmasına değil uyutulmasına hizmet etmektedir. Kültür endüstrisinin ürünleri kitlelerin, büyük çıkar çevreleri tarafından çizilen çizgiden çıkmamalarını sağlamaktadır (Adorno, 2003).

Kapitalist modern toplumlar, bağımlı, kendi tercihleri olmayan ve olgunlaşmamış insanlara ihtiyaç duyarlar. İnsanları kitlelere dönüştüren, olgunlaşmalarına fırsat tanımayan, özgürleşmeleri önünde bir engel olan kapitalist ideolojinin belki de en etkili aracı kültür endüstrisidir (Adorno, 2003, s.83). Kültür endüstrisi aracılığıyla insanlar kapitalist meta üretiminin normlarını ve değerlerini içselleştirmektedirler. Adorno ve arkadaşları, kütle kültürü ve kitle endüstrisinin kapitalist ideoloji tarafından modern toplum totaliterliği olarak kullanıldığını söylemektedir. Kültür endüstrisi, bireyi pasifleştiren, sürekli tüketime yönlendiren, gerçek kültür yerine kalıplaşmış bir kültür ürünü sunmaktadır.

Gans'a göre; kitle kültürü, kitleleri, bilinçlerini uyutacak ve onları meşgul edecek popüler kültür ürünleri pazarlamaktadır. Bu ürünler dikkatlerini uzun süre toplayamayan kişiler için üretilmiş kültür ürünleridir. Bu kültür, kitleleri vasatta eşitleyen homojenleşmiş bir kültürdür. Bu şekliyle işlevi, eğlendirmek, saptırmak ve bilinci edilginlik noktasına indirmektir (Gans, 2005).

“Sanat eserlerinin metaya dönüşmesi ve bu şekilde alımlanması gibi, tüketim toplumunda metanın kendisi de imgeye, temsile ve gösteriye dönüşmüştür.”

Kültür endüstrisi sadece oyalanmak olan bir boş zaman etkinliğine hizmet etmektedir, kişinin kendi gerçekliğini algılamasına fırsat vermeyerek bireyin kendine dönme ve derin düşünme yollarını gizlemektedir. Herkes bir boşluğun içinde

kendilerine çeşitli ekranlar aracılığıyla ulaşan imaj ve görüntüleri kendi hayatları içine dahil etmek için büyük bir çaba sarfetmektedir. Kültür endüstrisi yaşamı bir tüketim deneyimi olarak algılanmasını sağlamaktadır. Adorno (2021)'a göre kültür endüstrisinin tüketiciler üzerindeki en önemli etkileme gücü eğlence aracılığıyla uygulanır.

2.4. YIRMİNCİ YÜZYILIN KİTLE İLETİŞİM ARACI TELEVİZYON

Modern dünyada kitle iletişim araçlarının hayatımızda her geçen gün daha da fazla yer kapladığını görmekteyiz. Kitle iletişim araçları günümüzde toplumsal denetiminin sağlanmasında olduğu gibi toplumsal değişimin de en önemli araçlarından biri olarak görülmektedir. Değişen ve gelişen dünyada medya sektörünün gücü artmakta etki alanı da genişlemektedir. Özellikle 1980'li yıllarda sonra küreselleşen ve teknolojik olarak gelişen dünya ile beraber kitle iletişim araçları da yeni bir hal almıştır.

Eğlenmek, keyif almak, mutlu olmak, anı yaşamak günümüz dünyasında sıkça duyduğumuz kelimelerin başında geliyor. Postman (1994), “Televizyon: Öldüren Eğlence” adlı kitabında yirminci yüzyıla ait distopyalardan yola çıkarak dünyanın geldiği noktada herkesin korktuğu baskıcı, sansürcü ve gözetleyen bir 1984 evreninin yerine “Cesur Yeni Dünya”nın günümüz dünyasını tanımlamak için daha yerinde olduğunu ve kitabını yazma amacının da Huxley'in haklı olduğu düşüncesiyle ortaya çıktığını belirtir.

“Orwell kitapları yasaklayacak olanlardan korkuyordu. Huxley'in korkusu ise kitapları yasaklamaya gerek duyulmayacağı, çünkü artık kitap okumak isteyen kimsenin kalmayacağı şeklindeydi. Orwell bizi enformasyonsuz bırakacak olanlardan, Huxley pasifliğe ve egoizme sürükleyecek kadar enformasyon yağmuruna tutacak olanlardan korkuyordu. Orwell hakikatin bizden gizlenmesinden, Huxley hakikatin umursamazlık denizinde boğulmasından korkuyordu. Orwell tutsak bir kültür haline gelmemizden, Huxley duygu sömürüsüne dayanan içki alemleri ve tek başına iple asılı

bir tenis topuyla oyalanmak gibi şeylerle ömür tüketen önemsiz bir kültüre dönüşmemizden korkuyordu” (Postman,1994:8).

Amerikan toplumunu ölesiye eğlenme noktasına gelmiş bir toplum olduğunu söyleyen Postman (1994) gösteri dünyasının (show business), politikaya, dine, haberlere, spora, eğitime, ticarete kadar uzanan etkilerinden söz etmektedir. Postman’ın bir kitle iletişim aracı olarak araştırmasının merkezi olan televizyon, bir görsel imaj dünyasıdır ve bu dünyada konuşmanın kendisi değil önemli olan görüntünün iyi olup olmamasıdır. Çünkü bu dünyada sözcükler değil görsel imajlar yansıtılır. Postman, “televizyonda politik felsefe yapamazsınız. Televizyonun biçimi bu içeriğe ters düşmektedir” der ve ekler “onu ifade edecek iletişim aracının bulunmadığı bir dünyada enformasyon, içerik ya da günün haberlerini oluşturan hamur da yoktu ve olmazdı” (Postman,1994:16) der. Onları iletecek bir araç yoksa bu tip enformasyonlar kültürün içeriğinin bir parçası olamazlar. Günün haberleri, teknolojik muhayyilemizin bir icadıdır. Bir medya olayıdır. Kendi biçimini yaratacak bir araç olmazsa günün haberleri de olmaz.

Postman (1994), McLuhan’ın “Gutenberg Galaksisi” adlı kitabında matbaanın icadıyla ortaya çıkan Tipografi Çağı’nın yaratmış olduğu insan tipinin Televizyon Çağı’nın yükselişiyle gerilediğini dile getirir. McLuhan’ın aforizması olan “araç, mesajdır” ifadesi McLuhan’ın kullanılan teknolojinin hem dili hem de kültürü belirleyici bir etken olarak görmesini sağlamıştır. Olaylara bir kültür aracılığıyla bakmanın en açık yolunun o kültürün konuşma araçlarını gözlemek olduğunu da ifade eder.

Söz, asli ve vazgeçilmez bir araçtır. Bizi insan yapan, insan olarak kalmamızı sağlayan, aslında insanın anlamını tanımlayan, en önemli araç sözdür. “Gelgelelim, basit sözle sınırlı kalmayan konuşma araçlarının çokluğu ve çeşitliliğini hesaba kattığımız zaman, değişik kültürlerdeki dünya görüşlerinin ne kadar farklı olabileceğini

zihnimize canlandırabiliriz. Zira kültür, sözün eseri olmakla birlikte, resimden hiyeroglif, alfabeden televizyona kadar her iletişim aracılığıyla yeni baştan yaratılmaktadır. Dilin kendisi gibi her araç da düşünceye, ifadeye ve duyarlılığa yeni bir yönelim kazandırarak benzersiz bir söylem tarzının ortaya çıkmasını sağlar” (Postman,1994:19).

“Dünyadaki yaşamımıza ister söz ister basılı yayınlar ister televizyon kamerası merceğinden bakalım, medya-metaforlarımız dünyayı bizim adımıza sınıflandırır, bir araya sokar, bir çerçeve çizer, genişletir, küçültür, renklendirir ve dünyanın görünümüne ilişkin savlar ortaya atarlar” (Postman,1994:19).

Postman (1994)’a göre matbaa modern düşüncelerimizin altında yatan teknoloji olarak görülmektedir. Tipografi modern bireysellik fikrini beslemiş, Orta çağa özgü cemaat ve bütünleşme duygusunu silip yok etmiştir. Modern düşüncelerimizin çoğu basılı sözle şekillenmiştir. Eğitim, bilgi, hakikat ve enformasyonla ilgili fikirlerin çoğu ve ulus devlet düşüncesi de. “Anadillere uygulanan matbaa, onları kitle iletişim araçlarına dönüştürdü; tipografinin ilk kitlesel üretim biçimi olduğu göz önüne alındığında, bu hiç de garip değildi” (McLuhan,2022:319). Postman (1994) bizi “basılı söze dayalı epistemolojinin gerilemesinin ve buna bağlı olarak televizyona dayalı epistemolojinin yükselişinin kamusal yaşam açısından ciddi sorunlar yarattığını ve her geçen dakika bizi aptallaştırdığına” ikna eder ve tipografi Amerika’sında insanların uzun süreler boyunca tartıştığını ve insanların da uzun süreler boyunca dikkatlerini kaybetmeden bu tartışmaları izlediğinden söz eder. Bu dönemin dinleyicilerinin dikkatlerini yoğunlaştırma süreleri standartların epey üstündeydi diye de ekler.

“Basılı sözün egemen olduğu bir kültürde, kamusal söylem daha çok bütünlüklü, düzgün biçimde düzenlenmiş olgular ve fikirlerle karakterize edilir. Bununla muhatap alınan topluluk, genelde bu tür söylemi kavramaya yeteneklidir. Basılı söze dayalı bir kültürde yazarlar yalan söyledikleri, kendileriyle çelişkiye düştükleri, ortaya attıkları

genellemeleri kanıtlayamadıkları ve mantık dışı bağlantılar kurmaya çalıştıkları zaman hata yaparlar... basılı söz, zihnin nesnel, rasyonel kullanımına öncelik tanıyan ve aynı zamanda ciddi, mantıksal tutarlılığa sahip içerikli kamusal söylem biçimlerini cesaretlendiren bir zeka tanımını önce çıkarır.” (Postman,1994:63)

On dokuzuncu yüzyılın ortasına doğru Amerikalı Morse’un telgrafı icat etmesiyle enformasyon hızla yayılan bir şey haline gelmiştir. Postman (1994), televizyonu matbaanın değil telgrafın devamı olarak değerlendirir. Matbaanın düzenli, akılcı ve eleştirel düşüncesi telgrafta yoktur.

“Telgraf; ilgisizlik, etkisizlik ve tutarsızlığı geniş ölçüde yayarak tipografinin söylem tanımına üç koldan saldırmıştı. Telgraf, bağlamsız enformasyon fikrine bir meşruiyet kazandırmış, bağlamsız enformasyon fikri de enformasyonun değerinin onun toplumsal ve politik kararlarla eylemlerde görebileceği işlevle bağlı olmasının gerekmediği, ama değerinin onun yeniliği, ilginçliği ve özgüllüğüne bağlanabileceği düşüncesini içerdi. Telgraf, enformasyonu bir meta; yararı ya da anlamına bakılmaksızın alınıp satılabilecek bir “şey” haline getirmekteydi” (Postman,1994:78).

Telgrafla beraber enformasyon akışındaki bolluğun insanlar açısından ya çok az önemi vardı ya da hiç yoktu. “Bir enformasyon denizinde işe yarayan çok az enformasyon vardır. Enformasyonun önemi yarattığı eylem olanaklarına dayanır. Ne var ki önce telgrafın sonrasında da diğer teknolojilerin yaratmış olduğu ortam, enformasyon-eylem ilişkisini daha soyut hale getirmiştir. İnsanlar, insanlık tarihinde ilk defa enformasyona doyma problemiyle karşılaşmışlar ve bununla eş zamanlı olarak, toplumsal ve politik etki alanlarının daralması sorunuyla yüz yüze gelmişlerdir” (Postman,1994:81). Telgrafın yaratmış olduğu enformasyon dünyasında bütün dünyanın haber alanına dönüşmesiyle, enformasyonun eylemler üzerinde etkili olabilme hali de kaybolmuştur. Postman, telgrafın dilinin de kamusal konuşma tarzı üzerinde etkisi olduğunu belirtir. Telgrafın dili başlık diliydi diyen Postman, çarpıcı, sansasyonel ve

kısa kısa gayri şahsi başlıklar halinde sunulan haberlerin heyecanla dikkat çekilen aynı zamanda süratle unutulacak sloganlar biçimine büründüğünü ifade eder. “Telgraf açısından zekanın anlamı, şeyler hakkında enine boyuna bilgi sahibi olmak değil, şeyleri duymuş olmak demektir” (Postman,1994:83). Telgrafın ardından yeni bir icat olan fotoğrafla beraber yeni bir dil -görüntü dili- yaratılmaya başlandı. Televizyon ise görüntü dili ile çılgınlığın mükemmel etkileşimini bir araya getirerek, telgraf ve fotoğrafın epistemolojik yönelimlerini en güçlü şekilde dışa vurmaya sağlamıştır.

Postman, televizyon üzerine eleştirilerini sıralarken televizyonun yeni epistemolojinin kumanda merkezi olduğunu, en berbat yoksulluğun bile televizyondan vazgeçmeyi gerektirmeyeceğini, en yüce eğitim sisteminin bile televizyonun belirleyiciliğinden kurtulamayacağını ve kamuoyunu ilgilendiren hiçbir konunun televizyonun ilgi alanı dışında kalamayacağını belirtirken halkın bu konuları kavrayış biçiminin de tamamen televizyonun yönelimleriyle şekillenmektedir der. O kadar ki bize televizyon aracılığıyla sunulan dünya garip değil, doğal görünmektedir.

“Televizyon bizi dünyayla hep yakın ilişkide tutar, ama bunu bize gülümseyen çehremizin hiç değişmediği bir yüzle yaptırır. Sorun televizyonun bize eğlendirici temalar sunması değil, bütün temaların eğlence olarak sunulmasıdır. Eğlence, televizyondaki her türlü söylemin üst-ideolojisidir. Neyin gösterildiğinin ya da hangi bakış açısının gösterildiğinin hiçbir önemi yoktur; her şeyin üstünde tutulan varsayım, hepsinin bizim eğlenmemiz ve haz almamız gözetilerek sunulmasıdır” (Postman,1994:100).

Haber programları da bizlere bir eğlence sunar. Haberciler ne okunacak haber toplar ne de dinlenecek yayın yaparlar. Onlar sadece bakılacak haberleri ekrana getirmektedirler. Gün içerisindeki televizyon yayınlarında karşımıza çıkan gündem için olayların sıralanışı ve sunuşu diyebiliriz, tüm bu dizilim medyanın belirlemesine göre yapılır. Medya aynı zamanda gündemi belirleyen ve oluşturandır. Halkın düşünce

dünyasını ve konuştuğu konuları ve konuşma şeklini de yine belirleyen medyadır. Medya tarafından önemli bulunan konular tartışılırken diğerleri yok sayılır. İnsanlara kendi görüşlerini savunmakta kullanacakları sözcükler, argümanlar medya tarafından verilmektedir. “Cohen, medyanın gündemi belirlerken alımlayan kitleye ne hakkında, nasıl düşüneceklerini de bildirmiş olduğunu söylerken medyanın düşünce sınırlarını nasıl çizdiğini ve söz yitiminin de başlangıcını ifade eder” (Cohen’den aktaran Rigel,1999:32).

Bourdieu (1997)’e göre televizyonda gerçek olayların dışında gelgeç hiçbir önemli şeye dokunmayan, hiçbir tercih içermeyen insanları oyalayıcı olaylar gösterilmektedir. Özellikle gelgeç olaylardan kastedilen, kan ve cinsellik, dram ve suç her zaman için alıcı bulan olaylardır bunlar. Televizyoncuların gözbağcılar olduğunu söyler bunca değerli dakikalar bunca önemsiz şeyler söylemek için kullanılıyorsa, bunun nedeni, önemsiz şeylerin, değerli şeyleri gizledikleri ölçüde, aslında çok önemli olduklarıdır.

“Bunun nedeni, hiçbir günlük gazete okumayan; yegane enformasyon kaynağı olarak ruhları ve bedenleri ile televizyona bağlanmış insanların oranının çok yüksek olduğunun bilinmesidir. Televizyon, nüfusun çok büyük bir bölümünün beyinlerinin oluşturulmasında bir tür fiili tekele sahiptir. Oysa gelgeç olaylara önem atfederek, o değerli zamanı boşlukla, hiçlikle ya da hemen hemen hiçle doldurmak suretiyle, yurttaşın demokratik haklarını kullanmak için sahip olması gereken ve asıl önem taşıyan enformasyonlar dışlanırlar” (Bourdieu,1997:22-23).

Bourdieu (1997)’e göre, televizyon bilgilendirmesi için göstermesi gereken şeyi göstermediği gibi gösterdiği zaman da bunu anlamsızlaştırarak ya da onu gerçekle uyuşmayacak bir anlam kazanacak tarzda kurarak yapmaktadır. “Bir kaydetme aygıtı olma iddiasındaki televizyon, gerçeklik yaratma aygıtı haline gelir. Artan bir ölçüyle, toplumsal dünyanın televizyon tarafından betimlenip dayatıldığı evrenlere doğru

gidilmektedir. Televizyon, toplumsal ve siyasal varoluşa ulaşmanın arabulucusu haline geliyor” (Bourdieu,1997:26).

Baudrillard, kitle iletişim araçlarının, özellikle televizyon gibi elektronik araçların ortaya çıkışının yaşamlarımızın doğasını değiştirdiğini ileri sürmektedir. Televizyon yalnızca dünyayı göstermez, içinde yaşadığımız dünyanın aslında ne olduğunu da tanımlar. Bundan dolayı gerçeklik ile gösterim arasındaki sınır çökmüştür ve artık medya gösterimlerinden gerçekliği ayıramayız. Baudrillard, her ikisini de hipergerçek dünyanın bir parçası olarak görür. Hipergerçeklik, özgünlüğün nihai garantörü olan bir dünyadır ve gerçeklik, gerçekliğin daha gerçek olduğu televizyonda ya da medyada görülebilir.

Baudrillard, elektronik medyanın imajlar ve göstergeler aracılığıyla geçmişle bağlantımızı yok ettiğini, her şeyden önemlisi, kaotik ve boş bir dünya yarattığını savunur. Baudrillard’a göre, kitle iletişim araçlarının artan önemi hepimizi tam bir “hipergerçeklik” içine iterek, gerçek ve temsili arasındaki sınırı aşındırmıştır. Hipergerçek bir dünyada, toplumsal dünyayı kavrayışımız ve olayları algılayışımız büyük ölçüde televizyon gibi kitle iletişim araçlarının sunumlarına bağımlı hale gelmiştir. “TV’nin iletisi aktardığı imgeler değil, dayattığı yeni ilişki ve algılama tarzları, ailenin ve topluluğun geleneksel yapılarının değişimidir. TV ve diğer modern iletişim araçlarından alınan, özümlenen ve tüketilen şu ya da bu gösteriden çok tüm gösterilerin potansiyelliğidir” (Baudrillard,1997:147). Televizyon, kaçamadığımız bir araçtır aynı zamanda. Kent yaşamında işten geldikten sonra evde yapılan faaliyetlerin başında televizyon ekranı karşısında yemek yemek ve gevşeyerek uyku durumuna geçiş de gerçekleştirilir. Boş zaman aktivitelerinin başında da TV izlemek gelir.

Medyayı izlemek/dinlemek takip etmek hiçbir biçimde dışlayıcı bir faaliyet değildir. Genelde ev işleri yapılırken, yemek sofraları hazırlanırken, sosyal etkileşimle iç içe geçmiş bir faaliyettir medya izlemek. Neredeyse hayatın geri planında gün boyu

çalışarak hayatlarımızın dokusudur aynı zamanda. “Medyayla yaşarız ve medya sayesinde yaşarız” (Castells,2005:447).

Bilgisayarların, akıllı telefonların, televizyonların yani ekranların karşısında saatler geçiren bireylerin bugün kelime dağarcıklarının da azaldığını görüyoruz. Afazi, kelime yitimi/dile gelememe anlamına gelen bu söz beyinden kaynaklı bir rahatsızlığı ifade etmek için kullanılırken günümüzde neredeyse insan yapımı teknoloji kullanımı kaynaklı bir bozukluğa dönüşmüş bir haldedir. Ekranlardan gelen görüntüler, imajlar kelimelerin yerini alıyor, artık yazı ile mesajlaşırken bile kelimeler yerine emoji adı verilen imajları kullanıyoruz. Önce belleğin sonra sözün yitiminin de yine ekranlar sorumludur. “Medya yazılı kültürdeki işleyişi ve hızıyla yarattığı bellek yitiminin yanında sözlü kültürü de konuşmanın yitimi ile bellek dışı hale getiriyor. Geçmiş böyle yıkarken, ilerleme adına yapay zekalarla, siber dünyalarla geleceğe sığınıyoruz” (Rigel,1999:35)

Ülkemizde kitle iletişim araçlarının aile yapısına ve aile içi iletişimine etkilerini araştıran çalışmaların özellikle televizyonun yaygınlaşmaya yüz tuttuğu 70’li ve 80’li yıllarda yapılmaya başlandığını görmekteyiz. Aziz (1978), Tokgöz (1982). Özellikle yapılan çalışmalarda kır, kasaba ve kent ayrımına gidildiği görülmektedir. “Teknolojiyi dışardan alan (transfer eden) bir toplum olarak, bu araçları kullanma, gelişmiş batı toplumlarına, bu teknolojiyi geliştiren toplumlara göre daha geç olmuştur. Tarihsel gelişim içerisinde aldığımızda, öncelikle yazılı basının toplum yararına sunulduğu, yüzyıllar öncesine gitmekle beraber, bu araçlardan kırsal kesimlerin yararlanmasının, 20-30 yıllık bir geçmişi vardır. Okuma yazma oranlarının kırsal kesimde çok düşük olması, ulaşım zorlukları ve her şeyden önce, bugünkü nitelik ve nicelikte basılı yayınların olmayışı, bu gecikmede önemli nedenler olarak gösterilebilir” (Aziz, 1984:217).

Kitle iletişim araçlarının, özellikle teknolojik gelişmelerin ve buluşların da etkisiyle, son yıllarda genelde tüm toplumda, özelde ise köy topluluklarında bu araçlara olan ilginin, bu araçları kullanma durumunun giderek yükseldiğini görmekteyiz (Aziz,1984). Bu araçların özellikle kırsal toplumlarında rağbet görmesinin altında yatan en önemli nedenlerini Aziz (1984), okuma-yazma bilme gerektirmemesi ve ulaşım engeline takılmaması olarak saptamıştır. Kırsal kesime en kolay ulaşan kitle iletişim aracı radyo ve televizyon olmuştur yıllar içerisinde izleme oranlarında giderek artışlar da görülmüştür. Yapılan çalışmalarda sınır tanımadan gerçekleşen kitle iletişim kanallarındaki hızlı gelişme her topluluğa girerek isteyerek ya da istemeyerek de olsa değişiklikler yaratmaktadır. Özellikle ailenin yapısında ve aile içi bireylerin tutum ve davranışlarında değişiklikler -olumlu ya da olumsuz- yaratabilmektedir. Aziz (1984)'a göre etkilenmede bireylerin bilgi düzeyi, yaşı, cinsiyeti ve bu araçlara olan açıklık derecesi, ne kadar sıklıkla bu araçları kullandıkları bu etkilenmede rol oynamaktadır. Televizyon, girdiği her evde aile içi iletişim ve etkileşim de dönüştürücü bir rol oynamıştır.

Televizyon yaratmış olduğu sanal gerçeklik ile insanları kendilerine bağlıyor. Katılımcılar evlerinde televizyonun sabah açıldığını ve akşam uyku saatine kadar açık kaldığını belirttiler. Özellikle evde gün boyu annelerinin akşamları da babalarının televizyon izlediğini söylediler. Son yıllarda Televizyonda özellikle yer bulan ve insanların yoğun ilgisini çeken tarih konulu dizilerin yayımlanmaya başladığını ve her geçen gün bu dizilerin sayılarının arttığına şahit olmaktayız. Fakat bu tarihi dizilerin de televizyon tarafından günümüz yaşam koşullarına uyarlandığını söyleyebiliriz. Televizyon, “Diziler aracılığıyla tarihi, bugünün insanın merak ettiği, ilgi duyduğu, korktuğu, sevdiği, olumlu bulduğu, aradığı şeyleri öne çıkaracak biçimde vermektedir” (Oskay,2014:144). Televizyonda yayımlanan popüler tarih konulu dizi seyreden izleyici aslında tarihi değil, kendilerini ve kendi zamanlarını seyretmiş hayatın hep aynı

bilindiği gibi olduğuna tarihin değişmez bir durağanlık olduğuna geçmiş ile bugün arasında kayda değer bir değişiklik olmadığına geleceğin de farklı olamayacağına inandırılmış olur (Oskay,2014).

Çocukların büyük bir kısmının artık insan sesini elektronik aletlerin sinyalleri aracılığıyla duyduğunu söyleyen Sanders (1999) ‘a göre son iki üç kuşak gerçek yaşantıların yerine elektrik sinyallerini tercih eder oldu. ‘‘Televizyon, ocuk beyninin kendi imgelerini üretmeye başlayacağı bir dönemde, çocukların beynine çeşitli görüntülerle sel gibi akıyor. Televizyon, beyni, beynin söz ya da müziğe cevap olarak kendisinin üretmesi gereken tepkinin taklidiyle doldurur. Televizyonun bir diğer sinsi etkisi ise alışkanlık yaratmasıdır ve beynimiz ‘‘somut bilgiye’’ bir daha ayrılmamacasına bağlanır. Yeniliklere uyum sağlayamayan bu ilkel sistemler yenilikten kaçınırlar. Tanıdık bilgiler karşısında kendilerini daha rahat hissederler’’ (Pearce’tan aktaran Sanders,1999:48).

Televizyon izlemek dünyanın en konforlu şeylerinin başında geliyor, bir televizyon koltuğu ve uzaktan kumanda ile bütün mümkünleri yaşadığımızı düşünüyoruz. Fakat televizyon kişinin kendi hayal dünyasını, yaratma yeteneğini azaltarak, tıpkı bağışıklık sisteminin zayıflaması gibi onu hazır imgelere daha duyarlı hale getiriyor. Televizyonda hiç bitmeyen yayın akışı sürekli bir şeylerin olması çocuğu can sıkıntısından ve hareketsizlikten kurtarıyor. Elinin altında televizyon olan bir ocuk, dışarda oynamak arkadaşlarıyla bir oyun kurmak yerine, yaratıcılığını ve hayal dünyasını geliştirip onu sosyalleştiren eylemden kaçarak kolay ve hazır olanın karşısında vakit geçirmeyi tercih eder hala geldi. Halbuki sıkılmak, can sıkıntısı çocukların kendilerini, benliklerini ve yaratıcılıklarını keşfedebilecekleri bir ortamın da oluşmasını sağlar. ‘‘Can sıkıntısı, yaşantının yumurtası üzerinde kuluçkaya yatan hayal kuşudur’’ der Benjamin fakat geç neslin iletişim araçları karşısında geçirdiği süre okulda ya da evde ailesiyle geçirdiği sreden kat be kat daha fazla olmaya başladı.

Ekranların renkli ve hareketli dünyasıyla karşılaştırıldığında okullar çocuklar için epeydir sıkıcı hale gelmeye başladı.

2.5. TÜKETİM TOPLUMU

“Tüketmek” fiili günümüz dünyasında sıkça kullanılan bir kelime haline geldi. Son yıllarda özellikle diyaloglarda kendine özel bir yer edindi de diyebiliriz. “Hangi markayı tüketiyorsun, hangi dijital platformu tüketiyorsun, hangi gıdaları tüketiyorsun” vb. Tüketim son yıllarda var oluşumuzun en temel parçası haline dönüştü de diyebiliriz, tüketmiyorsan yoksun. Neolitik dönem öncesindeki topluluklar için de kullanılır tüketici toplum kelimesi ve insanların hepsi birer tüketicidir de aynı zamanda fakat dünya zamanımızda olduğu kadar da tüketilmemiştir herhalde. Baudrillard (1997)’a göre tüketim sadece nesnelere değil aynı zamanda kolektivite ve dünyayla etkin bir ilişki biçimidir. Modernleşmeyle başlayan konforlu yaşamın günümüzde insanların vazgeçemeyecekleri bir şeye dönüşmesinin altında yatan da kapitalist ekonomi anlayışının insanlara sundukları imkanların ufkunun kaybolmuş olması diyebiliriz.

“Bugün tüm çevremizde nesnelere, hizmetlerin, maddi malların çoğaltılmasıyla oluşturulmuş ve insan türünün ekolojisinde bir tür temel dönüşüm oluşturan akıl almaz bir tüketim ve bolluk gerçekliği var. Bolluk içindeki insanlar artık, tüm zamanlarda olduğu gibi başka insanlar tarafından değil, daha çok nesnelere tarafından kuşatılmış durumda. Bu insanların gündelik alışverişi artık başka insanlarla değil; daha çok, istatistiksel olarak yükselen bir eğriye göre mal ve hizmetlerin edinilmesi, algılanması ve güdümlenmesi biçimini taşıyor. Nesnelere çağını yaşıyoruz: Söylemek istediğim, nesnelere ritmine ve onların hiç kesintisiz art arda gelişlerine göre yaşadığımız. Geçmiş uygarlıkların tümünde dayanıklı nesnelere, araçlar veya binalar kuşaklarca insandan daha uzun yaşamışken, bugün onların doğmasını, gelişmesini ve ölmesini izleyen bizleriz (Baudrillard,1997:15-16).

İnsanların bunca nesnelere kuşatılmışlığının ve her birinin tatmin edilemez arzu nesnelere dönüştürülmesinin altında tüketime endeksli bir ekonominin yatmakta olduğunu söyleyebiliriz. Öyle ki nesnelere olan ilişkimize baktığımızda onlara ihtiyaç duyduğumuz için değil kimi zaman statü sağlayacağını düşündüğümüz için de sahip olmak isteyebiliyoruz. Kapitalist ekonomi anlayışının temelinde reklam dünyasıyla beraber yaratılan bir şeyi gözler önünde sergileyip onu arzulanabilir kılmak ve ihtiyaca dönüştürmek yatmaktadır. “Tüketime endeksli ekonominin esas çarkları, arzuların tatmin edilememesi, onları tatmin etmeye dönük her girişimin daha fazla arzu yaratacağına ve daha iyisinin yapılabileceğine kararlı ve kalıcı bir şekilde inanılmasıdır. Tüketim toplumu tatminsizliği kalıcılaştırmayı başarmaktadır. Her ihtiyacı/arzu/gereksinimi, yeni ihtiyaçlar/arzular/gereksinimler yaratacak şekilde tatmin etmek. Bir ihtiyaç olarak başlayan şey, saplantıya veya bağımlılığa dönüşmek zorundadır” (Bauman,2022:106-107).

İnsanların meşguliyetlerine baktığımızda tüketimci sendrom, canlı ya da cansız nesnelere gereğinden fazla yer ve zaman işgal etmelerini, onları kalıcı hale getirecek tekniklerin yerleşmesini ve (asla ortadan kaldırılmayacak türde olanlar bir kenara) uzun vadeli ilişkilerle taahhütleri önlemeye dönük tedbirler dayatır. Tüketimci sendrom, tamamen hız, aşırılık ve israfı beraber toplumun maddi ve manevi kültürünü de dönüştürmektedir. Dolayısıyla bu aşırılık içerisinde yenilik arzusuyla beraber çağcıl olmanın gereği olduğu düşünülerek geçmişten bugüne saklanacak korunması gereken kimi kültürel bellek ritüellerinin tüketime kurban edildiğini söyleyebiliriz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİJİTAL ÇAĞDA BELLEK NE İŞE YARAR

“Durursa anlaşılır saatin kaç olduğu”*

İnsanoğlu yüzyıllar boyu belleği önemsemiş hem belleğini güçlendirmek hem de bellek yitimine karşı çözümler üretmek istemiştir. Günümüzde belleğimizin çalışmasından veya çalışmamasından bahsetmek, geçmiş zaman diliminde daha evvel deneyimlediğimiz bir şeyleri hatırlayabiliyor olma veya unutma durumundan bahsetmek anlamına gelmektedir. “Bellekle ilgili her şey onun anımsama veya unutma işlevlerinin ilişkisinden ibarettir. Anımsama ve unutma, geçmiş deneyimlerin ve o deneyimlere ait her türlü verinin zihnin derinliklerine yayılıp daha sonra tekrar yaşama döndürüldükleri veya döndürülemedikleri durumları ifade etmektedir. Bu durumlar, geçmiş deneyimler üzerinden gelişen öğrenme ve bilme süreçleri ile yakından ilgilidir. Yine bu durumlar, başka deyişle daha sonra kullanmak üzere bilginin saklanması sorunu olarak da ifade edilebilir. Diğer taraftan unutma, belleğin eleyici davranarak geçmişte edinilen her tür deneyimi bünyesinde eksiksiz biçimde sakla(ya)madığını göstermekte ve insanın yaşamın içerisinde ileriye dönük olma durumu ile ilişkilendirilmektedir” (Özgöçer,2022:5).”

Unutma karşısında insanın belleğe yardımcı olması için icat etmiş olduğu en eski unsur yazının icadıdır, binlerce yıl içerisinde belleğe yardımcı olacak bir dizi yeni buluşun da icat olunduğunu biliyoruz. “Yazı, Antik dönemlerde kil veya balmumu tabletler, orta çağda parşömen ve tirşe, daha sonra da kağıt üzerine yazılmıştır. Yazının yanı sıra her türlü çizim, hiyeroglifler, şemalar, pörtler kullanılmıştır. 1839’da hızla gelişip incelikli hale gelen ve görüntülerin doğrudan kaydına imkan veren fotoğraf dediğimiz bir yapay bellek çıktı ortaya; 1895 sonrasında sinematografin icadı sayesinde

---

* Turgut Uyar, Büyük Saat

hareketli görüntüler de yakalanıp kaydedilir hale geldi. Sesin muhafaza edilmesi hayali de Edison'ın 1877'de patent alan fonografi sayesinde gerçeklik kazandı. Bugün gözün ve kulağın alabildiği her şey için sayısız yapay bellek mevcut. Görüntü ve ses zaman ve mekanda taşınabilmekte, bunlar yüz yıl önce tasavvur edilemeyecek bir ölçekte tekrar edilebilmekte, yeniden üretilmektedir. Bu yapay bellekler doğal belleğe yardım etmekle, işlerini hafifletmekle, bazen de onun yerine geçmekle kalmamış aynı zamanda hatırlama ve unutma konusundaki görüşlerimizi de şekillendirmişlerdir” (Draaisma,2007:19).

Toplumların şimdiye dek geçtikleri kültürel aşamalara bakılacak olduğunda, yaşananları paylaşmakta ve geleceğe aktarmakta o kültürel yapıya uyumlu bir iletişim biçiminin kullanılmakta olduğu göze çarpmaktadır. Buna bağlı olarak da toplumların bireylerinin, o iletişim biçiminin yönlendirdiği bir bellek işleyişine sahip hale geldikleri açığa çıkmaktadır.

Yirmi birinci yüzyıla gelindiğinde bilgisayarların hayatımıza girmesi ile belleğin yerine tutacak yapay yeni belleklerin de hayatımıza girdiğini görüyoruz. Yapay yeni hafızların kapsamı ve ulaşılabilirliği her geçen arttı. Bilgileri artık kişinin kendi hafızasına kaydetmesi önemsiz görünmeye başladı. İnternetin sınırsız ve kolaylıkla taranabilen veri kaynaklarının gelişi, hafızanın kendisine bakışımızda da bir değişimi meydana getirdi. İnternet kısa sürede hafızanın tamamlayıcısı olmaktan çok onun yerine geçen bir yapıya dönüştü. Hatırlamamız gereken kimi bilgileri artık hatırlama zorunluluğunun ortadan kalkmakta olduğunu, belleğimizde vakti zamanında yer etmiş kimi bilgileri de yapay belleklere devrettiğimiz için zaten artık anımsayamadığımızı söyleyebiliriz. Bir yandan yapay bellekler ve anımsatıcılar bir yandan da bilgiye ulaşmanın kolaylığı her şeyin çabucak uçup gitmesini, unutulmasını daha da kolay bir hale getirmektedir. Yaşadığımız çağın hız ve enformasyon çağı olmasının altında yatan da durmaksızın yenilenen hızlı bilgi akışının ta kendisidir. Kullanılan ekranlar

aracılığıyla süratle yayılan bilgiler bakışların karşısında sadece hızlıca akarak geçip gitmektedir. Süratle akan bilgi akışının içinde her şeyin tam olarak ne olduğunu idrak edemeden, bilgi ile ilgili hiçbir bağ kuramadan, onun üzerinde durup düşünmeden yeni bir bilgiyle karşılaşılıyor ve artık geride kalmış bilginin hiçbir öneminin kalmadığını söyleyebiliriz. Enformasyon çağı, insanların daha fazla bilgi sahibi olmasına değil adeta insanların daha az bilmesine neden oluyor. Hafızalarımızda artık derinliği daha az bilgi tutuyoruz, internete bir tıklama ile herhangi bir şeyi bulabiliyoruz. Yoğun bilgi akışı dünyayı olduğundan daha hızlı dönüyormuş gibi algılamamızı sağlamakla beraber yirmi dört saatlik günün yaşanırken daha az hissedilmesine neden olmaktadır. Günün bu hızlı akışını özellikle genç bireylerin “zaman bize hiç yetmiyor” serzenişinde de görebiliriz.

Bireyler, dijital çağda kendilerine sunulan yeni bir iletişim kanalını kullanmakla beraber yeni bir bilgi depolama ve saklama ortamına sahip hale de gelmektedirler. Daha açık anlatımla dijital mecraların bilgi arama, bulma, kayıt ve depolama işlemlerinde kullanılır duruma gelmesi ile, birey için iş gören yeni ve yapay bir bellek alanına zemin sağlandığı da görülmektedir. Saklamak istediğimiz şeyleri çeşitli biçimlerde, ister yazılı ister fotoğraf formuyla koruma altına alabiliriz.

Yaptığım çalışmada katılımcılara bilgiyi nerden öğreniyorsunuz, saklamak için neler yapıyorsunuz sorularını yönelttim. E isimli katılımcı (2007), “*merak ettiğim şeyleri internette araştırıyorum, başka bir kaynak kullanmak çok gereksiz zaten her şey internette var*” diyerek internetin dünyadaki her şeyin cevabı için kullanılacak en kıymetli şey olduğunu söylemiştir. Merak edilen, öğrenilmek istenen bilginin unutulmaması için ya da bilgiyi saklamak için ne yapıyorsun sorusuna ise “*telefonun notlar bölümüne kaydederdim ama şu ana kadar hiçbir şey kaydetmedim. Henüz o kadar önemli, çok merak ettiğim bir şey olmadı, telefonumun notlar bölümünde sadece oyun şifrelerim ve ailemin doğum günü bilgileri var*” şeklinde cevap verdi.

Bilgiye kolayca erişebiliyor olmak, her istediğinde aynı bilgiyi tekrar tekrar ekranda görebiliyor olmak, dijital nesilde zaten çok önemli bir bilgiye bakmıyorum, çok derinlikli bir araştırma yapmıyorum algısını oluşturmuştur, dolayısıyla merakını giderdikten sonra bilginin hiçbir değeri ve önemi kalmıyor.

A isimli katılımcı (2007) ise “*merak ettiğim şeyleri internetten araştırıyorum*”, öğrenmek istediği bilgilerin belleğinde kalıp kalmadığı sorusuna ise “*çok merak ettiğim şey genel hatlarıyla aklımda kalıyor, öylesine baktığım bir şeyi ise unutuyorum*” diyerek cevap vermiş unutmak istemeyeceğin bilgiyi saklamak için ne yapardın sorusuna ise “*telefonun notlar bölümüne yazardım*” telefonun notlar bölümünde neler var sorusuna ise “*sadece hesaplarımın şifreleri var*” diyerek cevap vermiştir.

Bilgiyi saklamak için yapılacak uygulama için telefonun notlar bölümüne kaydedebileceği bilgisini veren katılımcıların şu ana kadar telefonlarında merak ettikleri ya da araştırdıkları bilgilerin kaydını tutmadıklarını görmekteyiz. Telefonlara kaydedilen bilginin başında ise oyun şifreleri gelmektedir.

Z isimli katılımcı (2007) “*ödev yapacağım zaman internetten araştırma yapıyorum. Başka bir kaynak kullanmıyorum. Slayt hazırlarken bilgiler doğru olsun diye ilk okuduğum şeyi doğru mu değil mi diye diğer linklere de bakarak kontrol ediyorum*”.

Genel olarak öğrenciler kendi özel ilgi alanları dışında bir bilgiyi araştırma, yeni bir şey öğrenme gereksinimi hissetmiyorlar, sadece konu kendilerine verilen bir ödev ise onunla ilgili bir araştırma yapma eğilimindedir, konu okulda yapılacak bir sunum içerdiği için de okudukları bilginin doğruluğundan emin olma gayretini de göstermektedirler.

Y isimli katılımcı (2007), “*merak ettiğim şeylere internetten bakıyorum, birkaç tane link tıklayıp sayfada geziniyorum. Aileme de danışırım. Ama okuduklarım detaylı*

aklımda kalmaz, çok ilgimi çeken bir şeyse öğrenme amacı ile araştırma yaptıysam tekrar tekrar okuyup aklımda kalmasını sağlarım. Lazım olacağını düşündüğüm bir şeyse ekran görüntüsünü de alırım” diye cevap vermiştir.

Bilgiye ulaşmanın çok kolay ve konforlu hale geldiği dijital çağda bilgi de her geçen gün önemini ve değerini kaybetmektedir. Öyle ki unutmamak için bellekte tutulmasına, yazılmasına, saklanmasına artık gerek kalmadığını görüyoruz. Çünkü artık unutulmaması gereken önemde bir bilgi yoktur ya da her an bilgiye erişim söz konusudur, tekrar tekrar açıp bakılacak bir ansiklopediyi yanımızda taşıma zahmetine girilmiyor ne de olsa. Genç nesiller için bilgiyi bellekte saklamaya ya da unutmamaya çalışmak çok lüzumsuz bir hal almıştır, her an ulaşılır halde avucumuzun içindeki ekranda yer alan bilgi için çaba sarfetmek anlamını yitirmiş görünmektedir.

Halbuki bir bilginin kalıcı olması için gelen bilginin ayrıntılı ve derin bir şekilde işlenmiş olması gerekir. Bu da bilgiye önem verilmesi ve o bilginin bellekte yerleşik olan bilgi ile anlamlı bir şekilde ilişkilendirilmesi yoluyla gerçekleştirilir. Kısacası derinlemesine bir okuma ile bir bilgiyle temas etmiyorsak ve o bilgi geçmiş bilgilerle anlamlı bir bütün oluşturamıyorsa, o bilginin hafızamızda kalacağı süre en fazla birkaç saniye olmaktadır. Elbette zihnimizin bir kapasitesi var her şeyi hafızamızda tutmamız mümkün değil. “İnsanlar, dikkat edilecek ya da hatırlanacak şeyler arasından bazılarını öncelik vermek durumunda kalırlar. Bu öncelikler, bazen diğer içeriklerin kaybolması ya da bastırılması pahasına da verilebilir” (Aydın,2023:109). İnternete bağlandığımızda ise görünmek için birbiriyle yarışan yoğun enformasyon karşısında hafızamıza aşırı yüklenme yapmakla beraber aynı zamanda dikkatimizi yalnızca tek bir şeye yoğunlaştıramayız. Bu da genellikle görüntülerin, yazıların arasında gezinen zihnin kendine saklayacak bilgi kırıntılarını alamadan uzaklaşmasına neden olur.

Her an yanımızda bulunan, bedenimizin bir parçası haline gelen dijital, akıllı ve teknolojik aletler tüm zamanımızı geçirdiğimiz birer araç haline dönüşürken kültürel

olarak da tüm toplumu yaratmış olduğu yeni bir dil ve anlayış ile sürekli dönüştürmektedir. Dijital teknolojiler; öğrenme, eğlenme, sosyalleşme, ders çalışma, iletişim kurma, topluma katılma gibi birçok işlevi yerine getirmektedir. Gençler için özellikle akıllı telefonlar boş zamanı en iyi şekilde geçirecekleri, can sıkıntılarını giderecekleri bir oyuncak durumundadır. Ekranlardan akan görüntüler artık dünü hatırlatamayacak kadar hızlanmıştır.

Yirmi birinci yüzyılda da modernite ile ilgili yapılan çalışmalara baktığımızda Marx'dan sonra Bauman'da modern toplumun akışkanlığı üzerinde durmuştur. Bu hızla değişen ve her gün yeni yeni olayların cereyan ettiği dijital modern çağda, belleklerde unutulması zorunlu bir hal almış, geçerliliğini yitirecek olan bilginin saklanmasına da gerek kalmamıştır. Bauman (2022)'da akışkan olan sadece modernite değildir, hayatlar da akışkandır der. "Akışkan modernlik, içinde üyelerinin davranışlarını alışkanlıklara ve rutinelere dönüştürme fırsatı dahi bulamadan hızla değiştiği bir toplumdur. Hayatın ve toplumun akışkanlığı birbirini besler ve pekiştirir. Akışkan yaşam, aynı akışkan modern toplum gibi uzun süre biçimini veya rotasını koruyamaz" (Bauman,2022:7).

Akışkan modern toplumda, hiçbir şey katılıp kalıcı hale gelemmez. Her şey öyle bir hızla değişmektedir ki bugün öğrendiğiniz bilginin, becerinin yarın bir önemi yoktur hatta öğrendiklerimiz, becerilerimiz bizim için engele dönüşmektedir. Artık gelecek için tahminlerde bulunmak ve geleceğe yön vermek için geçmiş olaylardan yola çıkmak, gittikçe daha riskli ve daha yanıltıcı bir hal almaya başlar. Akışkan yaşam sürekli belirsiz koşullarda yaşanan, kararsız, riskli bir hayata dönüşmüştür. Akışkan yaşam başlangıçların sürekliliğinde insanlara durmaları, gözlerini kapatmaları için hiç fırsat vermez. Akışkan yaşamın en büyük becerisi, şeylerden kurtulmaktır (Bauman,2022).

Bauman (2022)'ın üzerinde önemle durduğu bir başka şey de bu toplumda evrensel kullan at ilkesinden muaf kalabilecek hiçbir şeyin olmaması ve hiçbir şeyin onun kollarından kurtulamamasıdır. Akışkan toplumda yaratıcı yıkım hareket etme

tarzını oluşturur ve bu toplumda bağların oldukça gevşek oluşu ve her şeyin iptal edilebilmeye hazır olması tüm ilişkilere yön veren en önemli düsturdur. Dolayısıyla bu akışkan toplumda bir şeyi korumanın, saklamanın ve biriktirmenin hiçbir değeri yoktur. İnsanın sahip olduğu kendi belleğinin de bir önemi kalmamıştır.

3.1. SÖZLÜ, YAZILI VE GÖRSEL KÜLTÜRDE BELLEK

Sözlü kültür, sözel iletişim biçimiyle karakterize olan bir kültürdür, kendine has bir bellek işleyiş yapısına sahiptir. Sözel kültürde öğrenme, bilme ve hatırlama, bireyin kendi bellek işleyişinin marifetine dayanmaktadır. Burada tüm bu işlemlerde bireyin tek dayanağının kendi bellek yetisi olduğu görülmektedir. “Sözlü kültürde bilgi, herkesin çevresinde ayrı ayrı dokunan ortak bir bilinci oluşturmaktadır ve bilgiye herkesle birlikte varılmaktadır” (Sanders,1999:22). Sözlü kültürde bilginin toplumsal nitelik göstermesinde, sözlü kültür insanlarının ortak yaşamını ve ortak bilincini besleyen kültürel ürünlerin de etkisi olduğuna inanılmaktadır. Bu ürünler sözlü kültürü oluşturan hikayeler, şarkılar, şiirler ve atasözleridir. “Yazı yazmanın bilinmediği sözlü iletişim dönemlerinde insanın yaşamdan edindiği deneyimlerini bilgiye dönüştürüp saklamasında en büyük yardımcısı şiir olmuştur. Sözü uzatmayan, zengin açıklamalara yatkın, düşüncelerin incelikte ifade edilebildiği, bellekte kalıcılığın sağlanması için ritimli dizelere sahip olan şiir; tecrübelerin bilgiye dönüştürülüp toplumun belleğinde yer etmesini kolaylaştırmıştır” (Oskay, 2004, 194). “Sözlü kültürlerde yaşayan insanlar, dinleyerek, duyduklarını tekrarlayarak, kalıplaşmış bazı bilgileri özümseyerek, toplu bir anımsamanın içine girerek öğrenmektedirler” (Sanders, 1999:28). Kısacası sözlü Kültür, yazı ve matbaa kavramlarının olmadığı, iletişimin yalnızca konuşma dilinden ibaret olduğu kültürleri nitelendirmek için kullanılır.

Sanders (1999)’a göre sözel kültürde bireyin bir şeyleri dinleyerek, yineleyerek öğrenmesi ve öğrendiklerini kullanmak üzere yeniden bulması, kendi bellek gücünün ve çabasının ürünü olarak gerçekleşmektedir. Nitekim sözel kültürde geçerli olan bellek

için, bir bellek işleyiş mekanizması olarak hatırlamanın da iyi ve güçlü bir şekilde yürüyor olması gerekmektedir. Dolayısıyla “sözel iletişim için hatırlama, dirimsel bir bellek işlemini oluşturmaktadır. Ancak ne var ki, sözel kültürde bir şeyi harfiyen hatırlama yoktur” (Sanders, 1999:24). Sözlü kültürde bir olay ikinci kez aynı şekilde anlatılmaz. Sözlü kültürlerde bellekte kalan, hatırlanan bilgi aynı zamanda “kültürel belleği” de oluşturmaktadır, burada hatırlanması ya da unutulmaması gereken şey tüm toplumun sahip olduğu bilgi birikimidir de aynı zamanda.

“Birincil sözlü kültürde kavramlaştırılan bilgi yüksek sesle tekrar edilmezse yok olacağından, sözlü kültürlerin uzun yıllar içinde zahmetle öğrendiklerini tekrarlayarak unutmamaya çalışmaları büyük bir enerji yatırımını gerektirir. Bilgi, güç bela elde edilir ve değerlidir; toplum bunu koruyan eski günleri anlatabilen yaşlı ve bilge kadınlarla erkeklere büyük hürmet gösterir. Fakat yazı ve özellikle matbaa aracılığıyla bilgi aklın dışında kaydedilmeye başlanınca, geçmişi tekrarlayan yaşlı kadınlar ve erkekler gözden düşmüş, onların yerini yeniliklerin kaşifleri olarak daha genç nesiller almıştır” (Ong,2020:57).

Sözlü kültür ile yazılı kültür arasındaki farkları ortaya koyan Ong (2020), sözlü kültürün kişiliğinin okuryazar kişiliklere göre belli açılardan daha az içine kapalı, dış dünyaya ve topluma daha açık olduğunu ifade etmektedir. Yazılı kültür insanlarını ise yazma ve okuma işinin kişinin tek başına yaptığı için kendi iç dünyasına dönük eylem olarak adlandırmaktadır. Ong (2020)’a göre sözlü kültür ile yazılı kültür arasında bugün hala doğu toplumları ile batı toplumları arasındaki temel farklar olarak sayılan somut düşünme ve soyut düşünme bağlamında da bir koşutluk vardır. Sözlü kültür daha ziyade somut kavramlardan oluşmaktadır, soyut kavramlar asgari düzeydedir.

Yazının icadıyla birlikte; yazılı iletişimin, yazının ve okuryazarlığın belirleyici olduğu yazılı kültür ortamında bireyin belleğine yardımcı bir unsurun varlığından söz etmek artık mümkün hale gelmektedir. Yazı ile birlikte bellek te, bir destekçiye

kavuşmuş ve bu sayede büyük bir kırılma anının yaşandığını söyleyebiliriz. Yazıyla beraber düşüncenin, bilgilerin daha kolay aktarıldığını ve geleceğe kaldığını görmekteyiz. Yazılı kayıt, anımsama işlevini üstlenmektedir. Hatırlanması gereken şeyler artık cümlelerin içinde muhafaza edilerek saklanmaktadır. Genel olarak bakıldığında toplumlarda yazılı iletişime geçilmesiyle birlikte tüm bilgileri bellekte tutma gereksinimi azalmış, bunun yerini yazının kaydedilebildiği tablet, papirüs, parşömen ve ardından kağıt almıştır. Diyebiliriz ki bellek yerini bir dış belleğe diğer bir ifadeyle yapay belleğe bırakmıştır. Platon, Phaidros diyalogunda yazıyı kınar. Yazı sanatı ile insanların belleklerini kullanmayı bırakacaklarından yazıyı öğrenenlerin ruhlarında unutkanlığa yol açacağını söyler. Yazıya güvenerek hatırlama eylemini içlerinden, kendi sayelerinde değil, dışarıdan yabancı izler sayesinde yapacaklardır.

Bilgiyi saklama işi yazıya aktarılınca, zihnin yükü azalmış, hatırlama yükü hafifleyen zihin yeni düşüncelere yönelmeye başlamıştır. Özellikle de M.Ö 700'lü yıllarda Antik Yunan dünyasında alfabenin icadıyla beraber tüm uygarlık tarihinin en kadim yılları da başlamıştır. Sanders (1999)'a göre insan okuryazarlığın ürünüdür. Günümüz gençlerine baktığımız da ise kitabı daha az ilgi çekici bulduklarını söyleyebiliriz. Okuryazarlık aynı zamanda insanın benliğinin oluşmasında da oldukça önemli bir etkidir. "Tarihe okuryazarlığın sonucu olarak giren benlik, tarihten silinmenin eşiğine gelmiş durumda" (Sanders,1999:10). Sanders (1999), benliğin yok olup gitmesiyle bildiğimiz insanın da yok olacağını ifade eder. Kitap okumayı ve yazmayı es geçen gençlerle dolu olacak gelecek dünyanın karanlık bir tablo olacağı da aşikar.

Yazma ve okuma edimini düşündüğümüzde kültürümüzün en önemli öğelerinden de bahsetmiş oluyoruz. Nasıl ki yazmak belleğe yardımcı bir araç olarak hayatlarımıza girmeye başladıysa okumak da hiç kuşkusuz bizi daha derinlikli bir insana dönüştürebilir. Dijital çağda bütünlüklü bir okuma ediminden söz etmek

neredeysen artık imkansız bir hale geldi. Bütünlüklü okumadan kastettiğim başı sonu olan bir metni odaklanarak dikkatlice okumak. Karşımıza parça parça gelen Twittler, fotoğrafların üzerine veya video kenarlarına ilişmiş kısa yazılar dışında artık pek bir şey okunmadığını söyleyebiliriz. Nitekim ekrandan bir arama sonucu elde ettiğimiz bir bilgiyi okurken bile üstten üste okuyup göz gezdirerek direk öğrenmemiz gereken bilgi parçasına ulaşmaya çalışıyoruz. Bir yandan bunların hepsi hızlı bir enformasyon içerisinde akışta kalmanın neticeleri iken bir yandan da ağ teknolojilerinin yaratmış olduğu kültürel bir dönüşümdür. Bütün bir yazıyı okumak zaman kaybettirebilir.

Diyebiliriz ki zihnimizi sürekli olarak görüntüden görüntüye doğru odaklanmadan, durmadan gezdiriyoruz. Kitap okumak ise kendi başına büyük bir faaliyettir. Bugün gençler arasında bütün bunların ışığında kitap okuma faaliyetlerinin azaldığını söyleyebiliriz. Yaptığım çalışmada özellikle belli bir dikkat, algı, sabır gerektiren ve zihnin gelişmesine yardımcı bir durum olduğu için katılımcılara kitap okuma alışkanlıklarına dair sorular da yönelttim. Kitap okumanın, özellikle de roman okumanın empatik duyguyu geliştiren bir yönünün olduğu herkesçe bilinmektedir. Kitap okumak aynı zamanda karmaşık olan bu hayatta derinlemesine düşünmeyi, çabucak öfkelenmemeyi, dikkatimizi sabırla bir konuya vermemizi gerektiren ve belleğimizin çalışmasını sağlayan bir eylemdir. Kitap okuma alışkanlıklarına dair sorulara katılımcılar oldukça ilginç cevaplar verdi.

E isimli katılımcı *“pek kitap okumuyorum”* diye cevap vermiştir.

Kitap okumama hali dijital nesil için oldukça sıradan bir davranış, sürekli hazır, kurgulanmış görüntüleri takip ettikleri için kitap okuyacak bir zamanları da yok.

A isimli katılımcı *“genelde Manga okuyorum, çok pahalı olduğu için internetten okumayı tercih ediyorum”*.

Genç nesil arasında yaygınlaşmaya başlayan manga ve animelerle ilgili Instagram’da çok fazla hesap bulunmakta, manga okuyan gençler bu hesapları takip ettiklerini ve bu hesaplardaki kurgulanmış görüntüleri de izlediklerini belirttiler. Mangaların ve animelerin, kendi türlerine has kuralları olmakla birlikte yaratmış oldukları dünyalarda gençlere karakterlerin az cümle ve bol aksiyonla kısa zamanda bol eğlence sunduklarını da söyleyebiliriz.

C isimli katılımcı *“genelde Manga okuyorum, ama telefondan okuyorum, çok pahalılar”* şeklinde cevap vermiştir.

M isimli katılımcı *“kitap okumak çok sıkıcı bir sürü olay var, ben filim izlerken bile konuşma olunca ekranı küçültüp arkadan sahne geçene kadar başka bir şey izliyorum”* demiştir.

Filmin içinde geçen konuşmaların dahi gereksiz bulunuyor olmasını, kitap okumaya gösterilmeyen sabır ve dikkat ile eşdeğer bulduğumu söyleyebilirim. Olay örgüsünü anlamaya çalışmak yahut karakterlerin başından geçen olaylar üzerine düşünmek yerine ekranı küçültüp alttan o “sıkıcı diyalog anını” dolduracak aksiyonu bol görüntü ya da komik video izleme çabasında olmak bir hayli düşündürücü.

Z isimli katılımcı *“kitap okumaktan nefret ediyorum, Wattpad bile okumuyorum”* diye cevap vermiştir.

Burada katılımcının altını çizdiği “Wattpad bile” ifadesi çok ilginç, dijital mecralarda ve gençler tarafından yazılan bu tür, ilk yayımlanma döneminde (2015) gençler arasında çok popüler olup, zamanla bu kitapların da matbu olarak basılı halleri de yayımlanmaya başlamıştır. Wattpad kitaplarının konu olarak daha çok, kendi yaş gruplarının başından geçen aşk maceraları ya da doğa üstü hikayelerden oluşan oldukça basit bir konu yelpazesi vardır.

L isimli katılımcı “*kitap okumayı sevmiyorum. İlkokul ve ortaokulda okurdum, o zaman mecburen okutulardı*”.

Kitap okumak, gençler arasında içten gelen bir istekle değil, bir zamanlar ilk öğretim sıralarında mecburen yapılması gereken bir faaliyet gibi algılanmaktadır.

Dijital nesil, kitap okumayı çok sıkıcı ve yorucu bir iş olarak addediyor. Bunun en önemli sebeplerinden biri hiç şüphesiz kitaplarla olan temasın giderek azalması, ekranlar aracılığıyla istemedikleri kadar çok eğlencenin içine dahil olabilmeleri ve ihtiyaç duyulan her bilginin her an hazırda duruyor olması gelmektedir. Dijital Çağ’da kitaplardan öğrenilebilecek hiçbir şey kalmamıştır, gençler kitap okumanın hazzını hiç tatmadıkları için de kitap okumayı modası geçmiş, çağa uymayan bir davranış olarak görüyorlar. Sürekli hareket eden, akan görüntüler karşısında hiçbir zihinsel faaliyet göstermeden, hiç çaba harcamadan hem eğleniyor hem de akranları ile aynı şeyi yapmış oluyorlar. Kısa videolar izleyen gençlerin kırk dakikalık ders süresinde geçen konular karşısında dahi sıkılıp odaklanma problemi yaşadıklarını, dikkat sürelerinin de oldukça kısalmaya başladığını söyleyebiliriz. Genç nesil için okul oldukça gereksiz bir hal alırken, okuma yazmayı öğrendikten sonra adeta gerisi teferruat gibi görünmektedir.

Katılımcıların hiçbirinin çocukluk yıllarında okuyup etkilendiği bir kitap olmamıştır. Kitap okumanın, bir kitap kapağını açınca karşılaştıkları maceranın, yaşamın kendilerine sunduğu

Fotoğraf da tıpkı yazı gibi ilk anından itibaren bellek ile olan ilişkisinde baskın taraf, silikleşen bir anın, yüzün, olayın yeniden hatırlanışındaki referans noktası olmuştur. Dijital teknolojiler ve özellikle internet ile birlikte fotoğraf çekmenin, paylaşmanın yapısı değişmiş; geçmişten farklı olarak fotoğraf kopyalarını biriktirmek, dolaşıma sokmak ve paylaşmak eş zamanlı olarak mümkün hale gelmiştir.

Kızılderililerin fotoğraf makinesiyle karşılaştıklarında kullanmış oldukları “ruhu çalan makine” ifadesini sosyal medya uygulamalarının her geçen gün kullanım sürelerinin ve paylaşılan görüntülerin megabaytlarının arttığını ve bu fotoğrafları her konuluşunda gören zihinleri düşünecek olursak gerçekten de yitip giden ruhların olduğunu ifade etmek hiç yanlış olmayacaktır. Teknik gelişimin hızla arttığı on dokuzuncu yüzyılda fotoğrafın icadıyla beraber, alışlagelmiş toplumsal yapıların da değişim geçirdiğini söyleyebiliriz. Fotoğraf, yalnızca bir anın görüntüsünü sabitleme yetkinliğinin coşkusu değil modernleşmenin de en önemli araçlarından biri olmuştur.

İnsanlık tarihinin geldiğimiz bu noktada kültürel değerlerin bu denli hızlı dönüştüğü, değiştiği ya da geçerliliklerini yitirip yenilediği bir dönem olmamıştır. Yazılı kültürün görsel kültüre dönüştüğü bugünlerde, her ne kadar insanoğlunun yazıdan önce mağara duvarlarına yaptığı resimlerle görsel kültürün başlangıcını geriye götürülebilecek olsak ta, görsel kültür medyanın yüzyılımızdaki etkin gücü ile birleşince bambaşka bir boyuta ulaşmıştır. Medya, postmodern çağın tüm gereksinimlerine cevap verebilmek için üretmiş olduğu görsel kültür ürünleri ile kültürün biçimlenmesinde büyük öneme sahiptir. Yazının icadıyla başlayan matbaanın icadı ile saltanatını kuran yazılı kültür artık gücünü ve önemini görsel kültüre bırakmıştır.

Tavin tarafından yapılan tanımlamaya göre, “Görsel kültür, çeşitli teknolojiler tarafından üretilen görüntülerin, imgelerin insan deneyimlerini derinden etkilemesi ve çeşitli görme pratiklerine yönelen bir durum olarak nitelendirilmiştir” (Tavin’den aktaran Kazel, 2017:47). Barnard tarafından yapılan tanımlamaya göre ise görsel kültür, “görsel olan, insanlar tarafından üretilmiş, yorumlanmış ve meydana getirilmiş işlevsel, iletişimsel ve/ veya estetik amacı olan her şey” olarak tanımlamıştır” (Barnard’dan aktaran Kazel,2017:47). Görsel kültürde önemli olan dikkate alınan görselin kendisi değil, görselin birey ve toplum için ne anlamlar ürettiğidir. Günümüz dünyasında her yerde görsel imgelerle karşılaşılmaktadır ve bugünün dili görsel bir dile dönüşmüştür.

Giderek çoğalan görsel imgeler hem insanlar tarafından üretilmekte hem de insan düşüncelerini biçimlendirmektedir. Görsellik kavramının görüntü üreten sistemler ve teknolojik araçlar sayesinde sürekli değişime uğradığını görmekteyiz.

Görsel kültürün egemenliğindeki bu yeni yüzyılda imgelerin merkezde bulunduğu, bir anlamda göz merkezli toplumların oluştuğu görülmektedir. Görsel kültür toplumsal kimliği oluşturma yollarından biridir. “Günümüzde düşünce evrenimizi çepeçevre saran görüntüler, imgeler, bizimle durmadan konuşmakta ve farklı çağrışımlarla bir yargıya varmamıza ön ayak olmaktadır” (Karadağ, 2004:41). Nitekim Karadağ (2004:23)’a göre de hoşumuza giden hiçbir görüntüden kaçamamaktayız. “Doğal olarak günümüzde insanların görüntüleri gözaltında tutması gerekirken, daha çok insanlar görüntülerin egemenliği altındadır. Günümüz toplumları, gösterilen şeyler ile nesnel gerçek arasındaki bir yerde sıkışık durumda bırakılmıştır” (Karadağ, 2004:13).

Günümüzde görsellik kavramının görüntü üreten sistemler ve teknolojik araçlar sayesinde sürekli değişime uğradığı aşikar. Bunu sağlayan en etkili unsurlar medya ve ona ait teknolojilerdir. Görsel kültürün büyük ölçüde medya üretimine bağlı olduğunu da söyleyebiliriz. “Görsel kültür bir görüntüler sistemi olarak ele alınabilir. Görüntüler sisteminin içinde görsel kültürün, bir sosyal yapının görsel olarak üretildiği kurumlar, nesnelere, eylemler, değerler ve inançlar olduğu söylenebilir. Bilginin, kimliğin, inançların ve hayal gücünün oluşumu ile süregelen tarihsel ve toplumsal süreçlerle yakından ilgilidir. Kısacası, görsel kültür insanların yaşamını biçimlendiren düşünceleri ve öyküleri temsil etmesinden dolayı önemlidir” (Kazel,2017:50).

Görsel uyarıcıların egemenliğinde yaşadığımız bu çağda görsel kültür, toplumsal değişim ve dönüşümlerle etkileşim halindedir. Kültürel anlamlar üretmede, kültür içinde estetik değerlerin, cinsiyet kalıplarının belirlenme ve korunmasında görüntülerin önemi de hesaba katılmalıdır. Günümüzde görsel kültür ile ilişkili olan kültür endüstrisinin her

gün yeniden canlandığı bir ortamda bireylerin günden güne daha mutsuzlaştığını ve yalnızlaştırıldığını ve dahası bu durumun birey için işin içinden çıkılmaz bir hal aldığını söylemek mümkündür.

Bugün görüntüler ile kuşatılmış olarak yaşıyor olsak da görüntüler her yerde olmasına rağmen, gördüğümüz şeyi yansıtma ve görüntüyü görme arasında ciddi anlamda boşluklar vardır. Bakıyoruz fakat görmüyoruz, algı kapılarımızın içinden giremeyen görüntüler adeta boşlukta salınarak gözlerimizin önünden uçup gitmekte. Bugün kime sorsak en çok yaptığı şeyin ne olduğunu verdiği cevap telefona bakmak olacaktır ama geriye bir iz bırakmadan geçip giden görüntüler sadece anlık bir haz yaratıyor.

3.2. DİJİTAL ÇAĞ

İçinde bulunduğumuz çağa bilgi /enformasyon çağı dendiği gibi dijital çağ olarak da adlandırılmaktadır. Teknolojinin merkezde olduğu yaşanan teknoloji devrimi ile ivme kazanan ve hızla toplumun maddi temelini yeniden şekillendirilmeye başladığı bir yüzyıldır içinde bulunduğumuz yüzyıl. Özellikle Sovyetler Birliğinin dağılmasını takip eden yıllarda dünyanın dört bir köşesindeki ekonomilerin küresel olarak birbirine bağlanmaya ve bağımlı hale gelmeye başlamasıyla birlikte bu durum kendi kültürel kodlarını da beraberinde getirmeye başladı.

Jeykins (2016) 'a göre dijitalleştirme, görüntülerin, seslerin ve bilginin medya platformları arasında kolayca akabileceği ve farklı ortamlarda rahatça yeniden şekillenebileceği dönüşüm süreci. Dijitalleşen her şey daha akışkan ve kolay aktarılabilir bir hale geliyor. Dijitalleştirme, tüm sinyallerin bit adı verilen ve sadece sıfır ve birlerden oluşan ufak parçalara bölünmesidir. Kısaca dijitalleşme kavramı için her şeyin sayısallaşarak bilgisayarlar tarafından okunabilecek hale gelmesi diyebiliriz. “Giderek evrensel, sayısal bir dil konuşan yeni bir iletişim sistemi, hem kültürümüzün

sözcükleri, sesleri ve imgelerinin üretimini ve dağıtımını küresel olarak entegre hale getiriyor, hem de onları bireylerin kimliklerinin ve halet-i ruhiyelerinin beğenilerine uygun kılıyor. İnteraktif bilgisayar ağları, yeni iletişim biçimleri ve kanalları yaratarak, hayatı şekillendirerek, aynı zamanda hayat tarafından şekillendirilip katlanarak büyüyor. Toplumsal değişimler de teknolojik ve ekonomik dönüşümler kadar büyük” (Castells, 2005: 2-3).

Kullanıma giren kişiselleştirilmiş aygıtlar, interaktif iletişim, ağlar oluşturma, durup dinlenmeksizin yeni teknolojik atılımların peşinden koşmaya yapılan vurgular yeni enformasyon teknolojilerinin yayılmasını kolaylaştırdı. Enformasyonun tanımına baktığımızda en genel anlamda belirli ve görece dar kapsamlı bir konuya (bağlama) ilişkin, derlenmiş bilgi parçasıdır. Castelles (2005)’e göre enformasyon, örgütlenmiş ve iletilen veridir ve bilgi ile arasında bazı farklar bulunmaktadır. Özetle; enformasyon işlenmiş ve düzenlenmiş veri olmakla birlikte aynı zamanda amacına göre hazırlanmış yazılı, sözlü veya görsel bir mesajdır da denilebilir. Foucault (2000), bilgi ve iktidar arasında bir ilişki olduğundan bahseder. Bu ilişkinin hem birbirini var ettiğini hem de özneyi oluşturduğunu söyler. Dolaşım halinde bulunan bilgi, iktidarla kurmuş olduğu ilişkinin neticesinde her yeredir, bilgiyi söylem haline getirerek yayan ise öznenin kendisidir. Söylemin ise, tarihsel olarak iktidar tarafından bilginin toplumsal mekanizmalar içinde sürekli dolaşımında tutulmasıdır. “Foucault Batı düşünce tarihi içerisinde yer alan söylemlerin ve söylemsel metinlerin önemini vurgulamıştır. O tarihsel süreçte nelerin unutulup, nelerin hatırlanması gerektiğini belirleyen şeyin söylem olduğunu ifade etmiştir” (Yurdakul,2020:17).

Castells (2005)’ e göre bu çağda önemli olan ise enformasyonel kalkınmadır. Enformasyonel kalkınma ise bilgi üretme, bilgi işleme ve sembollerle iletişim teknolojisi oluşturularak gerçekleşmektedir. Endüstriyel kalkınmadan sonra bilginin üzerine bilgi gelmesi üretimin kaynağını oluşturmaktadır.

“Yeni enformasyon teknolojileri yayılır yayılmaz, başka ülkelerce, farklı kültürlerce, çeşitli örgütlerce, değişik amaçlarla benimsenir benimsenmez, bütün uygulamalar ve kullanımlarda, yeni teknolojik yenilikleri besleyen, hızı artıran, teknolojik değişimin ölçeğini genişleten, kaynaklarına çeşitlilik katan bir patlama yaşandı” (Castells,2005:7).

Castelles (2005)’in vurgu yaptığı önemli bir konuyu da teknoloji ve toplum arasındaki ilişki oluşturmaktadır. Teknoloji, kendi kültürünü, kendi dilini de yaratarak toplumların değişmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Ağ toplumu olarak adlandırdığı günümüz dünyasında tüm yapı birbiriyle bağlantılı düğümler dizisi halinde şekillenmektedir. Bu hem ekonomik üretim süreçlerini hem de iktidar ve kültürel süreçlerin işleyişini de etkilemektedir. “Enformasyon Çağı’nda kültürel ifadenin, kamuoyunun kökenlerinde yer alan yeni medyanın küresel ağında ise bu düğümler, televizyon sistemleri, eğlence stüdyoları, bilgisayar grafiği ortamları, haber ekipleri, sinyaller üreten, gönderen, alan seyyar aygıtlardır.... Ağlar sınırsız biçimde genişleyebilen, aynı iletişim kurallarının paylaşılması halinde yeni düğümlerle bütünleşen açık yapılardır (Castells,2005:622-623).”

Tüm dünyayı bir ağın parçası haline getiren ve düğümlerle bizi birbirimize bağlayan şey ise internet. “İnternet, 1960’larda, ABD Savunma Bakanlığı’nın nükleer savaşta Sovyet zaferini ya da Amerikan iletişim ağlarının çökertilmesini önlemeye yönelik bir planıyla doğdu. Sonuçta, ABD Savunma Bakanlığı’nın kurduğu ARPANET, vadesini doldurmuş bir soğuk Soğuk Savaş’ın kaygılarına bir hayli uzak düşen her türlü amaçla bireyler ve gruplar tarafından kullanılan binlerce bilgisayar ağının küresel, yatay iletişimin temelini oluşturdu” (Castells, 2005:7). İnternet, askeri destekle, bilgisayar şirketleri tarafından başlatılmış, hükümetin finanse ettiği, bilgisayar kullanıcıları ve veri bankalarını bir araya getiren bir dünya kulübü yaratmaya yönelik dünya çapında bir Amerikan girişimidir.

İnternetin tarihin en hızlı yayılma gösteren iletişim aracı olduğunu belirtilmiştir (Castells,2005). İnternetin yayılması radyonun ve televizyonun yayılmasından daha büyük bir hızla gerçekleşip dünyayı sarmıştır. İnternet tüketicileri aynı zamanda onun üreticileri konumundadır, içerik oluşturarak ağın şekillenmesine katkıda bulunuyorlar. Dolayısıyla toplumların internete farklı tarihlerde erişmelerinin dünya iletişim ve kültürünün gelecekteki şekillenmesi üzerinde etkileri olacaktır. İnternet günümüz dünyasında iletişimin belkemiği konumundadır. “Uluslararası arenadaysa, kadın haklarını, insan haklarını, çevrenin korunmasını ve siyasi demokrasiyi savunarak seslerini yükselten sınırları aşan sosyal hareketler, İnternet’i bilgi yaymak, örgütlenmek ve seferber olmak için temel bir aygıt olarak görüyorlar” (Castells,2005:483). Bilgisayar ve ağ iletişiminin kullanım alanları bütün bir toplumsal faaliyet alanlarını kaplamıştır.

Ağ toplumu, her zaman dengesini yitirmeksizin yeniliklere ulaşabilen son derece dinamik, açık bir sistemdir. Ağ toplumu, yeniliğe açık ve esnek bir toplum oluşturması sebebiyle yıkıcılığı ve yeniden yapılanmayı da beraberinde getirmiştir. Toplumsal değişimin artan hızı ile birlikte kültür ve düşünme biçimleri de değişiyor. Ağ toplumu, “yeni değerlerin, kamunun ruh halinin anında işlenmesine ayarlanmış bir politika için; uzamın yerinden edilmesini, zamanın bertaraf edilmesini amaçlayan bir toplumsal örgütlenme için çok uygun araçtır (Castells,2005:623)”.

Ağ toplumunun yaratmış olduğu toplumsal dönüşüm süreçleri toplumun teknolojik dönüşümün ötesine gitmesine de neden olur. “Kültürel ifadeler, tarihten ve coğrafyadan soyutlanır, ağırlıklı olarak, elektronik iletişim hatlarıyla aktarılır hale gelir; sonuçta dijital, görsel-işitsel hipertext’in kapsadığı kod ve değer çeşitliliği içinde izleyicilerle etkileşim içinde olan, izleyicinin de etkileşim kurduğu ağlardır bunlar (Castells,2005:630).” Bilgisayarların iş yerlerinden çıkıp evlere girmesi ve ağlar aracılığıyla iletişimin boyutunun değişmesi bizi yeni dünyaların kapılarına getirmiştir.

Elektronik ortamlar üzerine McLuhan; “teknolojinin insan duyularından herhangi bir tanesini ön plana çıkardığını ve bununla birlikte diğer duyuları zayıflattığı görüşünü savunmuştur. Gelişen bu süreçte öncelikle kişilerin kendi biyolojik uzantılarına tapınma eğilimleri gösterdiklerini, yeteri derecede ileri gidildiğinde ise insanoğlunun adeta kendi makinesinin bir yarattığı haline geldiğini ifade etmiştir” (McLuhan ve Powers, 2001:25).

Türkiye’nin de özellikle son yıllarda dijitalleştiğini söyleyebiliriz. TUİK’in yapmış olduğu “Hane Halkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, 2023” verilerine göre ülkemizde internete erişim imkanı olan hane oranı bir önceki yıla göre 1,4 oranında artarak %95,5 olmuştur. İnternet kullanım oranı 16-74 yaş grubundaki bireylerde 2022 yılında 85,0 iken 2023 yılında 87,1 olmuştur. Cinsiyet ayrımında 2023 yılında internet kullanım oranı erkeklerde 90,9 kadınlarda 83,3 olarak gözlenmiştir. Bu veriler ışığında ülkemizde de her yıl artan oranlarda internet kullanımının yaygınlaştığını söyleyebiliriz. Giderek daha çok ağa bağlanıyoruz. Bu da bir anlamda Castels’in ifade ettiği “bağ toplumundan ağ toplumuna” gidişin arttığının göstergesidir.

Dijital çağ olarak adlandırdığımız günümüz dünyası için, dijital formatlarla çalışabilen ve her türlü veriyi üretme ve elde etmeye müsait yeni medya iletişim aygıtlarının, içinde bulunulan zaman diliminde üretilen ve geçerliliği olan kültür biçimine dönüştüğünü de görmekteyiz. Dolayısıyla yeni medya iletişim teknolojileri tarafından kuşatılan bir toplumda yaşayan günümüz bireylerinin davranış ve etkileşim biçimlerini şekillendiren değerleri ve uygulamaları da dijital kültür olarak adlandırabiliriz. Dijital teknolojilerin çok yönlü olması sonucunda gündelik hayatın vazgeçilmez bir parçası olan dijitalleşme hayatı şekillendirmektedir. Diyebiliriz ki “dijital kültür, dijital teknolojinin varlığından kaynaklanmaktadır ve onun tarafından belirlenmektedir” (Gere’den aktaran Erdem,2019:538).

Dijitalleşme kendi kültürünü yaratırken kendi sanal dilini de yaratmıştır. Anlık kısa yazışmalarda artık emojiler, kelimelerin baş harfleri ya da sessiz harfleri, random gülmeler kullanılmakta, bilgisayar dünyasına ait sözcükler günlük hayatın bir parçası haline gelmektedir. “Bilgisayar, insanların bağlantısını koparmakta ve evdeki ilişkileri daha da parçalanmış hale getirmektedir” (Sanders, 1999:124). Dijital kültür içerisinde bireyler, akış içerisinde geçmişin deneyimlerinden de zaman kavramından da azade bir şekilde yaşamaktadırlar. Dijital iletişim kanallarıyla sağlanan iletişim, anlamlı ilişkilerin yerine geçerek de ilişkilerin niteliği üzerinde olumsuz etkiye sahip olmaktadır.

Günümüz toplumlarında geçerli kültür yapısı da dijitallik içine oturarak onun bir unsuru halini almakta ve yerini günbegün genişleterek sağlamlaştırmaktadır. “Dijital kültür ortamında yaşayan bireylerin bellekleri de giderek artan biçimde dijitalliğin koşullarına entegre hale gelmektedir. Çünkü burada bellekler, yeni bellek ekolojisi içinde komplike dijital medya teknolojileri aracılığıyla düzenlenmekte ve sürdürülmektedir” Hoskins’den aktaran Erdem,2019:539). “Dijital teknolojiyi kullanan bireyler artık, dokümanlar, fotoğraflar, web sayfaları, e-maili vs. içeren veri altyapılarını dijital nesnelere depolamak için oluşturmaktadır. Bu altyapıların arama, tarama yapan ve bilgiyi bulup getiren araçları da bulunmaktadır. Böylelikle interaktif medya ile birlikte her kullanıcı ya da her birey, bilgi göndererek ve bilgiye erişerek bir bellek yaratmaktadır” (Casalegno’dan aktaran Erdem,2019:539).

Dijitallik çağında veriyi kapsamlı depolama, kolayca bulup geri alma ve küresel erişim sağlayabilme özellikleri, bilginin devamlı surette uygun bir şekilde erişilebilir durumda tutulmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla dijital kültür içinde yaşam sürdürmek demek, aynı zamanda bir dijital ve sanal belleğin de hüküm sürmesi demektir. Bu yapay belleği kullanarak bilgiyi geniş ve çoklu olarak depolayıp saklama fırsatını elde eden bireyin, hatırlama mekanizmasının da yine bu mekanik belleğin çalışması üzerinden gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Birey artık, hatırlama işini bu yapay belleğe havale

edebilmektedir; bu sayede sürekli olarak her şeyi hatırlayabilme imkanı yakalamaktadır (Erdem,2019).

“Bu yeni bellek formu, bireyin fizyolojik bir unsuru değildir ve yapay bir belleği göstermektedir. Söz konusu bu yapay belleğin en karakteristik niteliği, bilgiyi geniş ve çoklu olarak depolayıp saklama imkanını sunması, bu sayede sürekli olarak her şeyi hatırlayabilmesi ve unutulmasının zor olmasıdır” (Erdem,2019: 541).

3.2.1. Ağ İletişimi

Küresel ağlar; bilgisayarlar, akıllı telefonlar ve diğer çeşitli ekranlar aracılığıyla tüm dünyayı küresel bir ağına içine çekti. Özellikle kullanılan ekranların küçülmesiyle birlikte, herkesin kolaylıkla ulaşabileceği bir hale gelmiş olması ekranları, bebeklerden yaşlılara herkesin kullanımına açık bir hale getirdi. Günümüzde insanlar sürekli olarak ekran karşısında kalarak ekran aracılığıyla bir varoluş sergilemektedirler. Ekranların tek işlevi sadece görüntüleri seyretmek değil elbette, bilgi edinmek, iletişim kurmak, etkileşimde olmayı da içinde barındırıyor. Castells (2005), yaşadığımız teknolojik dönüşümü alfabenin icadından sonra yaşanan büyük boyutlarda bir öneme sahip tarihsel bir değişiklik olarak görüyor çünkü bütün iletişim biçimleri tek bir ağ içinde bütünleşmektedir. “Tarihte ilk kez insan iletişiminin yazılı, sözlü, görsel-ışitsel biçimlerini aynı sistem içinde bütünleştiren bir hipertext ve meta bir dil oluşuyor. Metin, görüntüler ve seslerin, seçilmiş bir zaman (gerçek ya da ertelenmiş) diliminde, açık, erişimin mali bakımdan sorun olmadığı küresel bir ağ içinde çok farklı noktalardan etkileşim içinde olarak, aynı sistem içinde bütünleşme potansiyeli iletişimin karakterini tümüyle değiştirmiştir” (Castells,2005:440).

Teknolojik bu dönüşüm iletişim kültürünün de yeniden şekillenmesi yönünde bir etkiye sahiptir. Sözlü iletişimden sonra yazılı iletişim şimdi de ağ iletişimi ile beraber kültürün de değiştiğini görüyoruz. “Kültür iletişimle aktarıldığı, iletişim ile başlatıldığı

için, kültürlerin kendileri -tarihsel olarak üretilmiş inanç sistemlerimiz ve geleneklerimiz -yeni teknolojik sistemle temelden dönüşmüştür, zaman içinde daha fazla dönüşecektir” (Castells,2005:441). Yeni iletişim teknolojisi yeni medyasını da yaratmakta gecikmedi. İnternet etrafında gelişen iletişim ağlarından yeni bir medya “sosyal medya” doğdu.

Toplumların sosyal medya ile beraber ekran ile olan etkileşimi de artmaya başladı. Günümüzde akıllı telefonların insan bedeninin bir çeşit uzvu olarak değerlendirildiğini görmekteyiz. Akıllı telefonlar her an elimizde ya da elimizin uzanabileceği bir noktada yer alıyor. “Ekran teknolojilerinin, etki alanlarını genişletmesinin toplumsal, sosyal ve kültür etkileri bulunur. Bu etkilerden biri de bellek üzerindeki olumsuz etkisidir. Birçok işlevi bir arada yapma durumunu içeren ve ekrandaki görüntülerin yakın/uzakdaymış, -mış gibi hissedilmesine yol açan yakınsama kültürü de belleğin olumsuz etkilenmesinin nedenlerinden biridir” (Eyrek,2019:iii).

Ekranların bellek üzerindeki olumsuz etkilerinin başında ise dikkat aralığının gittikçe daralmaya başlamasını sayabiliriz. Hari (2023)’ye göre tüm veriler herhangi bir konuya zamanla gitgide daha az odaklandığımızı işaret ediyor. “Sistemin içine ne kadar çok enformasyon pompalarsanız, o insanların o enformasyonun tek bir parçasına odaklanabilecekleri zaman da o kadar azalıyor. Enformasyon hacmindeki artış dünyanın hızlandığı hissini doğuruyor” (Hari,2023:39). Hızın artması anlayışın azalması anlamına geliyor da diyebiliriz.

Süratin insana kendini çok iyi hissettiren bir tarafı var. “Bütün dünyayla bağlantı içinde olduğunuzu, herhangi bir konuda olup biten her şeyi öğrenebileceğinizi hissediyorsunuz. Maruz kaldığımız enformasyon miktarında ve bu enformasyonun geliş hızında meydana gelen muazzam artışın bedeli ise yorgunluk oluyor” (Hari,2023:40). Bir bilgiyi özümsemek onu anlamak için üzerine derinlemesine düşünmek gerekir. Derinlemesine düşünmek için gerekli olan şey ise zaman ve enerji.

Yaşadığımız bu hız ise dikkat kaynaklarımızda bir tükenmeye sebebiyet veriyor. Bakışlarımız, sürekli akan görüntülerde bir şeye odaklanamadan bir şey üstünde kalamadan dikkatimizi veremediğinden sadece görüntülerin akışını seyrediyor. Bir işten bir işe geçerken de bir görüntüden bir başka görüntüye geçerken de baktığımız şeylerin, gördüklerimizin bir hatıraya ya da deneyime dönüşmesi için gereken zihinsel alan ve enerji hiçbir zaman tam olarak sağlanamadığından hatırlama ve öğrenme ediminin de azaldığını söyleyebiliriz.

Yavaşlık ile anımsama hız ile unutma arasında gizli bir ilişki olduğunu söyleyen Kundera (2010)'ya göre, yavaşlığın derecesi anının yoğunluğu ile doğru orantılıdır, hızın derecesi unutmanın yoğunluğuyla doğru orantılıdır. Dolayısıyla yavaşlık dikkat becerisini geliştirirken hız ise dikkat becerisini zedeliyor diyebiliriz. Teknolojinin ise her daim insan üzerinde yaratmış olduğu bir hızdan söz edebiliriz. Bugün şehirlerde yaşayan insanlar geçmişe nazaran sokaklarda daha hızlı bir şekilde hareket etmektedirler nitekim teknoloji devrimi yaşamları hızlandırdığı gibi mekanların da hızlanmasına neden olmuştur.

3.2.2. Dijital Çağda Tarihsel ve Mekansal Bellek

Bir toplum içinde yaşayan birey yaşadığı toplumun kültürel öğelerini, değer yargılarını, yaşadığı toplumun tarihini, duyuları ve algıları doğrultusunda hayat deneyimi sırasında öğrenir. Bireysel farklılıkları göz önünde tutacak olursak her bireyin ilgisi, duyusu, algısı ve yeteneği birbirinden farklıdır. Bugün tarih dediğimizde ve tarih bilincine sahip gençler dediğimizde; bugünü algılayabilen, geçmişin yorumunu yapabilen ve gelecek beklentileri arasında oluşturulan ilişkilerin paralelinde yaşamın yönlendirilmesi olarak düşünülmektedir. Tarih, geçmişin yorumları, günün algılanması ve geleceğe ilişkin beklentiler arasında karmaşık bağlantılar kurmaktır. Carr (2018)'a göre tarih geçmiş ile bugün arasında bitmeyen bir diyalogdur. Tarih bir nevi geçmişin bilgisini bugüne taşıyabilmek bugünden geleceği yordayabilmek, bugünde geçmişten

geleceğe uzanan değişme içinde geleceğe yönelebilmektir. “Dünyada ve toplumumuzda bireylerin tarih bilincine sahip olmalarına genellikle olumlu bir değer yüklüyoruz. Dolayısıyla yetişmekte olan gençlerin tarih bilincine sahip olmasını istiyoruz” (Tekeli,1998:29). Elbette tarih bilincine sahip gençler yetiştirmek bir nevi onları yaşamları boyunca olaylar karşısında vaziyet alışlarını ve eylemlerini olumlu yönde etkileyecektir. Nitekim tarih bilincinin toplumca ve örgün eğitim kurumları aracılığıyla belli bir anlayış çerçevesinde verildiğini de kabul etmemiz lazım.

Modernizm ilerlemeci bakış açısıyla geleceğe yönelimli bir tarih bilincinden söz ederken günümüz dünyasında şimdiki zamana, anlık olana duygusal yönelimlerle bağlı bir yaşamda geçmişle ilişki kurma ve geleceğe yer verme zorunluluğu ortadan kaybolmuştur. “Modernite sonrası dünyada tarih bilincini büyük ölçüde anlamsız kılan sav zamanın çöktüğü iddiasıdır” (Tekeli,1998:33). Bilgisayarlar ve haberleşme ağlarının gelişmesiyle beraber artık zaman ve mekan sınırlaması ortadan kalmış, ekran karşısında bireyler herhangi bir zaman ya da herhangi bir mekan evreninde yaşayarak kendilerini işleyen zamanın dışına çıkarmaya başlamışlardır. Aslın bu Castells (2005) ‘in zamansız zaman olarak adlandırdığı durumdur. Ağ toplumunun mekanı bir akımlar mekanı haline getirerek, olayların sıralanmasını yok etmesi ve tüm olayları eş zamanlı kılması olarak açıklar zamansız zamanı Castells (2005).

Bugünün dijital gençlerine baktığımızda onları geçmişle bağı kopmuş tarihi çok uzaklarda yaşanmış karmaşık olaylar dizisi olarak algıladıklarını ve tarihin bugüne ya da geleceğe dair bir etkisi yokmuş gibi düşündüklerini görmekteyiz. Bilgiye kolayca erişebilmek de gençleri kolaycı bir tutum içine alarak onları karmaşık olan geçmişin bilgisinden uzak tutmaktadır. Merak ettikleri her şeyi ya da cevapları kolayca öğrenebilecekleri için bir şeyleri öğrenmenin çabasına ve zahmetine girmeden ihtiyaç duyulan bilgiyi ekrandan alarak uzaklaştıklarını da söyleyebiliriz. Hiçbir derin düşünmeye, özümsemeye ve yorumlamaya gerek duyulmayan tarihsel bilgi, anında yine

kendini tarihin tozlu derinliklerinde bulmaktadır. Katılımcılara tarihe, geçmişin bilgisine dair bir meraklarının, ilgilerinin olup olmadığına dair sorular da yönelttim.

E isimli katılımcı: *“Osmanlı tarihi çok karışık, çok fazla olay var, o yüzden ilgimi çekmiyor. Çok eskiden yaşanmış şeyler”* şeklinde bir cevap vererek Osmanlı tarihine ilgisinin olmadığını belirtmiştir.

A isimli katılımcı: *“tarihi seviyorum ama hafızam çok kötü hemen unutuyorum, aklımda kalmıyor çoğu şey”* demiştir.

Tarihi bilmek isteseler bile özellikle merak ettikleri konuları bile internetten okuduktan hemen sonra unuttuklarını görmekteyiz. Aslında burada kötü olan hafızalar değil, öğrenilen bilginin zahmetsiz bir şekilde her daim avucumuzun içinde duruyor olması.

Y isimli katılımcı: *“tarihe gram ilgim yok. O yüzden sayısalı seçtim”* diyerek tarihle hiçbir bağının olmadığını vurgulamıştır.

Gençlerin özellikle kız öğrencilerin tarihe karşı ilgili olmadıklarını söyleyebilirim. Tarihi sıkıcı ve hiç bitmeyen birtakım olaylar dizisi olarak görüyorlar.

Z isimli katılımcı: *“tarihe ilgi duymuyorum. Herkesin tarih bilmesi gerektiğini düşünüyorum, insanlar nerden geldiğini nasıl yaşadığını bilmeli, ama benim ilgimi çekmiyor”* şeklinde cevap vermiştir.

Herkesin bilmesi gereken en temel tarih konuları olduğunu düşünseler bile sıra kendilerine geldiğinde ilgi alanlarına girmediği için tarih öğrenmekten imtina ediyorlar.

L isimli katılımcı: *“tarih sevmiyorum. Müze gezmeyi severim, özellikle saraylardaki eski eşyaları seviyorum, çok güzeller”* diye cevap vererek özellikle gösterişli şeylerden hoşlandığını ifade etmiştir.

K isimli katılımcı: *“tarih derslerini sevmiyorum, ben entrikalı şeyler seviyorum. Diriliş Ertuğrul izlemeyi severdim eskiden, aksiyon sahneleri için. Diğer geçmiş olaylar ilgimi çekmiyor. Yalnızca Atatürk bu ülkeyi nasıl kurdu, nasıl kurtardı onu merak ediyorum”* şeklinde bir cevap vermiş. Tarihin neden sonuç ilişkilerinin ötesinde entrikasının daha ilgi uyandırıcı olduğunu belirtmiştir.

Son on beş yılda ülkemizde Osmanlı Tarihinin çeşitli dönemlerini konu alan tarihi diziler hem gençler hem de yetişkinler tarafından epey ilgiyle izleniyor. Gençlerin ilgisini çeken dizilerin özellikle aksiyon ve savaş sahneleri izlenme sebeplerini oluştururken yetişkinlerin izlediği dizilerde entrikaların ve kostümlerin izlenme sebeplerini oluşturduğu görülmektedir. Diziler aracılığıyla tarihe olan ilginin artmış olduğu söylene bile aslında artan sadece medyanın yaratmışmış olduğu tüketim kültürüdür.

N isimli katılımcı: *“tarihe çok ilğim yok. Osmanlı nasıl kurulmuş ilgilenmiyorum. Savaşlar, devletler ilgimi çekmiyor. İnsanın uygarlık sürecini merak ediyorum”* demiştir.

Uygarlık tarihi olarak anılan süreç de elbette ki iktisadi faaliyetlerden, bilimsel gelişmelerden, devletler arasında yaşanan ilişkilerden bağımsız olarak düşünölemeyecek bir süreçtir. Son yıllarda özellikle gençler yakın dönemde yaşanan tarihi konulara daha çok ilgi duyduklarını belirtiyorlar. Özellikle I. Dünya savaşı ve II. Dünya Savaşı'nın ilgilerini çektiğini söylerken diğer yaşanan olayların çok eskide kaldığını artık bir önemlerinin olmadığını söylüyorlar.

Tarih ve coğrafya eğitimi özellikle on dokuzuncu yüzyılda ulus devlet inşasında bireylere hem ulusalcı ideolojilerin yerleştirilmesi hem de ulusal kimliğin oluşturulması maksadıyla müfredatlara girerek kurumsallaştırılmıştır. İkinci Dünya savaşı sonrasında ise tüm dünyada tarih öğretiminden gençlere barışçı bir tarih bilinci verilmeye

çalışıldığını görmekteyiz. Tekeli (1998)'ye göre modern toplum tarih öğretimini kendi toplumsal mühendislik yaklaşımının temel araçlarından biri olarak görmektedir. “Tarih bilinci olan gençlerin davranışlarının ve eylemlerinin daha barışçı ve daha iyi bir toplumun oluşmasına katkıda bulunacağına inanılmaktadır. Bu gençlerin hak ve sorumluluklarına sahip çıkan kimlikli yurttaşlar olacakları beklenmektedir” (Tekeli, 1998: 15). Günümüz dünyasında ise tarih dersleri gençlerin ilgisini hiç çekmiyor. Tarih çok uzak geçmişte yaşanmış ve şimdiyle hiçbir bağı olmayan karmaşık savaşlar tarihi olarak algılanıyor. Dijital çağda gündem o kadar hızlı bir şekilde değişiyor ki durup dinlenmeden, arkaya bakmadan, geçmişe takılmadan ilerleyebilmek için tarihi hiç düşünmemek en kolayı olarak görülüyor.

İnsanların kişiliğinin oluşmasında bilincin önemli bir yeri olduğunu biliyoruz. Bilinç kavramını insanın belli bir anda farkında olduğu duygu ve düşüncelerini ifade etmek için kullanabiliriz. Dış dünyadan gelen dürtü ve uyarıların nasıl yorumlanacağını ve bunların nasıl saklanacağını ya da kaydedileceğini belirleyen mekanizma da bilinçtir. Dolayısıyla bilinç, farkında olmaktır da diyebiliriz. Bireyin yaşamını devam ettirirken varoluşunu anlamlı kılmak, yaşadığı dünyayı, mensubu olduğu toplumu anlayabilmek için ise tarihsel bir bilince de sahip olması gerekir

“Bir bireyin tarih bilinci dediğimizde, öncelikle, o bireyin ister sosyalleşmesinin ister kendi yaşam deneyinin etkisiyle, tarihin farkında olması anlaşılmalıdır” (Tekeli,1998:23). Bireyin, kendisinin de içinde olduğu bir toplumun parçası olduğunu, toplumun bir kültürü, kuralları ve tarihinin olduğunu yaşayarak öğrenmesi olarak da tanımlayabileceğimiz sosyalleşme süreci bireyin aidiyet duygusunu geliştirerek farklılıkları anladığı bir süreçtir aynı zamanda. Birey içinde yaşadığı toplumun kültürünü ve tarihini öğrenmeye başladığı ilk günlerde bunu farkında olarak bir bilinç haliyle yapmaya başlamasa da eğitim ve öğretim sürecine dahil olmasıyla beraber yaşamış olduğu deneyim ve sosyalleşme onun tarihi bilincini de ileri yönlü bir hareketle

artıracaktır. Bireylerin bilgi, değerler ve ideolojik yönelimleri hesaba katıldığında sosyalizasyon sürecinde bireysel farklılıklarla etkileşimli bir tarih bilincinin oluşması gerektiğini de söyleyebiliriz.

“Bilincin farkında olduğu tarih, geçmişin yorumlarının, güncele ilişkin algılamaların ve geleceğe ait beklentilerin karmaşık bir ilintilendirilmesidir. Böyle olunca tarih zihni bir kurgu olmaktadır. Bu kurgu, anlatısal bir yapıda, geçmişi anlamlandırarak, geçmişten geleceğe uzanan değişme içinde, insanın yaşamına yön vermektedir. Tarih bilinci bu kurguya ilişkin bir bilinçtir, bir farkında değildir” (Tekeli.1998:23).

Tarih de tıpkı bellek gibi zaman ve mekan olmaksızın düşünülemez, bilincimizde sahip olduğumuz zaman ve mekan bilgisini yaşam deneyimlerimiz sırasında çocukluğumuzdan itibaren öğrenmeye başlarız. Tüm insan faaliyetlerinin mekan ve zaman içinde gerçekleştiğini düşünenecek olursak yaşam deneyimlerimizin yarattığı bilinçlenme süreci de yine aynı zaman ve mekan içerisinde gerçekleşmektedir. Nora (2022)'nın geliştirdiği kavram olan hafıza mekanları tarihin içinde mayalandığı bellek mekanlarıdır. Geçmişten gelen duygusunun süreklilik hissiyatı ancak mekan ile sağlanabilmektedir. Mekân, sadece bireylerin değil, aynı zamanda toplumların belleğinde yer eden yaşanmışlıkları ve anıları içinde barındıran en önemli unsurlardan birisidir. Bir yandan geçmişe ait bilginin kendisi iken diğer yandan da bu bilginin depolandığı yerdir. Özellikle kentsel belleğin oluşmasında kamusal alanlar geçmiş, bugün ve yarın arasında önemli bir bağ işlevi görerek etkin bir rol oynamaktadır.

“Bellek mekânları gündelik hayat içinde hatırlama nesnesi olarak pek dikkat çekmez ve gündelik rutin içerisinde pek fark edilmezler. Sessiz ve dikkat çekmeyecek biçimde yaşanmışlık ve anılar biriktirmeye devam ederler. Önemli günlerde, toplumsal kutlama ya da anmalarda ön plana çıkan bellek mekânları bu yoğun kullanım süreci bitince yeniden gündelik rutine dönerek yaşamın olağan bir parçası olmaya devam

ederler” (Sarıkaya,2023:333). Bellek mekânları, barındırdıkları anılar ve geçmiş yaşanmışlıklar açısından önemli kamusal mekânlardır. Toplumun ortak hafızası bu mekânlarda saklanır ve hatırlanmak, geri çağrılmak üzere burada muhafaza edilir. Bellek mekânlarının kısmen ya da tamamen ortadan kaldırılması, toplumsal belleğe zarar verecek bir eylemdir. Bugün şehirlerimize baktığımızda bellek mekanları olarak niteleyebileceğimiz yapıların artık yanlış şehircilik politikaları ve nerdeyse gökyüzünü kaplayacak olan devasa ışıklı reklam panoları neticesinde görülemediğini ya da yanlış restorasyon çalışmaları sonucu tarihi dokusunun yok olduğunu söyleyebiliriz. Bazı bellek mekanlarının örneğin meydanların, sokakların isimlerinin değiştirildiğini görmekteyiz. Kentin hafızası diyebileceğimiz müzelerin ise şehrin sakini olan gençler tarafından zorunlu olmadıkça ziyaret edilmediğini söyleyebiliriz.

E isimli katılımcı: *“Topkapı Sarayı’na hiç gitmedim. Ayasofya’ya bir kez gittim babamla namaz kıldık, Sultan Ahmet meydanında yürüdüm, Sultan Ahmet Camisine gittim ama meydanda ne vardı, cami nasıldı hatırlamıyorum”* şeklinde cevap vermiş, gezdiği yürüdüğü tarihsel mekana dair bir şey hatırlamadığını ifade etmiştir.

A isimli katılımcı: *“Topkapı Sarayı’na hiç gitmedim. Yerebatan sarnıcına gitmiştim, su ve sütunlar vardı”* diye cevap vermiş, tarihi mekanları sevse de ziyaret etmemiştir.

C isimli katılımcı: *“Kız Kulesine gitmiştim ben çocukken, ama içini filan hatırlamıyorum, sadece ailecek gittiğimizi biliyorum”* şeklinde cevap vermiş şehirde yer alan farklı bir tarihi mekana gitmediğini belirtmiştir.

L isimli katılımcı: *“Beylerbeyi Sarayı’na gittim. İnsanların yaşadığı yerler, onların eşyaları ilgimi çok çekiyor. Eski, antika, güzel eşyalarla dolu bir yerd”* şeklinde cevap vermiştir.

Sürekli akıp giden zamanın içerisinde şimdiye ayrılan küçük bir parça içerisinde geçmişini ya da geleceğini tasavvur edebilmek için zamanın farkında olan bir bilince sahip olmak gerekir. Gençler İstanbul'da yaşam sürdürmelerine tarihi mirası yüksek bir semt olan Üsküdar'da oturmalarına rağmen önünden bir telaş geçip gittikleri tarihi mekanların farkında olmadıkları gibi ziyaret amacıyla gitmiş oldukları az sayıdaki tarihsel mekandan da geriye hafızalarında bir şey kalmamaktadır.

“Geçmiş, olayları şimdi hatırlanan bir yaşam deneyidir. Neyin hatırlandığı ise büyük ölçüde şimdi hatırlanan bir yaşam deneyidir. Gelecek ise şimdinin beklentisidir. Toplumun gelişiminin hızlanması ise, geçmişin deneyimiyle geleceğin beklentisi arasındaki uzaklığın sürekli olarak artışıyla gerçekleşmektedir” (Tekeli,1998:18). Günümüzde gençlerin yaşam pratiklerine ve yaşamı algılayışlarına baktığımızda gençler için geçmiş-şimdi-gelecek şeklinde bir yapıya sahip olan antropomorf zaman kavramının değiştiğini görmekteyiz. Gençler için geçerli olan zaman kavramına baktığımızda yaşanan şimdiki zaman ve gelecek zamana aktardıkları hazlarının arasında sıkışmış bir zaman algısının olduğunu söyleyebiliriz.

Yaptığım çalışmada on iki yıllık eğitim sürecinin sonunda olan gençlere tarih bilincinin, zaman ve mekana dönük farkındalıklarının, yaşamış oldukları şehrin sahip olduğu kültürel mirasın ne denli bilincinde olduklarını, bu bilgilerin belleklerinde ne kadar bir yere sahip olduğunu görmek için Türk Tarihinin önemli olaylarına, tarihsel dönüşüm süreçlerine, şehrin tarihsel dokusuna ve mekansal belleğe ilişkin sahip oldukları bilgiyi değerlendirebilmek adına küçük bir anket çalışması yaptım.

Bugün internette milyonlarca tarih videosu, tarih blogu, tarih podcasti, tarih sosyal medya hesabı ve tarihsel olarak bilgilendirici haber makalesi dikkatimizi çekmek için adeta bir yarış içinde, ticari ve siyasi gündemleri destekliyor ve geçmiş hakkında bildiklerimizi aktif olarak yeniden şekillendiriyor. Bazıları doğru bazıları değil bazıları profesyonel tarihçiler tarafından oluşturuluyor ve bilim dünyasından besleniyor;

diğerleri ise gazeteciler, tarih meraklıları, gençler, amatörler, komplo teorisyenleri tarafından üretiliyor.

Bugünün lise öğrencileri merak ettikleri bir konu başlığını YouTube üzerinden izlemeye/öğrenmeye başladıklarında tercih ettikleri video türü animasyonla hazırlanmış, içinde bol miktarda argonun ve küfrün yer aldığı, hızlandırılmış videolar olmakta. Onlar için akademisyenler tarafından hazırlanmış bir tarih videosu izlemek bile oldukça sıkıcı bir iş olarak görülmektedir. Animasyon videosundan geriye kalan tarih bilgisi ise kimin kimi tokatladığı yönünde olmaktadır. Dolayısıyla da öğrencilerin tarih hakkındaki bilgileri sosyal medya üzerinden izlemiş oldukları kısa videolardan ileri gidememektedir. “E-tarih, karmaşık sorulara ve olgulara hızlı ve tatmin edici cevaplar vaat ederek, fikirlerin şekillendirilebileceği ve sloganların yaratılabileceği kaynak materyaller sağlar. Öncelik verdiğimiz tarih, geçmişin karmaşıklığını titizlik ve sadakatle deşifre eden değil, belirli bir anda dikkatimizi çekmeyi en iyi başaran tarih haline geliyor” (Steinhauer,2024:22).

Sosyal medya ve internet, tarih öğrenmenin yeni biçimlerinin yaratılmasına neden olmuştur fakat bu durum özellikle lise öğrencilerinin okulda öğrendikleri tarih derslerini oldukça sıkıcı bulmalarına da neden olmaktadır. Sosyal medya üzerinden öğrenilmeye çalışılan tarih dağınık bilgi parçalarından oluşan ders kitabının, müfredatın doğrusal kronolojisine ve bilimsel otoritesine bağlı değildir. Sosyal medyada bulunan tarih içerikleri daha ziyade dikkat çekici, tartışmalı, sıra dışı, şaşırtıcı, keşfedilmemiş konular üzerinedir. Bu içerikler kullanıcı merkezli, ticari motivasyonlu olarak tasarlandıkları için anında tatmin edici ve dışsal olarak değerlidir. “İnternet 2.0 mantığına göre, hiçbir kavram yalnızca kendi içsel değeri nedeniyle yükselmez. Bir içeriğin doğruluğu ya da gerçekliği ne olursa olsun, sonuçta değerini etkileşime giren ya da içeriği oylayan tüketicilerin sayısı belirler” (Steinhauer,2024:43). Bu sayede bir içerik çevrimiçi ortamda görünür hale gelir ve kamusal olarak değerli bilgi konumuna

erişerek kabul görür. Halbuki tarih eğitiminin modern dünyada amacı; eğitim, demokrasi, insan hakları ve sosyal adalet gibi büyük kavramların yerleştirilmesini sağlamaktır dolayısıyla geçmişte ne olduğunun mümkün olduğunca doğru anlaşılması ve aktarılması da o denli önem arz etmektedir.

Katılımcıların genel tarih bilgisine dair sormuş olduğum soruları istatistiksel olarak değerlendirdim.

Osmanlı Devleti'nin kurucusu kimdir?

Osman Bey	%50
Bilmiyorum	%50

Kurucusunun ismiyle anılan bir devletin kurucusunun kim olduğu bilgisinin eğitim öğretim çağında olan genç nesil tarafından oldukça düşük bir oranda bilinmiştir.

İstanbul'u kim fethetmiştir?

Fatih Sultan Mehmet	%100
Bilmiyorum	%0

Herkesin bildiği tek husus İstanbul'un Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilmiş olduğudur.

Türkler Anadolu'ya ne zaman girdi/yerleşmeye başladı?

1071 Malazgirt	%20
Bilmiyorum	%80

En çok ezbere söylenen bilgilerin başında geldiğini düşündüğüm Türklerin Anadolu'ya ne zaman/hangi savaş ile yerleşmeye başladıkları bilgisinin belleklerde artık neredeyse hiç yer almaması gençlerin bilgiye verdikleri önemin de bir göstergesi olduğunu düşünüyorum.

Türkler İslamiyet öncesi hangi dine inanıyorlardı?

Gök Tengri	%30
Bilmiyorum	%70

Türklerin ana yurdu olarak anılan Orta Asya'nın farklı bir kültürü, inancı ve yaşam biçimi vardır. 12 yıllık zorunlu sarmal eğitim içerisinde sürekli anlatılan Orta Asya Türk tarihi konusu gençlerin belleklerinde yer bulamamıştır.

Cumhuriyet ne zaman ilan edildi?

29 Ekim 1929	%40
Bilmiyorum	%60

Cumhuriyet'in ilanı yeni bir devletin ortaya çıkışının ve yönetim biçiminin ne olduğunun en somut göstergesidir. Türk devrim tarihinin ve devletimizin temel düşüncesini oluşturmaktadır. Devletimizin isminde yer alan cumhuriyet ifadesi ve her yıl kutlanan Cumhuriyet Bayramı ile anılan günün büyük bir oranda bilinmediğini görüyoruz.

TBMM ne zaman açıldı?

23 Nisan 1920	%25
Bilmiyorum	%75

Araştırma grubumu oluşturan 12.sınıf öğrencileri bu yıl üniversite sınavına girecek olmalarına rağmen bilmeleri gereken en temel tarihsel bilgilere sahip değillerdir. Öğrencilerin hepsinin ortak olarak bildiği Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethettiği bilgisi oldu. Kurucusunun adı ile anılan Osmanlı Devleti'nin kurucusunun isminin söylenememesi istenildiğinde internetten ulaşılabilecek bilgilerin başında geliyor sanırım.

Ulusal bayramlar, özellikle son yıllarda bir yüzyıllık süreyi geride bıraktığı için çok daha önemle ve görkemli kutlamalara sahne olurken öğrencilerin bu soruları çok düşük bir oranla biliyor olmaları da çok düşündürücü. Halbuki tam Cumhuriyet Bayramı kutlamaları öncesinde bir grupta görüşme yapmıştım, iki gün sonra yapılacak kutlamanın ne amaçla yapıldığının ve tarihsel öneminin farkında olmadıklarını gördüm. Ülkemizde ve tüm dünyada kutlanan ulusal bayramların en önemli amaçlarından biri ulus birliği düşüncesini kazandırmak iken diğer bir amacı da tarihle beraber kültürel bellek aktarımının gerçekleşmesini sağlamaktır. On iki yıllık eğitim öğretim hayatında kutlanan cumhuriyet bayramları ve ulusal egemenlik bayramlarının geride tarihsel önemde bir iz bırakmamış olması her şeyin yaşadığımız yoğun enformasyon bombardımanı içerisinde gündelik hayatın içerisinde kaybolduğunun en önemli göstergesi. Artık hiçbir şey unutulmaması gereken bir öneme sahip değildir. Öğrenciler özellikle ödev sunumlarında ya da sınav öncesi çalışırken unutmamak için ezber yaptıklarını, sınavlardan sonra ise geriye belleklerinde kalan bir bilgiye ulaşamadıklarını fark ettiler.

Z isimli katılımcı: *“benim tarih notlarım hep yüksektir aslında”* diyerek sınav süresince belleğinde tuttuğu bilgilerin daha sonra orda olmamasına çok şaşırıldı.

Diyebiliriz ki “Google etkisi” bellekte tutulacak bilgilerin de neler olması gerektiğine bir anlamda karar veriyor. Bir tuşun ucunda yer alan bilgilerin hiçbir kıymeti kalmamıştır. Eski zamanlarda kullanılan “ansiklopedi gibidir”, “sözlük gibidir” dediğimiz genel kültürü yüksek “malumatfuruş” insanların da modası geçmektedir.

3.2.3. Dijital Çağda Aile

Aile, bireyin yaşamını inşa etmeye başladığı, toplumsal değerleri öğrendiği, toplumsallaşma sürecinin de başladığı ilk öğrenme merkezidir. Aile birey için doğmuş olduğu toplumun kültürel değerlerinin öğrenildiği iyi, doğru, kötü, yanlış gibi temel kavramların ve inançların referans noktası olan bir yerdir. Aile elbette, içinde bulunduğu topluluğun ayrılmaz bir parçası olarak onun dünya görüşünü ve değer yargılarını yansıtır (Kağıtçıbaşı, 1984). “Bireyin toplumla bütünleşmesini sağlayan bilginin üretimi, aktarımı ve yayılımında ailenin etkisinin büyük önem taşıdığını belirtmek gerekir. Bu çerçevede, özellikle aile ilişkileri ve iletişimi, aile bağlarının gücü, nesiller arası etkileşim, sosyal sermaye ve sosyalleşme gibi konular öne çıkmakta, sağlıklı birey, sağlıklı toplum yaklaşımında “bir öğrenme merkezi olarak aile” kilit bir konuma sahip olmaktadır. Aile öğrenme, kişilik gelişimi ve sosyalizasyon üzerinde önemli etkilere sahip olan, toplumun en küçük birimidir” (Aydın, Hafızoğlu, Odabaşı,2024:15). Birey, anlam üreten ve doğumundan itibaren anlam arayışı güdüsüne sahip bir varlık olarak, karşılaştığı olayları ve yeni durumları, onlarla etkileşimde bulunduğu, başkalarıyla ilişkilendirdiği düzeyde veya geçmiş deneyimleri ışığında değerlendirerek anlamlandırır.

Çağımız koşullarında, iletişim kanallarındaki hızlı teknolojik gelişme, sınır tanımadan her topluma topluluğa girebilmekte isteyerek ya da istemeyerek de olsa değişime neden olmaktadır. Dijital devrim olarak adlandırdığımız bu değişim dalgasından aileler, aile içi iletişim ve aile bireylerinin birbirlerine karşı olan tutumları da etkilenmektedir. Zamanımızın gençleri ve çocukları, ebeveynlerinden oldukça farklı teknolojik değerler sistemi ile yetişmeye başlamıştır. Bugün ortalama bir çocuk 6 yaşına geldiğinde dijital teknolojiye de büyük oranda hakim bir hale geliyor. Dijital çağda büyüyen gençlerin iletişim alışkanlıkları önceki nesillere göre radikal bir farklılık gösteriyor. Dijital araçlara erişim ve dijital araçların gündelik hayatın bir parçası haline

gelmiş olması da bu farklılığın en önemli sebeplerinden birini oluşturmaktadır. İletişimin doğası, kapsamı ve işleyişi her gün gelişen teknoloji ile beraber büyük bir şekilde değişmekte. Bu bakımdan teknoloji, daha önce hiç olmadığı kadar, insanlığı aynı anda hem birleştiren hem de ayırıştıran bir işlev görüyor.

Yirmi birinci yüzyılda her şeyin baş döndürücü bir hızla cereyan etmesi sonucu toplumsal değişimin ritmi de çok değişmiştir. Teknoloji ile beraber her şeyin değişimi hızlandı tüm insanlık değişimin hızıyla birlikte yaşamın kendisini unutmaya başladı. Dijital çağda başlayan büyük değişimler aileyi de dönüştürmüştür. Aile içerisindeki bireylerin ilişkileri, sorumlulukları, aralarındaki iletişim ve birbirlerine duydukları ihtiyaç da bu değişimden etkilenmektedir. Geleneksel aileler yirminci yüzyılın sonuna doğru ülkemizde çözülmeye başlamışken yirmi birinci yüzyıla gelindiğinde çekirdek ailelerin de kendi içinde dönüşümler ve kopuşlar yaşamaya başladığına tanık olmaktadır. Özellikle tek kişilik ekranlara bakarak yaşayan gençlerin aile büyüklerinin bilgisine, deneyimine ve ilgisine başvurmadıklarını görmekteyiz.

Günümüz ebeveynlerinin çocukluk çağlarından itibaren bugün kullanılan dijital araçlara ve onlara erişim imkânlarına sahip olmadıklarını biliyoruz. Bugünün ebeveynleri teknolojinin göçmenleri konumundayken bugünün gençleri teknolojinin içine doğan onu kullanan yerli nesli oluşturmaktadır. Marc Prensky tarafından tanımlanan “dijital yerlilik, teknoloji ile doğar doğmaz tanışan, internetin kurdu olarak yetişen, bilgisayar ve teknolojilerini anadili gibi bilen yöneten ve kullanan bir sınıftır. Çevrimiçi sosyal ağları hayatının merkezine oturtmuş, işlerini internetin ve teknolojinin getirdiği basit yöntemlerle halleden, bazı insanların anlamakta güçlük çektiği terimler kullanan, yani çağımıza doğmuş neslin her bir bireyine denir”. Bilgiye hızlı erişmek isteyen dijital yerlilerin, özellikle içinde eğlence barındıran görsel öğelerin yoğunlukta olduğu ortamları tercih ettikleri, ağ üzerinde aynı anda birden fazla konu ile ilgilenmek istedikleri için tek bir konuya odaklanmakta sıkıntı yaşadıkları ifade edilmektedir.

Dijital göçmenlik ise yine Prensky tarafından, internet ve web ile yirmili yaş ve sonrasında tanışan, dijital araçların kullanımı konusunda uyum sorunu yaşayan, teknoloji tabanlı öğrenmede güçlük çeken ve teknoloji okuryazarlığı dijital yerlilere oranla daha düşük olan bireyler için kullanılmaktadır. Ebeveynlerin büyük bir kısmının teknolojiyi kullanma konusunda ve dijitalleşmeyle ilgili olarak kendi çocuklarına bu konuda temel referanslar ve dayanaklar oluşturamadığını görmekteyiz. Ebeveynler, aileleri için iyi bir dijital rehberlik ve destek sağlamaktan yoksundur. Aile üyelerinin şimdiye değin benzeri yaşanmamış bir nesiller arası iletişim, bilinç ve tutum farklılığıyla karşı karşıya kaldığı ve bu konuda kendilerini çaresiz hissettiğini görmekteyiz. Bu durum ebeveynler açısından ciddi bir “bocalamayı” beraberinde getirmektedir (Aydın, Hafizoğlu, Odabaşı,2024)

Katılımcılarla yapmış olduğum görüşmelerde hemen hepsinin 13 yaşına geldiklerinde kişisel akıllı bir telefona sahip olduğunu gördüm. Elbette daha erken bir yaşta kişisel telefonu olanlar da mevcut. Burada en önemli noktaların başında gelen ise katılımcıların kendi kişisel telefonları yokken dahi aile bireylerinin telefonlarını kullanmaları oldu. Erkek katılımcılar daha çok oyun oynadıklarını söylerken kız katılımcılar annelerinin Instagram hesabı üzerinden kendi merak ettikleri, takip etmek istedikleri hesaplara baktıklarını söylediler. Aslında kendilerine ait akıllı bir telefonu olmayan çocuklar aile bireylerinin telefonunu kullanarak sosyal medya platformları içeriklerinin birer izleyicisi, takipçisi konumuna gelmiş olmaktadır.

E isimli katılımcı: *“Annemin Facebook hesabı var ama pek kullanmıyor, daha çok Instagram kullanıyor. Ayda üç kere filan paylaşım yapıyor. Annemin hesabını takip ediyorum. Ama annem sosyal medyadan daha çok televizyon izliyor özellikle akşamları dizi izliyor”* şeklinde cevap vermiştir.

Sosyal medya, yetişkinler için de paylaşım yapılarak o dünyanın içerisinde yer almanın elzem olduğu bir dünyadır. Kimi yetişkinler sadece izleyici konumundayken kimi yetişkinler ise paylaşım yaparak o mecrada var olmaktadır.

A isimli katılımcı: *“Annem Facebook kullanıyor. Instagram hesabı yok. Akşamları televizyondan sıkılınca telefonunu eline alıp baktığı oluyor”* şeklinde cevap vermiştir.

Yetişkinler de tıpkı gençler gibi can sıkıntılarını, değişik eğlence arayışlarını sosyal medya platformları aracılığıyla giderme düşüncesine sahiptirler.

K isimli katılımcı: *“Annemle babam TikTok uygulaması kullanıyor. Gün içerisinde birbirlerine komik videolar gönderiyorlar. Ama hiç paylaşım yapmıyorlar, sadece izliyorlar. Annem gün içerisinde WhatsApp durumdan paylaşımlar yapıyor, özellikle birine mesaj verecekse oradan “göndermeli mesajlar” yolluyor”* şeklinde cevap vermiştir.

Ebeveynler de sosyal medya platformlarını gün içerisindeki işlerinin arasında sıklıkla kullandıklarını görüyoruz. Özellikle gençlerin çok kullandığı TikTok uygulamasını kullanan ebeveynler de mevcut. Ebeveynler de kimi platformların sadece izleyicisi konumundayken kimi platformlarda içerik de paylaşmaktadırlar.

L isimli katılımcı: *“Annem YouTube’dan genelde video izliyor. Sosyal medya hesabı yok. Özellikle sağlık videoları izliyor. Bu videoları bana da ablama da gönderiyor. Babamın Facebook hesabı var, ara sıra paylaşım yapar”* şeklinde cevap vermiştir.

Ebeveynlerin de dijital platformlarda hesapları olduğunu ve onların da “boş zaman aktivitesi” olarak ya da “canları sıkıldığında” sosyal medya uygulamalarında vakit geçirmekte olduğunu söyleyebiliriz. Aileler, çocuklarının telefonlarıyla çokça

zaman geçirmelerinden her ne kadar rahatsızlık duysalar da küçük yaşlardan itibaren çocuklar ebeveynleri aracılığıyla akıllı telefonlara maruz kalmaktadırlar.

Dijitalleşme, bireyi çok kolay bir şekilde kendine çekmesinin yanı sıra çeşitli araç ve platformlar aracılığıyla kolay ve çeşitlendirilmiş erişim olanaklarına sahip olarak yaygınlaşması, aile içi ilişkiler üzerinde olumsuz etkilere yol açmaktadır. Kullanılan bilgi iletişim teknolojileri, ailede kaliteli zaman geçirmenin süresini giderek azalttığını, aile bireylerini yalnızlaştırdığını ve böylece ilişkilerin kalitesini giderek düşürdüğünü belirten çalışmalar bir hayli fazladır. Ebeveynlerin belirttiği dijitalleşmeyle ilgili en büyük sıkıntılar, aile bağlarının zayıflaması, aile içi rol kaybı, çocuklarının ruhsal ve fiziksel sağlıklarının bozulması, akademik başarılarının düşmesi yönünde olmuştur genelde. Tüm bu etkiler aile içi ilişkileri ve aile yapısını dönüştürmektedir (Aydın, Hafızoğlu, Odabaşı,2024).

Aileler, akşamları birlikte vakit geçirecekleri, gün içerisinde belki de bir arada oldukları tek zaman dilimi olan akşam yemeği saatini televizyon karşısında yemek yiyerek geçirmektedir.

E isimli katılımcı: *“Yemek yerken genelde bir şeyler izlemeyi severim. Ya Youtube’dan ya da Netflix’den dizi ya da film açıyorum. Yemeğim bitince kapatıyorum, bir sonraki yemekte tekrar kaldığım yerden açıyorum. Sıkıldıkça yemek yiyorum, bir şeyler izlemeye devam ediyorum. Akşam ailecek yemek yerken de mutlaka dizi ya da film izliyoruz. Yemek yerken günde 4-5 saat ekran karşısında kalıyorumdur”* diye belirtmiştir.

Gençler arasında özellikle yaygın olan ekran karşısında yemek yeme davranışına ailecek yenilen akşam yemeklerinin de dahil olduğunu görüyoruz.

A isimli katılımcı: *“Annem telefon karşısında yemek yememe kızıyor. Akşam yemeklerinde genelde dizi varsa özellikle “Gönül Dağı” ya da haberleri izliyoruz”* şeklinde cevap vermiştir.

Akşam yemekleri ailenin bir arada olduğu, herkesin belki odasına çekilmeden önce birbirini göreceği, beraberce yapacakları bir masa buluşmasıyken genelde haberlere ve dizilere denk getirilerek yapılacak olan sohbetlerin yapılamadığı anlara dönüşmekte.

C isimli katılımcı: *“Boş yemek yiyemiyorum illaki yemek yerken bir şeyler izliyorum. Akşam yemekleri için babamı bekliyoruz genelde babam varsa da yemek yerken haberleri izleriz”* şeklinde cevap vermiştir.

Sürekli ekran karşısında olmanın en büyük problemlerinden biri de yemek yerken bile zamanı boşa geçirmemek için ekran karşısında kalmaya devam etmek. Özellikle gençlerin hemen hepsi “boş yemek yiyememe” sendromuna tutulmuş bir haldeler. Dinlenirken de ekrana bakıyorlar, yemek yerken de ekrana bakıyorlar sadece boş zaman aktivitesi değil tüm zamanlar aktivitesi haline gelmiş bir durumda ekrana bakmak.

N isimli katılımcı: *“Boş yemek yiyemiyorum. Yemek yerken dizi açıyorum Netflix’den ya da diğer sitelerden. Yemeğim bitince kapatıyorum diziyi sonraki yemekte tekrar açıp kaldığım yerden izlemeye devam ediyorum. Annem çalışıyor yemeği genelde tek başıma yiyorum”* şeklinde cevap vermiştir.

Gençlere baktığımızda özellikle tek başlarına yemek yerken telefondan ya da televizyon uygulamalarından açtıkları dizi, film ya da video karşısında yemeklerini yediklerini görmekteyiz. Akşam yemekleri, ailecek bir arada olabilecekleri belki de tek zaman dilimi olmasına rağmen akşam yemeklerinin televizyon karşısında haberler ya da

ekrandan yansıyan dizi, film veya reality show programları karşısında yenildiğini görmekteyiz.

Aile içi iletişim, sağlıklı aile ortamının oluşması için karşımıza çıkan en önemli kavramdır. Aile içindeki iletişimin yüz yüze olmasının ise son derece önemli olduğunu biliyoruz. Aile üyelerinin, birbirini dinlemesi, anlaması, sorumluluk duygusunu geliştirmesi, fedakârlık yapması ve yardımlaşarak birlikte harekete geçmeleri gerekmektedir. Bu durumların gerçekleşebilmesi içinde öncelikle aile içinde sağlıklı bir iletişimin sağlanması gerekmektedir. Sosyal medya platformlarında geçirilen süreler hem aileyi hem de aile içindeki iletişimi son derece olumsuz etkilemektedir.

C isimli katılımcı: *“Aile apartmanında oturduğumuz için bayramlarda babaannem kimdeyse orda bayramlaşırız. Bayramlaşma sonrası annemle babam yazlığa gider, biz abimle evde takılırız. Bayramlarda genelde aile büyükleriyle göz göze gelmekten kaçınıyorum, onların soracakları sorulardan çok sıkılıyorum”* şeklinde cevap verdi.

Aile büyükleriyle hiç iletişiminin sohbetinin olup olmadığını sorusuna ise *“genelde kendi gençliklerini anlatıyorlar. Babaannem genelde hüzünlü şeyler anlatır, anneannem daha eğlenceli şeylerden bahseder. Ama şu an pek hatırlayamıyorum bile ne anlattıklarını”* dedi.

Ailenin bayram zamanı bir araya geldiği geniş aile halinin gençler tarafından kimseyle göz göze gelinmeyecek, sohbetlerden kaçılacak zaman dilimine dönüştüğünü görmekteyiz.

Z ve Y isimli katılımcılar da *“anneannemi, babaannemi dinliyor gibi yapıyorum ama aslında dinlemiyorum, çünkü ya nasihat veriyorlar telefona çok bakıyorsun diye ya da kendi eski günlerini anlatıyorlar”* şeklinde cevap vermişlerdir.

Gençler arasında yaşlıların anlattıkları, eski zamanlardan kalma günümüz dünyasında hiçbir işe yaramayacak anılar olarak düşünülmektedir. Yaşlıların, vermiş oldukları nasihatler dolayısıyla gençler tarafından kendilerinden uzakta durdukları bir konuma yerleştirildiğini görmekteyiz. Nesiller arası bilgi aktarımının, önceki kuşakların yeni kuşaklar üzerine etkilerinin artık neredeyse imkansızca doğru gittiğini söyleyebiliriz. Genç nesil, teknolojik uyum konusunda yetersiz gördüğü eski kuşaklardan gelecek bilgilere kendini kapatmış bir haldedir.

Anne-babalar özellikle yaş farkının fazla olduğu ebeveynler, gençler tarafından yeniliklerden haberdar olmadıkları, yeniliklere çabucak uyum sağlayamadıkları ve uygulayamadıkları için genellikle bir şey bilmeyen, hayatın farkında olmayan insanlar olarak görülüyorlar. Bu durum da artık yetişkinlerin gençlere rehber ve akıl veren kişi olarak hizmet edemediğini, hızlı biçimde değişen enformasyona serbestçe sahip olunan bir dünyada olduğumuzu doğruluyor.

Z isimli katılımcı: *“Annem bana hayatın telefon olmuş diyor. Takip ettiğim ünlülerin, fenomenlerin hayatlarına özendiğimi düşünüyor, onlar gibi açık saçık olacağımdan korkuyor. Ama ünlülerin, fenomenlerin hayatları çok ilgimi çekiyor, nasıl öyle olmuşlar, ünlenmişler merak ediyorum”* şeklinde cevap vererek aile büyüklerinden kendisine yönelen sosyal medya kullanımının fazlalığına dair kendisine karışıldığını belirtmiştir.

Gençler özellikle sosyal medya platformlarında üne kavuşmuş, çok para kazanan fenomenlerin hesaplarını takip etmekle birlikte insanların nasıl şöhrete kavuştuğunun hikayesini de merak ediyorlar.

Kimi zaman öğrencilerle yaptığım sohbetlerde özellikle ebeveynlerinin yaşlarını, öğrenim durumlarını ve telefon numaralarını bilmediklerini, söyleyemediklerini gözlemliyorum. Bazı öğrencilerin ise kardeşlerin hangi okula gittiği, kaçınıcı sınıfta

olduğu bilgisine bile sahip olmadığını söyleyebilirim. Aile bireyleri bir çatının altında ama birbirleriyle bağları kopmuş bir şekilde yaşıyorlar.

Yeni dijital aile modelinde, aile içinde en çok söz hakkı bulunan ve ailenin etrafında şekillendiği kişi çocuk olmaktadır. Çocukluk kavramına baktığımızda bu fikrin Batı'da orta çağa kadar olan süreçte olmadığını görüyoruz. Çocuk kavramı Rönesans'tan sonra on yedinci yüzyıldan itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu değişimde en önemli etkenler sanayileşme ve kentleşme, aile yapısının değişmesi, eğitimin yaygınlaşması gibi köklü değişimlerdir. Postman (1995)'a göre orta çağ dünyasında olmayan çocuk kavramı matbaa makinesi tarafından yaratılmış elektronik medya ise çocukluğu sonlandırmıştır. Postman (1995)'a göre TV görüntülerinin abecesi yoktur, TV izlemek hiçbir beceri gerektirmez aynı zamanda becerileri de geliştirmez. Resimler /görüntü aklımıza değil duygularımıza seslenir. Bizden düşünmemizi değil duyumsamamızı ister. Resimlerin zihinlerimizi uyutma potansiyeline sahip olduğu düşüncesi de buradan çıkmıştır. İmge-enformasyon döneminin olgunlaşmasıyla beraber okur-yazar dünya varsayımlarının temelini zayıflatmada yıkıcı güç olmuştur. Dijital nesli oluşturan gençler bir bilgiyi okumaktansa video izlemeyi tercih etmekte. Diyebiliriz ki yazılı kültür ya da McLuhan'ın ifadesiyle tipografi dünyası dijital kültür tarafından yutulmaktadır.

Günümüz dünyasında herhangi bir toplu taşıma aracına bindiğimizde ya da sokakta görebildiğimiz en yegane şey elindeki ekrandan bir şeyler izleyen ya da dinleyen insanlar olmaktadır. Özellikle genç neslin tek kaynağı ve tüm dünyası haline gelen ekranların kontrolsüz bir güce dönüşerek gençler tarafından tek gerçek ya da tek doğru olarak algılandığını da söyleyebiliriz. “Enformasyonun denetlenememesi ve ev ile okulun çocuğun gelişiminin düzenleyicileri olarak merkezi yerini kaybetmesiyle oluşan süreç, telgrafla başladı ve bu yeni bir sorun değildir. Bir duvar prizine takılan her

iletişim aracı, kendi payına çocukların yetişkinliğin sınırlı duyarlılık bölgesinden özgürleşmesine katkıda bulunmuştur” (Postman,1995:147).

Teknolojide yaşanan gelişmeler sonucunda yeni medya araçlarının kullanımının giderek yaygınlaşması, dijital ortamlara erişim kolaylığı ve erişilen kişi sayısının artışı dijital ortamın kendi içerisinde bir kültür oluşturmasına da neden olmuştur. Özellikle cep telefonlarının ekran boyutlarının genişleyerek tuş takımının ortadan kalkması, yine aynı dönemde toplumun her kesiminde yaygınlaşmaya başlayan sosyal medya platformlarının gündelik hayatın içine girmesi, fotoğraf ve videoların öne çıkması görselin öne çıktığı, ekranlı bir toplumu yaratırken, kültürel dönüşümü de beraberinde getirmiştir.

Yaptığım araştırmada gençlerin ekran sürelerinin de bağımlılık seviyesinde olduğunu gördüm. Telefona ortalama bakılan süre 6-8 saat aralığında. Telefonsuz asla dışarı çıkmadıklarını belirttiler, sürekli şarj kontrolü de yaparak kendilerini güvenceye aldıklarını söylediler. Akşam uykudan önce en son elden bırakılan sabah alarmı kapatmak için ele alınan ve kullanılmaya başlanan bir şeye dönüşmüş durumda telefon. Mobil cihaz ve internet bağımlılığının; gençlerin kendilerini izole etmelerine, kişiler arası ilişkilerinin afazi/kelime yitimi etkisiyle yavanlaşmasına ve iletişim becerilerinin giderek zayıflamasına, karşılıklı güven duygularının azalmasına ve asosyalliğe sebep olmaktadır. İnternet bağımlılığı, sosyal medya bağımlılığı, akıllı telefon bağımlılığı ve bilgisayar oyunu bağımlılığı düzeylerinin ve kullanım sürelerinin artmasının akademik başarı düzeyini düşürdüğü görülmektedir.

3.3. SOSYAL MEDYA

İletişim araçlarının çoğalıp çeşitlenmesi, teknolojideki gelişmeler ve tüm bunların sonucu olarak tüm dünyayla bir ağ sistemi üzerinden bağlantıda olunabilmesinin mümkün olmasıyla birlikte toplumlarda öğrenme, algı ve kültürel

alandaki birçok değişimin yaşandığına dair pek çok bilimsel araştırma yapılmıştır. Günümüzde toplumsal yaşamla ilgili her olayın haberi, yeni medya olarak da tanımlanan sosyal medya kanallarından alınmaktadır. Modern insan, dünyayı, yaşamı, kendisini bile bu araçların hazırladığı anlamsal içerik yoluyla anlamlandırmaktadır.

Enformasyon toplumu olarak adlandırılan günümüz toplumunda bilgisayar ve internetin ilk kullanıldığı yıllardan bugüne bireylerin bilgiye ulaşmaları daha kolay olmaya başlamıştır. Tüm bu göstergeler ışığında dünyamızın artık bilgi dünyası olduğu belirtilmiştir. Cep telefonlarına olan talep ise sosyal medya platformlarının da çeşitlenmesiyle artmaya başlamıştır. Ekranlı cep telefonları, enformasyon toplumunda görüntünün öne çıktığı, her an seyreden, ekranlı topluma geçişin habercisi olmuştur.

Sosyal medya, ana akım medyadan farklı olarak herkesin yaratıcılığına paylaşımına açık, ana akım medyaya oranla çok daha ucuz ve hızlı uygulamaları ile yeni medya anlayışıdır.

Kitle iletişim araçları yoluyla gerçekleştirilen iletişim süreci, mesajı gönderen ile alan tarafın başat kültür alanı içinde anlaşabilmesini gerektirmektedir. Bu iletişim sürecinde, mesajı alan kesimler bağımlı konumdadırlar; eşit ya da özgür değildirler. Çünkü gönderilen mesajlar, mesajı hazırlayan kişilerin değerlerine, normlarına göre önceden hazırlanmakta, bu nedenle de toplumdaki egemenlik ilişkilerini taşıyan başat kültüre göre yorumlanmak zorunda kalmaktadır. Bunun nedeni ise, bireyin var olan toplum yaşamına uyumlanma zorunluluğudur. Bu tür bir iletişim süreci, alıcının mesaja ya da mesajı gönderene karşı eleştirel bir tutum edinmesini engellemektedir. Alıcı durumundaki bağımlı kesimlerin mesajdan çıkaracağı anlamı, var olan yaşamı biçimlendiren etik, insanların bir bölümünü bağımlı, diğerlerini de egemen konumda haklılaştıran, bunu doğal etik belirlemektedir. Kısacası, kitle iletişimi, var olan toplumdaki egemenlik ilişkilerinin taşıyıcısı olması nedeniyle toplumsal sistemin etkinliğinden yana bir kültürdür. Bu nedenle, var olan toplumdaki egemenlik

ilişkilerinin taşıyıcısı olması nedeniyle toplumsal sistemin etkinliğinden yana bir kültürdür. Bu nedenle, “kısıtlayıcı, gerçekliği gizemli ve örtülü bir biçimde gösteren, sınırlı” bir iletişimdir (Oskay, 1998:15-16).

Baudrillard (2015:161)’a göre günümüz toplumlarında kitle iletişim araçları, toplumu bilinçsizleştiren, pasifleştiren ve “şeyleştiren” bir konuma düşürmektedir. Kitleler, iletişim araçları tarafından sürekli yanlış iletilere, çarpıtılmış mesajlara, gerçek dışı malumatlara, sahicilikten uzak bilgilere ve en önemlisi tüketimi kutsallaştıran beyanatlara maruz bırakılarak kendisine ve dolayısıyla çevresine yabancılaşmaktadır. Çünkü mevcut sistem, insanları benzer biçimde düşünmeye, benzer şeyleri yaptırmaya ve benzer şeyleri dinlemeye sevk ederek benzerliklerden örülü kültürel bir dünya yaratmak istemektedir. Bauman (2003:355) bu duruma şöyle atıfta bulunmaktadır: “Sürekli bir enformasyon ve dezenformasyona uğratılan ve mesaj bombardımanına boğulan kitleler, bu duruma karşı kayıtsız kalmakta ve bir süre sonra da “sessiz yığınlar” hâline dönüşmektedir. Sessizliğe gömülen kitlelerin sesi ise zamanla duyulmaz hâle gelir.”

İnternet teknolojisinin kitle iletişim araçlarına entegre edilmesi ve bireysel ve toplu paylaşım olanağı sağlayan sosyal paylaşım sitelerinin oluşması ile sosyal medya da oluşmaya başlamıştır. “Sosyal medya kullanıcıları içeriği üretme, değiştirme ve dönüştürme gibi uygulamaları yapabilmektedirler. Bu uygulamaları yaparken oluşan yapı, kişilerarası iletişime, kitle iletişimine ve etkileşimine olanak da vermektedir. Sürecin gelişmesiyle beraber kullanıcılar; metin, ses, video, fotoğraf paylaşımı gibi daha önce kullanılmayan farklı uygulamalar ortaya çıkmış ve sosyal medyanın önemli ve farklı özellikleri oluşmaya başlamıştır” (Eraslan, Eser, 2015:5-6). Sosyal medyanın farklı uygulamaları yeni bir dil, yeni kurallar, yeni davranış kalıpları ve ritüellerin ortaya çıkmasını sağlayan bir kültürün de oluşmasını sağlamıştır. Örneğin sosyal medya platformlarının birçoğunda en çok paylaşılan şeylerin başında fotoğraf gelmektedir, bu

tüm dünyada fotoğraf çekmenin yaygınlaşmasını da beraberinde getirmiştir. Belki hatırlanacaktır 2013 yılında Oxford sözlüğü tarafından “selfie (özçekim)” kelimesi yılın kelimesi seçilmiştir.

Fakat bu teknolojik gelişmeler ve toplumda yaşanan değişim bir anda olmamıştır. Bilgisayarların ve internetin kullanımının yaygınlaşması ADSL gibi yeni araçların ortaya çıkmasıyla yaşanmıştır. ADSL ile beraber artık insanlar için hızlı ve kesintisiz bir dijital zemin oluşmuş bu da elbette sosyal medya kanallarına erişimi kolaylaştırdığı her geçen gün bu platformların sayısının artmasına da neden olmuştur.

Erken internet dönemi olarak adlandırılan Web 1.0 (Read Only Web), tek boyutlu bir iletişim sistemi olarak tanımlanmaktadır. Bu uygulamada kullanıcı sadece sağlayıcının sunduğu içeriği kullanmakta; içeriğe katkı sağlama, zenginleştirme, değiştirme, oluşturma ve yorum yapma gibi uygulamaları yapamamaktadır sadece var olanı kullanabilmektedir. Zamanla kullanıcıların içeriğe müdahale etme isteği ve beklentilerinin yükselmesi zamanla Web 1.0’ın yetersiz kalmasına neden olmuş, bu gelişim isteği de günümüzün sosyal medya zemini olan Web 2.0 (Read-Wright-Execute) uygulamasının oluşmasını sağlamıştır. Gelecekte yapay zekanın kullanımının yaygınlaşması ile karşımıza hiç kuşkusuz Web 3.0 uygulaması da çıkacaktır. Web 2.0 uygulaması ile bireyler arasındaki etkileşim pasif, edilgen ve tüketici değil aktif, etken ve üretken bir noktaya gelmiş bugünkü sosyal medyanın temelleri atılmıştır (Eraslan-Eser,2015).

Sosyal medya; insanların fikirlerini, deneyimlerini çeşitli mesaj ya da görüntüler ile paylaşarak birbirleriyle iletişim halinde buldukları online platformlardır. İnsanlara zamandan ve mekandan bağımsız sınırsız bir iletişim sağlayan sosyal medya aynı zamanda sosyalleşme zemini. Bugün yeni bir şeyler öğrenmek için, alışveriş yapmak için ya da hatta restoran seçmek için de yaygın olarak sosyal medya uygulamaları kullanılmaktadır.

Sosyal medya platformları, dünyadaki en son gelişmelere yönelik güncel bilgilerin elde edilmesi, bireyler arasında bağlantı sağlanması, bireylerin farkındalık oluşturmaları, teknolojik gelişmelerin yakından takip edilmesi, toplu etkinliklerin kolay bir şekilde organize edilmesi olmak üzere birçok alanda önemli avantajlar sağlamaktadır. Elbette sosyal medya platformlarının önemli avantajları olmakla birlikte dezavantajları da bulunmaktadır. Bu platformların yoğun bir şekilde kullanılmasından dolayı bağımlı hale gelinebilmekte, sağlık sorunları ortaya çıkabilmekte, sosyal medya kullanıcılarının özel bilgileri kolay bir şekilde ele geçirilebilmekte ve uyuşturucu gibi zararları maddelerin kullanımının sosyal medya platformlarında teşvik edilmesiyle özellikle çocuklar ve gençler olumsuz etkilenebilmektedirler. Ayrıca sosyal medyadan paylaşılan birçok yanlış bilgidен dolayı bireyler de yanlış yönlendirilmektedir. Sosyal medya platformlarının kullanımı birçok kolaylığı beraberinde getirmiş olsa da toplumsal konularda önemli sorunların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Bu platformlar özellikle aile içi ilişkiler üzerinde son derece olumsuz etkiler bırakabilmektedir

Algoritmalar geliştikçe sosyal medya bağımlılığının da artmakta olduğunu görmekteyiz, özellikle kullanılan bütün uygulamaların neredeyse sonsuza giden kaydırma özelliğinin olması hemen hemen herkesi ekran karşısında daha uzun süre tutmaktadır. Nitekim uzayan ekrana bakma süreleri sosyal medya platformlarının patronlarının ise daha da zenginleşmesini sağlamaktadır. Çünkü bütün büyük Web 2.0 platformları, temelde veri odaklı ticari işletmelerdir. Google, Facebook, Twitter ve Instagram gibi platformların aslında birer reklamcılık işletmesi olduğunu söyleyebiliriz. “Google’ın gelirlerinin yüzde 87’sini ve Facebook’un gelirlerinin yüzde 98’ini reklamlar oluşturmaktadır. Platformlar kullanıcılarından muazzam miktarda veri toplamakta ve algoritmalarından yararlanarak zaman içinde hangi özelliklerin, ürünlerin, kişilerin ve içeriklerin kullanıcılarda yankı uyandırdığını öğrenebilmektedir” (Steinhauer,2024:32). Algoritmalar, kullanıcıların verilerinden yararlanarak onlar için en

iyi sonuçları vermeyi hedeflemiş olsa da platform kullanıcılarını aynı zamanda ekranda daha uzun süre tutmayı da hedeflemektedir. Sosyal medya ve dijital platform içerik üreticileri giderek insanları tek kişilik ekranlarının karşısında yalnız başına bırakarak insanlığı tek kişilik etkinlik yapar konumuna getirmektedir.

2000’li yılların başından itibaren özellikle sosyal bilim alanında çalışan araştırmacılar toplumsal bellek yitimi yaşandığını belirtmekte ve bundaki en büyük payı da medyaya vermektedir. Huyssen (1999)’a göre, 20. yüzyılın sonunda yaşanan toplumsal yıkımlar, modern insanın içinde yaşadığı çıkmaz, bireyin hızlı zaman akışı içerisinde giderek geçmişin bilgisinden uzaklaşmasına ve bellek yitimlerinin yaşanmasına neden olmuştur. Bu da bellek çalışmalarının bu dönemde hız kazanmaya başlaması ile sonuçlanmıştır.

TUIK verilerine göre, 2024 yılında bireylerin en fazla kullandıkları sosyal medya ve mesajlaşma uygulamaları %86,2 ile WhatsApp, %71,3 ile YouTube ve %65,4 ile Instagram olmuştur. En fazla kullanılan sosyal medya ve mesajlaşma uygulamaları cinsiyete göre incelendiğinde; erkeklerin en fazla %89,5 ile WhatsApp, %74,7 ile YouTube ve %67,0 ile Instagram uygulamalarını, kadınların %82,9 ile WhatsApp, %68,0 ile YouTube ve %63,9 ile Instagram uygulamalarını kullandığı gözlemlendi.

Tüm dünyada sosyal medya platformları insanların en çok ihtiyaç duydukları haber, eğlence ve bilgi alma-yayma ihtiyaçlarını karşılamakta ve politik gündemi dahi belirlemektedir. Hatta geçmiş ABD başkanlık seçimlerinde özellikle Facebook platformunun önemli bir etkiye sahip olduğunu biliyoruz. Popüler birkaç sosyal medya platformu sahip olduğu kullanıcı sayısı ile seçimler, sosyal hayat, ekonomik spekülasyonlar, hayatın yön değiştirmesi gerekliliği, sürekli yenilenme arzusu ve en trend olabilme imkanlarını sunması gibi özellikleriyle bireylerin hayatları üzerinde büyük bir hakimiyet kurduğunu görmekteyiz.

Facebook: Sosyal medyanın en aktif platformların başında gelen Facebook, 2004 yılında Harvard Üniversitesi öğrencisi olan Mark Zuckerberg tarafından kurulmuştur. Facebook, bireylere yeni arkadaşlar edinebilme, mevcut olan arkadaşlarla iletişim kurabilme ve bilgi alışverişi sağlayabilme gibi imkânları tanıyan bir sosyal paylaşım web sitesidir. Facebook sayesinde bireyler arasında güçlü bir iletişim ağı kurulabilmekte ve bu özelliğinden dolayı günümüzde en çok kullanılan ve ziyaret edilen sosyal iletişim ağlarının başında gelmektedir. Facebook uygulamasının bu kadar hızlı yayılmasında ve insanlar tarafından tercih edilmesinde, uygulamanın kullanıcılara iletişim, eğlence, sanal sosyalleşme, bilgi edinme, paylaşım, oyun, yayınca olma ve gündemi takip etme gibi birçok olanağı tanınmasıdır. Günümüzde daha çok orta yaş üstü kullanıyor.

Twitter: İngilizce’de “kuş cıvıltısı” anlamına gelen Twitter, Jack Dorsey ve 13 arkadaşı tarafından 2006 yılında kurulmuştur. Twitter, ilk çıktığında en fazla 140 karakterden oluşan metinlerin paylaşılmasını ve yayılmasını sağlayan önemli bir sosyal platformuydu. Twitter’ın anında mesaj aktarma imkânı olmasından dolayı, bu platform oldukça popüler ve etkin bir sosyal medya araçlarından biri haline gelmiştir. Özellikle 2008 yılında ABD’de başkanlık seçimlerinde Barack Obama tarafından Twitter’ın, seçim kampanyalarında yoğun bir şekilde kullanılmasıyla birlikte daha çok ön plana çıkmıştır. Günümüzde de birçok devlet adamı, politikacılar, aydınlar, yazarlar, sanatçılar ve kurumsal yapılar tarafından Twitter yoğun bir şekilde kullanılmaktadır.

Instagram: Günümüzde gün geçtikçe daha da popüler hale gelen Instagram, Kevin Systrom ve Mike Krieger adlı iki girişimci tarafından 2006 yılında kurulmuştur. Instagram, kullanıcılarına fotoğraf ve video paylaşma imkânı tanıyan önemli bir sosyal medya platformudur. 2020 yılı temmuz ayında uygulamaya eklenen “Reels video” özelliği bu platformun günlük kullanım sürelerinin de artmasına neden olmuştur. Özellikle Instagram’da katılımcı olan gençlerin yeni bir içerik alanına sahip Priv özelliğini kullandıklarını öğrendim. Priv sayesinde gençler yalnızca seçtikleri

arkadaşlarına paylaşım yapma imkanı buluyorlar böylece daha saçma ve eğlenceli paylaşım yaptıklarını söylediler. Bir yandan da aile ve akrabalarını dışarda tuttukları için onlardan gelebilecek eleştirileri de engellediklerini söylediler.

Youtube: 2005 yılında kurulan Youtube, günümüzde milyonlarca insanın video izlemesine ve paylaşmasına imkân sağlayan bir sosyal medya platformudur. 2007 yılında İngiltere Kraliçesi Youtube’da “Kraliyet Kanalı”nı faaliyete geçirmiştir. 2011 yılında da İngiltere’deki Kraliyet Düğünü (Prens William ve Catherine (Kate) Middleton’ın evlilik töreni) Youtube’dan 188 ülkede canlı olarak izlenmiştir.

Facebook, Twitter, Instagram ve Youtube gibi sosyal medya platformların yanı sıra, Tik Tok uygulaması da yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Tik Tok uygulaması, 2016 yılında kurulmuştur. Bu uygulama, genel olarak gençler tarafından kullanılan ve 15 saniye süren kısa videoların yer aldığı müzik içerikli bir sosyal medya platformudur. Instagram uygulamasına eklenen Reels özelliğinin kaynağı da Tik Tok uygulamasıdır.

Sosyal medya, günümüzde bireyin anlam arayışına ve anlamın toplumsal işleyişine en büyük etkiyi ya da katkıyı yapan çok önemli bir mekanizma haline gelerek bireyin yaşamında vazgeçilmez bir konuma erişti. Sosyal medya, anlam arayışını hem üretme hem de yayma konusunda son derece başarılı. Gündelik hayatın gittikçe artan bir şekilde sosyal medyadan ithal edilen deneyimlerle ve anlam sahalarıyla şekillendiğini görmekteyiz. “Anlam, deneyimler arasında var olan bir ilişki gerçekliğinin bilinç halidir. Deneyimlerin anlamı, bilincin ilişkişel işleyişi aracılığıyla inşa edilmelidir” (Berger-Luckmann,2016:21-22).

“Medyanın evrilmesi insanların deneyiminde ve olaylarda fiziksel mevcudiyetin önemini azaltmıştır... Günümüzde bilgi, duvarların içinden geçebildiği ve uzak mesafeleri büyük bir hızla kat edebildiği için fiziksel sınırları olan mekanlar daha az önemlidir. Bunun sonucunda, kişinin nerede olduğuyla, neyi bildiği ve deneyimlediği

arasındaki ilişki azalmıştır. Elektronik medya, zaman ve mekanın toplumsal etkileşim için önemini değiştirmiştir” (Meyrowitz’den aktaran Tomlinson,2004:209).

Yaptığım görüşmelerin sonucunda özellikle sorduğum “sizi ekran başına çeken şey nedir”, “neden ekrana bakma ihtiyacı hissediyorsunuz” ya da “en çok ne zaman ekrana bakıyorsunuz” sorularına verilen ortak yanıtların başında “can sıkıntısı”nı gidermek olduğunu söyleyebiliriz. Bunun dışında; “vakit geçirmek için”, “eğlenmek için” ya da “zaman öldürmek” gibi cevaplar da yine birbirini yansıması gibi olmuştur. Görüntülere ne zamana kadar bakmaya devam ediyorsunuz sorusuna verilen en çarpıcı cevap ise “bıkana kadar” şeklinde dile getirilmiştir. Diyebiliriz ki gözlerimiz ağrıyana, elimiz ve zihnimiz yeter seviyesine gelip uyuşana kadar ekranlara bakmamak için hiçbir sebepimiz yok.

Oxford sözlüğü 2024 yılının kelimesini “brain rot” olarak seçti. Türkçe karşılığı **‘beyin çürümesi’** olan kelime sosyal medyanın gereksiz ve eğlence amaçlı kullanımını ifade etmektedir. “Brain rot’un sözlük anlamı ‘önemsiz ve zorlayıcı olmayan içeriklerin aşırı tüketimi sonucu kişinin zihinsel durumunun ve entelektüel halinin bozulması’ olarak tanımlandı” (Diken). Sosyal medya, tüm dünyada insanların vakit geçirdikleri en büyük etkinliğin başında geliyor, fakat bunca basit içeriğin takip edilmesi en çok beyin hücrelerine zarar veriyor. Zorlanmayan beyin kullanılmadıkça daralıyor ve küçülüyor.

Dünya çapında yapılmış geniş araştırmalara baktığımızda da tüm dünyada akıllı ekranların devletlerin sorunu olmaya başladığını görmekteyiz. “Connected World Technology Report’un yaptığı araştırmalara göre her 4 Türk gencinden 3’ü akıllı telefon bağımlısıdır. Yayımlanan rapora göre, dünyada yeni neslin %42’si, Türkiye’de ise %77’si akıllı telefonlarını kontrol etmedikleri zaman kendilerini eksik ve endişeli hissettiklerini ifade etmişlerdir. Dünya üzerinde internet erişimi olan nüfusun %90’ı

sabah uyandığında akıllı telefonlarına bakarken bu oran ülkemizde %97'dir” (Duygulu,2018:645).

3.4. SONSUZ ŞİMDİ

Zamanın ve mekanın ortadan kaybolmasının ardından gelen yoğun enformasyonla beraber bellekler de adeta bertaraf edilmiŐ oldu. Zaman, geçmişin ve geleceğin akış içerisinde silinmesiyle beraber artık zamansız bir zamandır. Dijitalleşmeyle beraber yirmi birinci yüzyılda dünya adeta daha hızlı dönmeye başladı. Baktığımız her Şeyin ekranlara dönüştüğü bu dijitalleşme ortamında üzerimize doğru gelen yoğun ışık ve görüntüler, tüm hayatımızın belirleyicisi konumuna erişti. Artık hiçbir Şeyi belleğimizde tutmaya gerek yok, bu bir telefon numarası da olabilir bir yemek tarifi de ya da bir kavram. Bilgiye her istediğimizde çok hızlı bir Şekilde ulaŐabiliyoruz, bu da bizi bir bilgiyi öğrenmek, onu belleğimizde saklamak yükümlülüğünden kurtarıyor. Deneyimler ise başkalarının yaşamlarını kopyalama üstüne kurulduğu için zaten hiçbir zaman sahip olamayacağımız bir Şeye dönüşmüş durumda adeta.

Benjamin (1995)'e göre Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra deneyim değer kaybetmiştir. “stelik daha da kaybedeceğe, dipsiz bir uçuruma dŐeceđe benziyor. Gazetelere her göz attığımızda, deneyimin daha da gözden düŐtüđünü, yalnızca dış dünyayı değil, ahlaki dünyayı algılayıŐ biçimimizin de bir gecede tahayyül edemeyeceğimiz kadar değişmiş olduğunu fark ediyoruz. Savaş bittiğinde cepheden dönenlerin dilsizleŐtiđini, başkalarıyla paylaŐabilecekleri deneyimler bakımından zenginleŐmediklerini, aksine yoksullaŐmıŐ olduklarını fark etmemiŐ miydik?” (Benjamin,1995:77-78).

Modern toplumumuzda gündelik hayatımızı devam ettirirken kitle iletişim araçlarının yoğun kullanımı dolayısıyla ithal etmiş olduğumuz deneyimler silsilesinin

adeta içine düşmekteyiz. Ekranlar aracılığıyla karşımıza gelen deneyim görüntüleri saniyeler içerisinde hızlı bir şekilde gözlerimizin önünden akmaktadır. Benjamin'in dediği gibi bu kadar bilginin ve görüntünün bizi zenginleştirmesi beklenirken kilitlendiğimiz görüntüler karşısında adeta dilsizleşerek ekranlara bakmaya devam etmekteyiz.

Bilgisayar kullanımı zamanı hızlandırarak bireyleri bir hiper-şimdiki-zamana, yani aşırı bir çabukluğun içine çeker; bu çabukluk, izleyicinin dikkatini hızla birbirini takip eden mikro ölçekli olaylara odaklayarak, çok kısa bir zaman öncesini bile "gerçek" olarak tahayyül edebilmeyi daha da zorlaştırır, çünkü şimdiki zaman, geçmişteki nedenlerden bağımsız, sınırları dar bir zaman aralığı olarak tecrübe edilmeye başlanır. .... şimdiki zaman bireylerin dikkatini böylesine çalıp, kendini bütün toplumların geniş kesimlerine böylesine dayatınca, üst anlatıların inandırıcılığı üstüne düşünmek bir yana, uzun vadeli bir tarihsel bütünlüğü kavrayabilmek bile zor bir hal alır. Çünkü kültürel bellek silinir (Connerton,2021:92).

Belleğimiz varoluşumuzu sağlayan en yegane şeydir, nasıl davranacağımıza, nasıl düşünüp tavır alacağımıza belleğimiz sayesinde karar veririz. Zamanın geçmesi, geçmiş çok kısa süreler arasında gerçekleşmektedir. Unutma edimi, geçmiş deneyimlere ilişkin anıların ve bilgilerin uzun süre kullanılmaması, bulup çıkarılmaması, herhangi bir işleme tabi tutulmaması sonucu gerçekleşir. Unutmanın hızını belirleyen şey ise öğrenme düzeyidir. Öğrenme düzeyi yükseldikçe unutmanın hızı yavaşlar. Bir şeyi ilk öğrendiğimiz düzey ne kadar yüksek olursa, onu belleğimizde yer alan diğer bilgilerle bağlantılı hale getirebilirsek unutmak da bir o kadar zor olur.

Tüm bu unutmaların kaynağında düşünmemek yatmaktadır. Jacoby (2000)'e göre, "modern akıl artık düşünceyi düşünemez, sadece zaman ve mekana yerleştirebilir. Düşünme etkinliği sınıflandırmanın edilgenliğinde çürüyor. Kısacası toplum belleğini ve onunla birlikte aklını yitirmiştir. Geçmiş düşünme yeteneksizliğinin ya da

gönülsüzlüğünün bedeli düşünememektir. Bellek yitimi, geçmiş düşünceyi fazladan bir entelektüel çöplük gibi sırtından atmıştır. Bellek, toplumun toplumsal ve ekonomik dinamiği tarafından zihinden kovulmuştur” (Jacoby,20000:19). Toplumu oluşturan insani ve toplumsal etkinliğin unutulması ve bastırılması bellek yitimini ortaya çıkarır.

Bu yüzdendir ki tüm totaliter rejimlerde ve bunların bir anlamda yansıması olan bilim kurgu edebiyatında devlet ilk olarak yurttaşların belleğini silme yönünde sistemli bir yol izler. Totaliter rejimler, sistemli unutturma yöntemi ile belleklerden kurtulur.

“İnsan zihni bellek ve içeriklerinden yararlanarak şimdiki durumu değerlendirmek, önündeki sorunun niteliğini belirleyerek hüküm vermek ve tepkileri kararlaştırmak zorundadır. Bellek, duruma ihtiyaçlara, ilgilere ve zevklere göre verileri tutar. İzlenimler pasif bir tarzda olmaz, onlara anlam verir ve kendi işine yarayacak şekilde tutar” (Özakpınar’dan aktaran Rigel,2012:16-17).

Yunan mitolojisinde yer alan anımsama ve unutmama karakterlerinin nehir olması zamanın akışını göstermesi açısından da önemlidir. Hades (ölüler diyarı) ülkesinde bulunan Lehte ırmağı suyunu içenlerin geçmiş hayatlarını ve çektikleri acıları unuttuğu bir pınardır. Herkes geçmişi unutup öyle girer ölüler diyarına. “Unutkanlığın başlaması ile anı arzulamak birlikte yol alır. Belirli bir bilgiye yoğunlaşarak, öteki bilgilere tam olarak yoğunlaşma ya da az da olsa dikkatini verme olanağından mahrum kaldığım eşik altı bir uyarı niteliğinde daima akıllarında bulunduran insanların hayatını sinsi bir sıkıntı işgal ediyor. O an başka yerlerde bulunabilecekleri. İnsanlar artık sürekli olarak “başkası” hakkında konuşuyor ama görüş alanlarına giren bu başka şeylerin zaman harcamanın öteki yolları olduğundan pek söz edilmiyor. Zamanın yeterli olmadığı düşüncesi ise telaşa yol açar. İnsanların hep bir şeyleri kaçırdıkları hissine kapılarak anı arzuluyorlar. Fakat an bile bir dizi farazi ana bölünüp kaybolur.” (Connerton,2021:92)

SONUÇ

İletişim araçlarının çoğalıp çeşitlenmesi, teknolojideki gelişmeler ve tüm bunların sonucu olarak tüm dünyayla bir ağ sistemi üzerinden bağlantıda olmanın mümkün hale gelmesiyle birlikte dünyadaki tüm bireyler ekranlar aracılığıyla etkileşimli iletişim kuran bireyler haline geldi. Bugün yüksek teknoloji dünyasının bize sunmuş olduğu yapay zekalı bir dünyada enformasyon bombardımanı içerisinde yaşama dahil oluyoruz. Ağ toplumu ya da dijitalleşme, kitle medyasının yani televizyonun yapmış olduğu etkilerin kat be kat üstüne çıkarak, sosyal medya aracılığıyla bugün bireylerin bellek yitimi yaşamalarının en önemli kaynağı konumundadır.

Bugün gündelik hayatlarımızı etkileyen en önemli şey sosyal medyadır. Gün içerisinde aldığımız mesajlar, gördüğümüz haberler, baktığımız fotoğraflar ve videolar sosyal medya aracılığıyla bizlere ulaşıyor. İnternet ağları aracılığıyla arama motorları üzerinden gerçekleştirilen bütün aramalar gündelik rutininin bir parçası oldu.

Bellek, algıdan akıl yürütme yetisine kadar tüm zihinsel süreçlerde karşımıza çıkan, kişinin bireysel kimliğinden sosyal yaşamına kadar her alanda aktif bir role sahip olarak karşımıza çıkar. Belleğin en çok şimdinin algılanması üzerinde güçlü bir etkisi vardır. Bugün gündelik hayatlarımıza baktığımızda internetin ve onun kullanıldığı en pratik şey olan akıllı telefonların tüm yaşamlarımızı kapladığını görmekteyiz. Tüm yaşam, sosyal medya aracılığıyla oluşmakta ve buradan çıkan sonuçlara göre hayatta vaziyet alışlar gerçekleşmektedir. Zihinler ve bakışlar, sürekli akan görüntüler karşısında sosyal medyanın hiçbir anını kaçırmayı göze alamayan bir varoluş mücadelesi sergilemektedir.

Bağlantıda olmak ağ toplumunun yegane hedefinin başında geliyor. Bugün baktığımızda hemen hemen herkesin tüm sosyal çevresiyle, hatta tanımadıklarıyla ve dünyayla bağlantıda olduğunu görüyoruz fakat bu bağlantılılık hali gerçek bir ilişki ve

iletişim ortamının çok ötesinde bir bağlantıda olma halidir. Halbwachs (2017) ve Assmann (2001), bellek, canlı bir organizma gibidir sürekli iletişim halinde varlığını sürdürür şayet bu alışveriş duraksarsa veya alışveriş içinde olunan gerçekliğin çerçevesi değişir ya da kaybolursa unutmaya ortaya çıkar demektir. Sosyal medyada yaşanan ilişkilerin ve söylenen sözlerin gerçek hayattaki ilişkilerle arasında büyük farklar vardır. Her şeyden önce sosyal medya ilişkilerinin doğası aniden bir araya gelmeler ve aniden kopmaları da beraberinde getirir, kimse de bu ilişkiler üzerine neden başladı neden bitti diye düşünmez.

Dijital çağ ile birlikte küresel olarak tüm toplumların eskiye nazaran daha yorgun toplumlara dönüşmeye başladığını söyleyebiliriz. Baş gösteren yorgunluk sanayi devrimi sonrası insanlarda başlayan beden ve kas yorgunluklarından farklı olarak hiçbir şey yapmadan bütün zihni ve bedeni tüketen bir yorgunluk halidir. Baudriallard (1997)'a göre yüzyılın yeni hastalığı olan yorgunluğun kaynağı sinirsel sarfiyat, depresif olmak ve psikosomatik süreçlerdir. Tüketim toplumunun insanları kendilerine sunulan kitle kültürünün bir parçası haline gelmiş, tüketim süreci toplumlara eşitlemek yerine rekabet ortamını daha da şiddetlendirerek keskinleştirmiştir. Toplumsal dengesizlik, bireyleri uzmanlaşmamış, bütünleşmemiş, huzursuzluk içinde bir topluma dönüştürür. Modern insanın varoluşun bu şartlarına verdiği edilgen reddetme tavrı yorgunluktur. Yorgunluk, okuldan duyulan sıkıntıdan hiç de uzak değildir. “Yorgun öğrenci, öğretmenin söylemine edilgin bir biçimde katlanandır” (Baudrillard,1997:226). Bugün yorgun öğrenciler okula biraz olsun uyumak için gelmeye başladı, sabaha kadar telefon nöbeti tutan öğrenciler evlerinden adeta kovularak büyük bir gürültü ile okula geliyorlar.

Çağımızı “akışkan modern kültür” olarak tanımlayan Bauman (2022)'a göre artık tarihçilerin ve etnografların kayda geçirdikleri türden kültürler gibi öğrenmeye ve biriktirmeye dönük bir kültür olma ihtiyacı duyulmamaktadır. Aksine kültürümüz artık

bağlantısızlığın, süreksizliğin ve unutmanın kültürü gibidir. “Anımsanacak bir şey olmadığına göre unutacak bir şey de yoktur” (Huyssen,1999 :21).

Sonuç olarak, sözlü kültürde az sayıda insanın belleğinde tutunan bilgi, yazılı kültürde kitaplara aktarılarak daha çok insana ulaşmış ve biyolojik bellek dışında yazılı belleğe taşınmıştır. Dijital çağın başlamasıyla birlikte her bir internet kullanıcısının bilgi ve deneyimlerinin yanı sıra, internet üzerindeki tüm bilgi kaynakları da dijital bir belleğe aktarılmıştır. Artık ne ciltlerce ansiklopediyi ne de sözlükleri kullanmaya ihtiyaç kalmıştır. Dijital dünya bireylerin belleklerini çalarak bellek hırsızlığına başlamıştır.

“Dijital kültür içinde yaşayan bireyler için hep hatırlayan ve hiç unutmayan yeni bir bellek durumu söz konusudur. Ancak burada hep hatırlama ve güçleşen unutma durumunun bireyin değil, teknolojik aygıtın yeteneği ve başarısı ile oluşmakta olduğunu akılda tutmakta da fayda vardır” (Erdem,2019:540).”

İnsan artık anımsama yetisine sahip fakat belleği bulunmayan bir canlıya dönüşmektedir. Bizim yerimize sürekli bilgiyi hazırda tutan bir Google ve bizim yerimize hatırlarımızı saklayan akıllı fotoğraf galerileri mevcuttur.

KAYNAKÇA

- Abensour, A., (2022). *Bellek*, çev. Gülçin Kaya, Rocheman, Ankara, Fol Kitap, 1.Basım
- Adorno, T. W. (2003). *Kültür Endüstrisini Yeniden Düşünürken*. Cogito Dergisi (sayı:36), ss. 76-83
- Adorno, T.W. (2021). *Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi*, çev. Mustafa Tüzel, Nihat Ülner, Elçin Gen, İstanbul, İletişim Yayınları, 12. Basım
- Akkol, M. L. (2019). Kitle Endüstrisi ve Kitle Kültürü Kavramlarının Frankfurt Okulu Düşüncesi Üzerinden Analizi. *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, 2(3), 49-64. <https://doi.org/10.35235/uicd.479057>
- Assmann, J., (2001). *Kültürel Bellek*, Çev. Ayşe Tekin, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Aristoteles, Augustinus, Heidegger, (1996). *Zaman*, Çev. Saffet Babür, s.53, Ankara, İmge Kitabevi.
- Aydın, Ç., (2023). *Mercek, Süzgeç, Pencere – Hayatı Hatırlamak içinde*, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları.
- Aydın, S., Hafızoğlu, R., Odabaşı, H.F., (2024). *Dijital Çağda Ailenin Dönüşümü*, İstanbul, Enstitü Sosyal Yayınları.
- Aziz, A., (1984). “Kırsal Kesimde Kitle İletişim Araçlarının Aile Yapısına Etkisi”, *Türkiye’de Ailenin Değişimi* (der.), Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği.
- Bauman, Z., (2022). *Akışkan Hayat*, çev. Akın Emre Pilgir, İstanbul, Ayrıntı Yayınları,
- Benjamin, W., (1995). *Son Bakışta Aşk*, çev. Nurdan Gürbilek, İstanbul, Metis Yayınları,
- Berger, Peter L., Luckmann, Thomas (2016). *Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi*, çev. Mustafa Derviş Dereli Ankara, Heretik Yayınları.
- Berman, M., (2001). *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, çev. Ümit Altuğ- Bülent Peker İstanbul, İletişim Yayınları.
- Bourdieu, P., (1997). *Televizyon Üzerine*, çev. Turhan Ilgaz, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Cangöz, B. (2005). “Geçmişten Günümüze Belleği Açıklamaya Yönelik Yaklaşımlara Kısa Bir Bakış”. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 22(1).
- Carr, H.E., (2018). *Tarih Nedir?*, çev. Gizem Gürtük, İstanbul, İletişim Yayınları.

- Castells, M., (2005). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür Cilt:1 Ağ Toplumunun Yükselişi*, çev. Ebru Kılıç, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Connerton.P., (1999). *Toplumlar Nasıl Anımsar*, çev. Alaeddin Şenel, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Connerton, P., (2021). *Modernite Nasıl Unutturur*, çev. Kübra Kelebekoğlu, İstanbul, Sel Yayıncılık.
- Cuvillier, A. ,(2003). *Felsefe Yazarlarından Seçilmiş Eserler*, çev. M. Mukadder Yakupoğlu, İstanbul, Doruk Yayınları.
- Damasio, A.R., (1997). “Uslamlama Tutkusu”, say.241, *Cogito*, sayı10: Öyleyse Descartes, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Davies, N., (2011). *Avrupa Tarihi*, çev. Ed; Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, İmge Kitabevi.
- Descartes, R., (1972). *Ruhun İhtirasları*, çev. Mehmet Karasan, Ankara, Milli Eğitim Basımevi.
- Descartes,R., (1945). *Aklın İdaresi İçin Kurallar*, çev. Mehmet Karasan, , Ankara, Milli Eğitim Basımevi.
- Draaisma, D., (2007). *Bellek Metaforları*, çev. Gürol Koca, Metis Yayınları, İstanbul.
- Duygulu, S. (2018). “Yeni Medya Teknolojilerinin K-Kuşağının Ebeveynleriyle Olan İletişimine Etkisi”, s. 645, *TRT Akademi Hakemli Dergi*, cilt.3 sayı.6, s. 645-657, Ankara,
- Ece,B., Gülgöz,S., Öner,S., (2023). *Hayatı Hatırlamak*, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları.
- Eflatun, (1942). *Menon-Erdem Üstüne*, çev. Adnan Cemgil,İstanbul, Maarif Matbaası.
- Eisenstadt, S.N., (2007). *Modernleşme Başkaldırı ve Değişim*, çev. Ufuk Coşgun, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Eraslan, L ve Eser, D., (2015). *Sosyal Medya Toplum Araştırma*, İstanbul, Beta Yayıncılık.
- Erdem, P. (2019). “Dijital Kültür Ortamında Belleğin Durumu”. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2019 (48), 529-545.
- Eyrek, A., (2019). *Kültür Endüstrisinde Bellek Yitimi: Ekran Belleği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı Doktora Tezi

- Foucault, M., (1999). *Bilginin Arkeolojisi*, çev. Veli Urhan, İstanbul, Birey Yayıncılık.
- Foucault, M., (2000). *Özne ve İktidar* çev. Işık Ergüden-Osman Akinhay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Freud, S., (1996). *Günlük Yaşamın Psikopatolojisi*, çev. Şemsa Yeğin, İstanbul, Payel Yayınevi.
- Friedman, L.D., (2002). *Yatay Toplum*, çev. Ahmet Fethi, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 1.Basım
- Gans, H.J. (2005). *Popüler Kültür ve Yüksek Kültür*, çev. E. O İncirlioğlu, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Giddens, A ve Suttan, P.W., (2014). *Sosyolojide Temel Kavramlar*, çev. Ali Esgin, Ankara, Phoenix Yayınları.
- Gökberk, M., (1980). *Felsefe Tarihi*, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Halbwachs, M., (2017). *Kolektif Hafıza*, çev. Banu Barış, Ankara, Heretik Basın Yayın.
- Hari, J., (2023). *Çalınan Dikkat*, çev. Barış Engin Aksoy, İstanbul, Metis Yayınları.
- Hobbes,T., (2023). *Leviathan*, çev. Semih Lim, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Hobsbawm, E., (2018). *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Everest Yayınları.
- Huberman, L., (2019). *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, çev. Murat Belge, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Huyssen, A., (1999). *Alacakaranlık Anıları*, Çev. Kemal Atakay, İstanbul, Metis Yayınları.
- Jacoby, R., (2000). *Belleğini Yitiren Toplum*, çev. Hakan Atalay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Jeykins, H., (2016). *Cesur Yeni Medya, Teknolojiler ve Hayran Kültürü*, Çev. Nihan Yeğengil, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Locke,J., (1996). *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, İstanbul, Kabalıcı Yayınevi.
- Kağıtçıbaşı, Ç., (1984). *Aile-İçi Etkileşim ve İlişkiler Türkiye 'de Ailenin Değişimi içinde*, Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği.
- Karadağ, Ç., (2004). *Görme Kültürü*, Ankara, Doruk Yayınları.

- Karasar, N., (1995). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara, 3A Araştırma Eğitim Danışmanlık Ltd.
- Kazel, G. İ. (2017). “Görsel Kültür ile Sosyoloji Arasındaki İlişki”. *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 45-69.
- Keskin, F., (2000). *Özne ve İktidar/M. Foucault sunuş yazısı Özne ve İktidar*, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Köker, L., (2005). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Kundera, M., (2010). *Yavaşlık*, Can Yayınları, İstanbul.
- McLuhan, M., (2022). *Gutenberg Galaksisi*, çev. Gül Çağalı Güven İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- McLuhan, M., & Powers, B. R. (2001). *Global Köy*, Çev. B. Ö. Düzgören, Scala Yayıncılık, İstanbul.
- Neyzi, L., (2020). *Nasıl Hatırlıyoruz Türkiye’de Bellek Çalışmaları*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Nietzsche, F., (1994). *Tarih Üzerine*, çev. Nejat Bozkurt, İstanbul, Say Yayınları.
- Nora, P., (2022). *Hafıza Mekanları*, çev. Mehmet Emin Özcan, Ankara, Doğu Batı Yayınları.
- Ong, Walter J., (2020). *Sözlü ve Yazılı Kültür*, çev. Sema Postacıoğlu Banon, İstanbul, Metis Yayınları.
- Platon, (1986). Diyaloglar 2. cilt, Theaitetos, s.248-249, Remzi Kitabevi, İstanbul,
- Platon, (1998). *Philebos*, s.58, Çev. Sabri Esat Siyavuşgil, İstanbul, Cumhuriyet Yayınları.
- Postman, N., (1994). *Televizyon: Öldüren Eğlence*, çev. Osman Akınhay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Postman,N., (1995). *Çocukluğun Yok Oluşu*, çev. Kemal İnal, Ankara, İmge Kitabevi,
- Sanders, Barry (1999). *Öküzün A’sı: Elektronik Çağda Yazılı Kültürün Çöküşü ve Şiddetin Yükselişi*, çev. Şehnaz Tahir, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Rigel, N. (2012). “Zihnin Yüreği Nasıl Susuyor?” *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* (10). <https://doi.org/10.17064/iüifhd.50354>
- Sarıkaya Levent, Y. (2023). “Hatırlama ve Unutma Aracı Olarak Bellek Mekanları”.

Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 22 (85), 328-339.

Steinhauer,J., (2024). *Altüst Edilen Tarih*, çev. Şafak Tahmaz, İstanbul, The Kitap.

Şendeniz, Ö. (2015). “Bakmak, Biriktirmek, Paylaşmak: Fotoğraf, Bellek ve Sosyal Medya İlişkisi”. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 21-31

Tekeli,İ., (1998). *Tarihsel Bilinci ve Gençlik*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tomlinson, J., (2004). *Küreselleşme ve Kültür*, çev: Arzu Eker, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

Urhan, V., (1999). *Bilginin Arkeolojisi/M.Foucault Giriş yazısı*, İstanbul, Birey Yayıncılık.

Virilio, P., (2003). *Enformasyon Bombası*, çev. Kaya Şahin, İstanbul, Metis Yayınları.

Yurdakul, H. (2020). “Michel Foucault, Post-modernizm ve Bilgi”, *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi* (6), 14-3

<https://data.tuik.gov.tr> Erişim:15/09/2024 18.42

<https://www.diken.com.tr/oxford-sozlugu-yilin-kelimesini-secti-brain-rot/>
15.09.2024 17.43

Erişim:

EKLER

EK-1: Alan Araştırmasında Gönüllü Katılımcılara Sorulacak Soru Örnekleri

Aşağıda yer alan sorular, araştırma boyunca cevapları ortaya çıkarılmaya çalışılan sorulardır. Bu sorular, gönüllü katılımcılara doğrudan yöneltilecek sorular değil, araştırmaya yol gösterecek sorular olarak özetlenebilir. Katılımcıların görüşme içerisinde kendilerine sorulacak temel sorular ışığında konuyu derinleştirecek yeni sorularla araştırma derinlik kazanacaktır. Soruları; “internet ve sosyal medya kullanımı”, “aile içi iletişim”, “bilgiye erişim ve bilgiyi saklama”, “tarihsel bellek” “kültürel bellek” konu başlıkları altında düzenledim.

A. 1 Genel Sorular (Görüşmecinin gündelik yaşantısı ve internetin yaşamındaki yerine dair):

- Doğum tarihiniz?
- Hangi okulda kaçınıcı sınıfta okuyorsunuz?
- Üniversite tercihiniz veya kariyeriniz ile ilgili beklentileriniz var mı? Nelerdir?

A.2 İnternetin Görüşmecinin Yaşamındaki Yeri:

- Gün içerisinde ekran karşısında geçirdiğiniz süre ne kadardır?
- En çok hangi ekranda vakit geçiriyor olabilirsiniz (zamanlarına göre sıralayabilir misiniz?)
- Sıklıkla ziyaret ettiğiniz siteler nelerdir? Bu sitelerin her birinde ne kadar zaman geçiriyorsunuz?
- En çok kullandığınız sosyal medya uygulamaları neler?
- Bu siteler/paylaşım ağları neden sizin ilginizi çekiyor?
- İnternette araştırdığınız bilgilerin doğru olduğunu düşünüyor musunuz? Her şeyi internette bulmak mümkün oluyor mu?
- İnternette bulamadığımız durumlarda bilgiye ulaşmak için ne yaparsınız?
- Herhangi bir uğraşınız, hobiniz var mı?

- Hobilerinize bir hafta içerisinde ne kadar zaman ayırabiliyorsunuz?
- Akıllı telefonunuzu hobileriniz ile ilgili olarak kullanıyor musunuz?
- İnternet ve akıllı telefonunuz olmasaydı bir gününüz nasıl geçerdi, anlatır mısınız?

B. Arkadaş Çevresi ile ilgili Sorular-

- Arkadaşlarınızla çevrimiçi ortamlarda beraber yapmaktan hoşlandığınız aktiviteler ve sürelerini belirtebilir misiniz?
- Arkadaşlarınızla yüz yüze bir araya gelme sıklığınız nedir?
- Okul ve ev haricinde en çok hangi mekanlarda bulunuyorsunuz? Ne kadar süre ile bulunuyorsunuz?
- Ev ve okul dışında gittiğiniz/bulduğunuz mekanlarda neler yapıyorsunuz?
- Bu tür ortamlarda yaptıklarınızı kayıt altına alıyor musunuz?
- Hangi amaçla kayıt altına alıyorsunuz?
- Kayıtları ne kadar süre ile tutuyorsunuz? Nerede depoluyorsunuz?

C. Aile ile ilgili Sorular

c.1 İnternet Kullanımı/Sosyal Medya ile ilgili Sorular:

-Kaç kardeşiniz?

-Annenizin ve babanızın yaşları?

Annenizin ve babanızın meslekleri/işleri?

- Ebeveynleriniz (ve varsa kardeşleriniz) internette nasıl yararlanıyorlar?
- Size kıyasla internette geçirdikleri süreyi değerlendirebilir misiniz?
- Ebeveynleriniz hangi sosyal paylaşım sitelerini kullanıyorlar biliyor musunuz?
- Onları kullandıkları platformlar üzerinden takip ediyor musunuz?
- Ailenizle beraber ne kadar vakit geçiriyorsunuz?
- Ailenizle beraber yapmaktan hoşlandığınız aktivite(ler) ne(ler)dir? ve Sıklığı nedir?

-Ailenizle geçirdiğiniz vakit içerisinde aile bireylerinin ve sizin elinizde akıllı telefonlar oluyor mu?

-Sizce bu durum ailenizle olan iletişiminizde aksamalara yol açıyor mu?

c.2 Aile içi iletişim/aktarım ile ilgili sorular:

-Aile büyüklerinden ziyaret ettikleriniz var mı? Kimleri hangi sıklıkta ziyaret ediyorsunuz?

-Bu ziyaretlerde aile büyüklerinin geçmişine dair hikayeler anlatılıyor mu?

-Aile büyüklerinin geçmişleri ve kişisel tarihleri hakkında ne kadar bilgi sahibisiniz?

-Bu tür bilgilerden kayıt altına aldıklarınız oluyor mu?

- (Evet ise) Bu kayıtları hangi amaçla alıyorsunuz?

-Kayıt altına aldığımız video ve görselleri ne kadar süreli olarak ve nerede depoluyorsunuz?

-Ailenize önceki kuşaklardan kalan eşyalar (halı, mobilya, değerli-yarı değerli metallere yapılmış aksesuarlar var mı? Bunlar hakkında ne kadar bilgi sahibisiniz?

-Dede, anneanne ve babaannenizin ve onların ailelerinin ne işle uğraştıklarını, nereli olduklarını biliyor musunuz?

D. Mekan-Tarih-ile ilgili Sorular:

-Sevdiğiniz tarihsel bir dönem var mı? Öğrenmek istediğiniz tarihi konular neler?

-Yaşadığınız şehrin kültürel kimliği ile ilgili ne düşünüyorsunuz. Bulduğumuz bölge olan Üsküdar'ın tarihi mekanlarını ziyaret ettiniz mi.

-Geçmiş yüzyıllar öncesine dayanan İstanbul'un görülmesi gereken bir şehir olduğunu düşünüyor musunuz? Şehrin tarihi mekanlarını ziyaret etme şansınız oldu mu?

-Sizi etkileyen tarihi mekanlar var mı? Bu mekanlar sizce bu günümüzle nasıl bir ilişki içerisinde?

- Tarih sahnesinde uzun yıllar yer alan Türklerin tarihi ile bilgi sahibi misiniz?

-Geçmişimizle ilgili sizi gururlandıran tarihsel olaylardan örnekler verebilir misiniz?

EK-2: Tarihsel Belleğe İlişkin Sorular

Öğrencilere bu bölümde yer alan sorular yöneltilerek 12 yıllık eğitim hayatlarında gördükleri sosyal bilgiler müfredatında yer alan ve derslerde üzerinde sıklıkla durulan konular içerisinden rastgele seçilmiş soruların ne kadarını cevaplayabildiklerine dair bir değerlendirme yapılması amaçlanmıştır.

- 1) Osmanlı Devleti'nin kurucusu kimdir?
- 2) İstanbul'u hangi padişah fethetmiştir?
- 3) Türkler Anadolu'ya ne zaman girdi/yerleşmeye başladı?
- 4) Türkler İslamiyet öncesi hangi dini inanişaya sahipti?
- 5) Cumhuriyet ne zaman ilan edilmiştir?
- 6) TBMM ne zaman açılmıştır?
- 7) Türkler İslamiyet'i ne zaman kabul etmiştir?
- 8) Orta Asya'da kurulmuş Türk Devletlerinden aklınıza gelen var mı?
- 9) İstanbul ve Üsküdar'daki tarihi mekanları ziyaret ettiniz mi?
- 10) Çocukken gittiğiniz ve aklınızda kalan bir şehir var mı?

ÖZET

Bellek, bireylerin geçmiş deneyimleri ve bilgiyi depolama kapasitesinin ötesinde toplumsal bağlamda kolektif anlamların üretildiği bir alandır. Yazının icadı ve alfabeyle birlikte sözlü kültür ve yazılı kültürün bellek üzerine etkileri Antik Yunan'da filozoflar tarafından tartışılmaya başlanmıştır. Günümüzde ise insanların büyük bir kısmı bilgiye erişimin ve bilgiyi saklamanın kolay hale gelmesinin de etkisiyle belleklerinin eskisi gibi olmadığından şikayet etmeye başlamışlardır.

Kitle iletişim araçlarının çoğalması sonucu yaşadığımız enformasyon bombardımanı, hızla ulaştığımız bilgiler, bilginin değerinin ve öneminin farklılaşmasına, hatırlamak için yaptığımız uygulamaların değişmesine neden olmuştur. Özellikle okul çağındaki genç kuşakların, dijital aygıtlar ile gündelik hayatlarında kurdukları sürekli temas, akılda tutmaya değer gördükleri şeyleri ve her an ulaşılabilir olduğu gerekçesi ile bilgi ile kurdukları ilişkileri de dönüştürmektedir.

Bu çalışmada nitel araştırma tekniklerine uygun olarak, Aziz Mahmud Hüdayi Anadolu İmam Hatip Lisesi ve 15 Temmuz Gazileri Anadolu Lisesi okullarının zorunlu eğitimin son basamağında yer alan 12.sınıf öğrencileri ile mülakatlar gerçekleştirilmiş. Mülakatlardan toplanan veriler, tematik olarak analiz ederek öğrencilerin gündelik hayatlarının büyük bir kısmını geçirdikleri akıllı ekranlarla ve sosyal medya platformlarıyla kurdukları ilişkinin niteliği, kurulan bu ilişkilerin gündelik yaşam pratiklerini, önceki kuşaklar ile paylaşımlarını, bilginin kuşaklar arası aktarımını nasıl dönüştürdüğünü ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Görüşülen gençlerin anlatılarından yola çıkarak kendi kişisel tarihlerini içinde buldukları toplumsal bağlam içerisinde kendilerini nasıl anlamlandırdıklarını, yaşadıkları dönemin hangi anlatı ve söylemlerini içselleştirip hangilerine mesafeli

durduklarını ve daha büyük anlatılar içerisinde kendilerini nasıl konumlandıklarını ortaya koymaya çalıştım. Görüşülen öğrencilerin anlatılarından yola çıkarak bilgiyi öğrenmek, hatırlamak yerine erişme eğiliminde oldukları ve buna bağlı olarak da hatırlanmaya değer, saklanması gereken önemde bilginin giderek azaldığını iddia ediyorum.

Anahtar kelimeler: Bellek, Enformasyon, Dijitalleşme, Sosyal Medya, Kültür

ABSTRACT

Memory is an area where collective meanings are produced in a social context, beyond individuals' capacity to store past experiences and knowledge. With the invention of writing and the alphabet, the effects of oral and written culture on memory began to be discussed by philosophers in Ancient Greece. Today, many people complain that their memories are not what they used to be, largely due to the ease of accessing and storing information.

The proliferation of mass media and the bombardment of information we experience have led to a change in the value and significance of knowledge, as well as changes in the practices we employ to remember things. Specifically, the continuous interaction that younger generations, particularly those in school, have with digital devices in their daily lives is transforming the way they relate to information they consider worth remembering and the way they interact with information, which is constantly accessible.

In this study, using qualitative research techniques, I analyzed data collected from interviews with 12th-grade students from Aziz Mahmud Hüdayi Anadolu İmam Hatip Lisesi and 15 Temmuz Gazileri Anadolu Lisesi, who are at the final stage of compulsory education. Through thematic analysis, I aimed to explore the nature of the relationships these students establish with smart screens and social media platforms, the impact of these relationships on their daily life practices, their interactions with previous generations, and how they transform intergenerational knowledge transmission.

Based on the narratives of the interviewed young people, I sought to understand how they make sense of their personal histories within the social context they inhabit, which narratives and discourses of their time they internalize, which ones they distance themselves from, and how they position themselves within larger narratives. I argue,

based on the students' accounts, that rather than learning and remembering information, they tend to access it, and consequently, the amount of knowledge considered worth remembering or storing is gradually diminishing.

Key Words: Memory, Information, Digitalization, Social Media, Culture